

Universitetet
i Stavanger

FAKULTET FOR UTDANNINGSVITENSKAP OG HUMANIORA

MASTEROPPGAVE

Studieprogram: LMHIMAS – Historiedidaktikk masteroppgave	Vårsemesteret, 2018 Åpen
Forfatter: Charlotte Hansen Søyland	..... (signatur forfatter)
Veileder: Alexandre Dessingué	
Tittel på masteroppgaven: Minnesteedet etter Utøya-massakren. En analyse av den offentlige debattens utvikling og konsekvenser. Engelsk tittel: Utøya memorial site. An analysis of the public debates development and consequences.	
Emneord: 22. juli Minnested Utøya Sørbråten Kollektive minner	Antall ord: 29469 + vedlegg/annet: 17 sider Stavanger, 18. mai 2018.

Forord

Fem spennende og lærerike år på Universitetet i Stavanger er nå over.

Jeg ønsker med dette å rette en stor takk til alle som var støttet og hjulpet meg gjennom tiden denne masteroppgaven har blitt til. Jeg vil nevne Renate Bø Nilsen og andre gode kollegaer på Storevarden skole som har tilrettelagt og støttet meg.

Jeg vil også rette en stor takk for gode, motiverende og inspirerende samtaler til min veileder, Alexandre Dessingué.

Til slutt vil jeg nevne min familie som hele tiden har støttet og hjulpet meg. Aller mest min datter Mina. Jeg vet at det har vært utfordrende å ha en mamma som alltid har studert. Du har vært kjempeflink og latt meg jobbe med studiene når det har vært nødvendig. Takk, Mina. Og Atle, tusen takk for all forståelse og oppmuntrende ord.

Charlotte Hansen Søyland

Stavanger, mai 2018

Innholdsfortegnelse

FAKULTET FOR UTDANNINGSVITENSKAP OG HUMANIORA	1
MASTEROPPGAVE	1
Forord	2
Fem spennende og lærerike år på Universitetet i Stavanger er nå over.	2
1. Innledning	4
1.1 Bakgrunn – 22. juli 2011.....	4
1.2 Problemstilling.....	7
1.3 Tidligere forskning.....	7
2. Teori	9
2.1 Minnestudier	9
2.2 Minner som sosiale fenomener	10
2.2.1 Kollektive minner	10
2.2.2 Kommunikative og kulturelle minner.....	11
2.2.3 Common og shared memory.....	14
2.2.4 Social memory.....	15
2.3 Minnested	17
3. Metode	19
3.1 Tekster	20
3.2 Debattens aktører	21
3.3 Datamateriale.....	22
3.4 Utvelgelse	24
3.5 Analyseredskap	26
4. Analyse	28
4.1 Tidslinje	28
4.2 Stemmene	34
4.2.1 Beslutningstakerne	34
4.2.2 Ofrene	43
4.2.3 Naboene.....	49
4.2.4 Lokalpolitikerne.....	61
4.2.5 Andre kulturelle og sivile.....	67
5. Konklusjon og avsluttende drøfting	72
Litteraturliste	78
Kildeliste.....	80
Vedlegg	91

1. Innledning

1.1 Bakgrunn – 22. juli 2011

«Jeg lukker øynene og gjør meg klar for neste skudd. Gjør meg klar for å dø. Enten av en kule eller av å bli klemmt ihjel av en stein. Det skytes igjen, lyden hamrer i ørene mine. Jeg venter. Nye skudd.» (Sønsteli & Sønsteli, 2011, s. 96). Slik beskriver 20-åringen Siri Marie Seim Sønsteli de dramatiske minuttene hun opplevde på Utøya 22. juli 2011. Denne dagen ble Norge rammet av det verste terrorangrepet på norsk jord i fredstid. Anders Behring Breivik¹ drepte totalt 77 mennesker under to sekvensielle terrorangrep. Bombeangrepet var det første angrepet og det ble utført klokken 15.25.22. Der ble åtte mennesker drept som følge av en bilbombe. Detonasjonen av bomben skjedde i Regjeringskvartalet i Oslo sentrum. Under to timer senere fant det andre angrepet sted. På Utøya i Tyrifjorden i Buskerud ble 69 av menneskene som deltok på AUFs sommerleir massakrert av terroristen Anders Behring Breivik (Stormark, 2011, s. 7).

Hvordan skulle Norge forholde seg til det brutale angrepet? Det fantes ingen tidligere erfaringer for hvordan nasjonen skulle takle dette traumet. Spontane minnesteder og markeringer som fakkeltog, rosetog og steder for nedleggelse av lys, blomster, bamser og lignende var noe som oppstod kort tid etter terroren (Henriksen, 2013, s. 5-6). I dagene og ukene som fulgte terroren var en stor del av Norges befolkning sterkt berørt av det grusomme. Aviser, offentlige steder og sosiale medier bar preg av sorg og sinne, avmakt og samhold.

Terroren førte utvilsomt til stor sorg og stort tap. En reaksjon som fremtonet seg var at det ble skapt et behov for å utrykke seg om terroren. Det ble et behov for å stå sammen og vise at Breivik og hans ideer aldri ville kunne vinne. Disse behovene ble i tiden etter terroren dekket av disse spontane markeringene og minnestedene. I tillegg kom det tidlig signaler om at det skulle etableres nasjonale steder der man kunne minnes de som gikk bort 22. juli. Regjeringen Stoltenberg besluttet i desember 2011 at det skulle etableres to permanente minnesteder, ett på hvert av de ulike stedene der terroren ble utført. Det ble samtidig nedsatt en styringsgruppe ledet av Åse Kleveland som skulle diskutere planlegging og nærmere lokasjon. I 2013 ble nøyaktig lokasjon for minnestedet ved Utøya kjent. Styringsgruppens innstilling var lagt til

---

¹ Anders Behring Breivik har byttet navn til Fjotolf Hansen. Dette ble kjent via media 09.06.2017. <https://www.aftenposten.no/norge/i/knqx6/Anders-Behring-Breivik-har-byttet-navn> Lokalisert 17.10.17.

grunn da det ble bestemt at minnstedet skulle legges til Sørbråten, en odde lokalisert på fastlandet like nord for Utøya.

Fig 1: kart over det aktuelle området for minnstedet ("Lauvodden og Sørbråten er alternativer for minnsteder etter 22. juli.," 2013)

Samme år ble det utlyst en åpen konkurranse om utforming av minnstedene. I februar 2014 ble det kjent at det var den svenske kunstneren Jonas Dahlberg som skulle stå for den kunstneriske utformingen av minnstedene. Ikke bare de to permanente minnstedene som allerede er nevnt, men i tillegg et midlertidig minnsted som også skulle etableres i regjeringskvartalet. Disse tre prosjektene het *Memory Wound*, *Time and Movement* og *Dialogue for the Future*.

Av disse tre minnstedene skapte *Memory Wound*, det planlagte minnstedet på Sørbråten, stor debatt. Det oppstod mange reaksjoner på utformingen og reaksjonene var delte, både meget positive og meget negative. Blant de negative tilhørerne var en del av naboene til det planlagte minnstedet. De protesterte mot selve utformingen og plasseringen på Sørbråten. Ett av argumentene var at det var for traumatiserende å ha et minnsted med en så dramatisk utforming så tett på hverdagen. Det ble også kommunisert at naboene ønsket fred etter flere år med turister i nabolaget. Et annet gjentakende argument var at naboene ikke var tatt med i bestemmelsesprosessen. De ønsket også å bli hørt. På bakgrunn av dette og for å få stanset prosjektet gikk de i 2016 til søksmål mot staten.

Fig 2: *Memory Wound* ("*Memory Wound*, Jonas Dahlberg," 2014)

I 2016 forsøker Regjeringen å imøtekomme de kommende naboene til *Memory Wound* ved å foreslå at det finnes en annen utforming enn den vedtatte. Dette er ikke naboene interessert i og hevder at plasseringen er et like stort problem som selve utformingen. Daværende kommunal- og moderniseringsminister, Jan Tore Sanner, er klar på at en omkamp om plassering for minnstedet er utelukket. Debatten snur imidlertid når AUF², Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon, og Nasjonal støttegruppe etter 22. juli-hendelsene³ foreslo at minnstedet heller kunne plasseres på AUFs tomt på Utøyakaia. Dette var stedet der terroristen ombordsteg fartøyet MS Thorbjørn som fraktet ham over til ungdommene på Utøya (Statsministerenskontor, 2017).

Hvorfor ble det så stor strid og en slik intens debatt knyttet til *Memory Wound*? Om det var måten selve prosessen foregikk på, plasseringen av minnstedet eller selve utformingen, er noe av det jeg skal undersøke i denne oppgaven. *Memory Wound*, og de andre utformingene til Dahlberg, kommer aldri til å bli realisert. På tross av dette mener jeg likevel at en nærmere analyse av hvordan dette skjedde og hvorfor det skjedde, er viktig og relevant. Det kan forhåpentligvis fortelle oss noe om hvordan vi som samfunn oppfatter betydningen av minnsteder og minnsteders funksjon, og ikke minst hvordan vi som samfunn ønsker å huske eller ønsker å glemme.

Norge har ikke et lignende tilfelle å høste erfaringer fra. Derfor vil jeg kort trekke frem andre minnsteder som også har vekket sterke reaksjoner. Det 19.000 kvadratmeter store Holocaust-minnstedet som ligger i Berlin ble innviet i 2005. I forkant av innvielsen ble dette minnstedet debattert i 17 år. I løpet av disse 17 årene møtte minnstedet mye motstand, blant annet ble det diskutert at dette minnstedet var diskriminerende fordi det bare skulle hedre de jødiske ofrene. Andre mente at dette ikke var noe jødene trengte, men at det var nødvendig for Tyskland som nasjon. Det var Tysklands offentlige beklagelse av folkemordet. Heller ikke etableringen av minnstedet etter terroren mot tvillingtårnene i New York var problemfri. Her var diskusjonen om hvordan man på best måte skulle håndtere at det på minnstedet ville være levninger etter 1115 ikke-identifiserte ofre (Leganger, Brekke, & Rønneberg, 2017).

---

² AUF står for Arbeidernes ungdomsfylking.

³ Heretter kalt Støttegruppen.

1.2 Problemstilling

Gjennom min masteroppgave ønsker jeg å studere minnestsdebatten knyttet til det planlagte minnesteedet på Sørbråten like bortenfor Utøya. Når jeg i denne oppgaven ser på minnestsdebatten er det med utgangspunkt i hvordan minner tar plass i den offentlige minnede debatten. Min hovedproblemstilling er som følger:

Hvordan og hvorfor har debatten om minnesteedet for Utøya-massakren utviklet seg slik den har gjort? Fra vedtaket om Sørbråten i 2013 til vedtaket om ny plassering ved Utøyakaia i 2017.

For å svare på den overnevnte problemstillingen skal jeg utføre en tekstanalyse av en rekke tekster publisert i forskjellige aviser. Her vil jeg se på ulike aktørers stemmer i debatten. Hva mener de ulike aktørene om *Memory Wound*, hvilken forståelse for minnesteedets funksjon og betydning formidler de? Dette er noen relevante spørsmål jeg vil forsøke å svare på.

I en annen fase vil drøftingen av funnene gjennom analysen også kunne vise hvordan debatten har utviklet seg. Drøftingen tar sikte på å forklare hvorfor debatten har utviklet seg slik som den har gjort og hva som førte til at Regjeringen har gått tilbake på det opprinnelige vedtaket om hvor minnesteedet skulle være og hvilken utforming det skulle ha. Gjennom denne analysen ønsker jeg også å belyse hvor utfordrende slike kollektive minneprosesser kan være.

1.3 Tidligere forskning

Det er gjort en del forskning på 22. juli, både innenfor historiefaget, men også innenfor andre fagtradisjoner. Jeg har utført grundige undersøkelser, og frem til 05.11.2017, har jeg ikke kunnet finne noen tidligere forskning som tar opp samme problemstilling som denne oppgaven tar for seg. Det er derimot en masteroppgave skrevet av Silje Michelsen Heggren fra 14. september 2017 som tar opp en del av de samme spørsmålene angående minnesmerker og minnesteeder i offentlige rom. Hennes masteroppgave er forankret i et kunsthistorisk perspektiv og målet til Heggren har vært å analysere estetikken og konfliktene bak det tiltenkte minnesteedet *Memory Wound* på Sørbråten. Det som skiller Heggrens masteroppgave fra denne er at Heggrens analyse har tatt utgangspunkt i kunsthistoriske begreper som

minimalisme, det sublime, negativ-form monumenter, og Foucault sitt begrep om heterotopia. Heggren skriver i sin oppgave at hun ønsker å få en ny innsikt i hva slags funksjon minnesteder har i samfunnet, og hvilke estetiske kvaliteter minnesteder har. Denne oppgaven har et annet fokus da studieobjektet og empiri ikke er basert på selve minnstedet, men offentlige fortellinger/debatter produsert om minnstedet. Analysedelen i denne oppgaven vil være en analyse av de ulike tekstene som har blitt publisert i debatten angående minnstedet, det vil ikke være en analyse av selve kunstutformingen slik det i Heggrens oppgave er (Heggren, 2017).

Andre eksempler på tidligere forskning som omhandler 22. juli er Line Henriksens masteroppgave fra 2013. Henriksens oppgave tar for seg de spontane minnesteder som oppstod etter 22. juli (Henriksen, 2013). Henriksens masteroppgave er en del av et forskningsprosjekt som heter "July 22 and the Negotiation of Memory" ved NTNU. Henriksens oppgave tar ikke for seg det planlagte minnstedet på Sørbråten, men hun diskuterer spontane minnesteder som fenomen og hennes problemstillinger omhandler de spontane minnstedenes fysiske uttrykk.

«July 22 and the Negotiation of Memory» er et forskningsprosjekt som ledes av førsteamanuensis Tor Einar Fagerland og som eies av Program for kulturminneforvaltning ved Institutt for historiske studier, NTNU. Prosjektet forsker på terrorhendelsenes kulturelle etterliv i det norske samfunn. Forskerne ser spesielt på måten tragedien gjennom tidsspesifikke og permanente markeringer blir tolket og presentert i det offentlige rom. Et sentralt tema for dette forskningsprosjektet er overgangen fra den første tiden og de ulike formene for bearbeidelse gjennom etablering av spontane minnesteder og organisering av uoffisielle markeringer, til de permanente og offisielle markeringene i form av minnesteder. Her er det forholdet mellom disse ulike nivåene og utviklingen av minnene som er sentralt.⁴

Minnet om 22. juli er en pågående prosess og det kan tenkes at forskningen om kulturelle minner knyttet til 22. juli vil øke ganske drastisk i nær fremtid.

---

⁴ For mer informasjon om prosjektet, bidragsyttere og publikasjoner, se her: <https://www.ntnu.no/web/july22memory/july22memory> (lokalisert 14.11.17)

2. Teori

2.1 Minnestudier

Minner er ikke noe som bare kan knyttes til en bestemt fagtradisjon, men det er noe som er aktuelt for mange andre etablerte fagområder. I denne oppgaven er det ikke hva minner kognitivt eller psykologisk sett er som er interessant, men hva minner som sosiale fenomener er. For å undersøke dette har jeg blant annet valgt å se på hva Maurice Halbwachs, en fransk sosiolog, som har skrevet om fenomenet *kollektive minner*. Halbwachs ga i 1925 ut boken *Les Cadres sociaux de la memoire*, eller *On Collective Memory*⁵ på engelsk, der han skrev om minner som sosiale og kollektive fenomener. Frem til 1920-tallet var minner kun en del av menneskets nevropsykiske system, det individuelle menneskets personlige minner.

Halbwachs mente at minner er avhengige av kommunikasjon og sosialisering. Det at mennesker lever sammen i grupper og samfunn gjør oss i stand til å etablere minner. Den kjente nevrologen og psykiateren Sigmund Freud har også etablert en teori om kollektive minner, men i motsetning til Halbwachs, var det de kognitive, individuelle og personlige minnene han undersøkte (Meusburger, Heffernan, & Wunder, 2011, s. 15-16).

Halbwachs betraktes i dag som en av grunnleggerne av emnet om minner som en sosial konstruksjon (Erll, 2011, s. 14). Hans teorier har i nyere tid blitt svært innflytelsesrike da interessen for minner som sosiale fenomener økte i stort omfang på 1980-tallet (Meusburger et al., 2011, s. 3).

Før jeg går videre ønsker jeg å si litt om hvordan jeg har valgt å strukturere teorikapittelet. Det har jeg valgt å dele inn i to deler; jeg skal først gå i dybden på minnestudier som felt og da gå nærmere inn på begrepene *kollektive minner* av Maurice Halbwachs, *kommunikative og kulturelle minner* av Jan Assmann, *common* og *shared memory* av Avishai Margalit og til sist *sosiale minner* av Paul Connerton. Årsaken til denne strukturen er enkel; det er naturlig å starte med Maurice Halbwachs fordi han regnes som en av grunnleggerne for dette feltet. Deretter går jeg videre til Jan Assmann som nettopp har brukt Halbwachs teori til å utvikle en egen teori om kommunikative og kulturelle minner. Både Halbwachs, Assmann og Margalit konsentrerer seg om hvordan individer er knyttet til det kollektive, kommunikative og kulturelle. Av den grunn mener jeg rekkefølgen blir logisk. Rekkefølgen så blir fulgt opp ved

---

⁵ Det er kun deler av *Les Cadres sociaux de la memoire* som er oversatt til engelsk.

å gå litt bort fra individers minner og over på samfunnets minner. Da starter jeg ved å introdusere Paul Connertons teori om hvordan samfunn husker. I den andre delen vil jeg ta for meg begrepet minnested. Hva er et minnested, hvorfor etablerer vi minnesteder? Hvilken funksjon og betydning skal det ha? I den delen av dette kapittelet er navn som Jay Winter, Pim den Boer og Pierre Nora med på å forklare disse spørsmålene.

2.2 Minner som sosiale fenomener

2.2.1 Kollektive minner

Jeg valgte å starte dette kapittelet ved å nevne Maurice Halbwachs og hans arbeid med kollektive minner. Det er det en god grunn til. Før Halbwachs var det ikke etablert en fagtradisjon som tok for seg at minner ikke bare er noe nevropsykiatrisk, noe helt individuelt, noe som skjer kognitivt i hjernen. Teorien om at minner er noe som skapes i en sosial kontekst var ikke kjent. Maurice Halbwachs (1877-1945) var opprinnelig utdannet filosof, men det var innenfor sosiologien han skulle finne sin virkelige interesse. Han begynte å jobbe sammen med en gruppe andre sosiologer med tidsskriftet *L'Année Sociologique* under styringen av Emile Durkheim. Halbwachs teori om at minner er kollektive fenomener møtte store protester, også fra hans kollegaer ved universitetet i Strasbourg. De mente at dette var en uakseptabel kollektivisering av et individuelt og psykologisk fenomen. På grunn av denne kritikken startet Halbwachs arbeidet med å utvide teorien og dette arbeidet skulle han holde på med i mer enn 15 år. Dessverre ble Halbwachs i 1944 tatt av Gestapo og transportert til Buchenwald der han døde året etter. Av den grunn ble ikke hans andre verk, *La mémoire collective/The Collective Memory*, publisert før i 1950, etter hans død. Da det ble publisert var det heller ikke helt ferdig utarbeidet (Erll, 2011, s. 14). Halbwachs' teori om kollektive minner og hans interesse i den kulturelle dimensjonen av det å erindre, ble i stor grad glemt i etterkrigstiden. Mens det i dag knapt nok finnes noen teoretiske modeller som ikke henviser til Halbwachs (ibid.).

Cadres sociaux, betyr sosiale rammer og nettopp dette, de individuelle minners kollektive elementer, var første del i boken *Les cadres sociaux de la mémoire/On Collective Memory*. Han kom frem til at de sosiale rammene er en helt avgjørende forutsetning for at et individ skal være i stand til å erindre. Halbwachs mente at menneskene rundt oss er den sosiale rammen og uten denne rammen, uten andre mennesker, har ikke individer tilgang til sine egne

minner. Dette mener han fordi at det er gjennom kommunikasjon og interaksjon med andre mennesker vi tilegner oss kunnskap om ulike ting som for eksempel fakta og datoer, kollektive konsepter som tid og sted og ulike måter å tenke på og erfare. Det er gjennom samhandling med andre at vi lærer og kan tilegne oss nye ting. Hadde vi ikke hatt andre mennesker å snakke med, lære av og dele erfaringer med, hadde vi heller ikke husket noe fordi vi ikke hadde hatt noen minner å huske, ifølge Halbwachs (Erll, 2011, s. 15). Likevel mener ikke Halbwachs at kollektive minner er en egen og avgrenset form for minner, noe som skal separeres fra individers organiske minner. De er tvert i mot i et gjensidighetsforhold: «One may say that the individual remembers by placing himself in the perspective of the group, but one may also affirm that the memory of the group realizes and manifests itself in individual memories.» (Halbwachs, 1992, s. 40).

Astrid Erll, professor i engelsk litteratur og kultur ved Goethe Universität i Frankfurt, skriver om Maurice Halbwachs og hans teori om kollektive minner i boken *Memory in Culture*. Der skriver hun:

«(...) What Halbwachs seems to suggest is that while memory is no purely individual phenomenon, but must be seen in its fundamentally collective dimension, it is the combination of various group allegiances and the resultant frameworks for remembering that are the actual individual element which distinguishes one person for another.» (Erll, 2011, s. 16).

2.2.2 Kommunikative og kulturelle minner

Begrepet kulturelle minner kom i 1988 og er utviklet og definert av de tyske professorene Aleida og Jan Assmann. Denne teorien klarte å beskrive forholdet og sammenhengen mellom minner og kultur på en systematisk måte. Ifølge Astrid Erll ble denne teorien den mest innflytelsesrike fremgangsmåten for minnestudier i den tysktalende delene av verden: «The theory of Cultural Memory has generated a shared field of research and brought together under one roof such disparate academic fields as history, anthropology, archaeology, religious studies, media theory, literary studies and sociology.» (Erll, 2011, s. 27).

Begrepet kommunikative minner er et begrep Aleida og Jan Assmann introduserer for oss fordi de ønsker å vise forskjellen på Maurice Halbwachs' begrep kollektive minner og begrepet kulturelle minner som de introduserte i 1988. Jan Assmann hevder at Halbwachs

bevisst valgte å ikke inkludere kulturelle sider som tradisjoner, matretter, landskap, bilder og musikk i sitt minnebegrep, mens Assmann selv mener at det kulturelle aspektet er riktig å ta med som en annen form for minner. Assmann har derfor tatt Halbwachs' begrep og delt det inn i to underkategorier: 1) kommunikative minner og 2) kulturelle minner. Assmann ønsker med denne delingen å vise oss disse to forskjellige måtene å minnes på. Jeg vil nå gå inn på Assmanns to begreper og jeg starter med kommunikative minner (Assmann, 2011, s. 15-16).

Jan Assmann har tatt i bruk begrepet kommunikative minner som et forslag på å omdøpe Halbwachs' begrep kollektive minner. Begrepet kommunikative minner tar altså utgangspunkt i Halbwachs' begrep. Betydningen av dette begrepet trenger vi ikke lete lenge for å finne. Assmann har brukt et selvforklarende ord, kommunikativ. Om noe er kommunikativt så kommuniserer det noe. Assmann mener at disse minnene er de et menneske deler med andre samtidige mennesker (Assmann, 2011, s. 19). Det betyr at kommunikative minner blir skapt i hverdagslige interaksjoner med andre mennesker og på grunn av at disse minnene ikke har så lang levetid, hvorfor skal jeg forklare litt senere, betyr det at disse minnene kun refererer til et begrenset, skiftende og dynamisk innhold. På grunn av det har innholdet i minnene ingen fast bestemt mening. Innenfor rammen som kommunikative minner opererer innenfor kan man anse at alle aktørene som deler de samme minnene er like kompetente til å huske og tolke den nære fremtiden som blir husket (Erll, 2011, s. 28). Med dette menes det at disse minnene ikke er nedskrevne minner som tar for seg en spesiell dag eller en helt spesiell hendelse, men det er minner som du deler med dine samtidige mennesker som du kommuniserer med. Denne samhandlingen er de kommunikative minnene og selve grunnen til at Jan og Aleida Assmann ønsket å definere dette begrepet, var for å bedre avgrense deres hovedfokus for studier av minner som sosiale fenomener, nemlig kulturelle minner (ibid.).

Hva skal til for at noe har minner? Før utviklingen av dette begrepet har det vært en etablert forståelse for at minner krever et sinn. Altså, minner krever et tenkende menneske. Monumenter, biblioteker, symboler og arkiver kan ikke selv ha minner fordi de ikke har et sinn. Ifølge Assmann er denne forståelsen av hva minner er, en fullstendig misforståelse. Ritualer, fester, matretter, bilder, tekster og andre lignende ting har selvsagt ikke et eget minne, men Assmann forklarer det slik: «(...) But they may remind their beholder, may trigger that person's memory because they carry the memories that he or she has invested them with.» (Assmann, 2011, s. 17). Minner er ikke bare noe som kun eksisterer i interaksjon med

andre mennesker og deres minner, men minner eksisterer også i interaksjon og kontakt med synlige symboler og artefakter.

Assmann forklarer at minner kan ses på som et metonym for fysisk kontakt mellom et huskende menneskes sinn og et huskende objekt. Med dette mener ikke Assmann at objektet i seg selv husker, men at det kan fremkalle minner i sinnet til det huskende mennesket. Minner er derfor selve interaksjonen. For Assmann er det viktig å understreke at denne interaksjonen må inneholde noe mer enn bare sosiale kontekster, den må også inneholde kulturelle kontekster. Mennesker har helt åpenbart minner knyttet til ulike kulturelle kontekster. Nabolaget noen har vokst opp i, tekster de har lest og lært, stedene de ofte oppsøkte, musikken de lyttet til og ikke minst hvilke fortellinger de vokste opp med, kan være eksempler på kulturelle minner. I seg selv kan ikke disse tradisjonene, tingene eller stedene huske, men i kontakt med noe som kan huske, et menneske, gir de mening utover kun objektet i seg selv. Med dette forteller Assmann oss at minner skapes både i en sosial og en kulturell kontekst. Men en hvilken som helst hendelse eller artefakt er ikke et kulturelt minne bare fordi denne hendelsen eller artefaktet tilhører fortiden (ibid.).

Hva er det som gjør disse at kulturelle elementene kan kalles for kulturelle minner? For å forklare dette vil jeg se nærmere på det Assmann kaller for *time frames*, eller levetid.

Assmann refererer til den belgiske historikeren og antropologen Jan Vansina. Vansina skiller på hva vi kan huske og hvor lenge vi kan huske det. Kunnskap og informasjon som kun blir kommunisert og diskutert i det daglige hverdagslivet har begrenset levetid. Denne levetiden mener Vansina er begrenset til tre generasjoner. Men det finnes også andre typer minner som har lengre levetid og som ikke kun manifesterer seg gjennom daglig kommunikasjon, disse er etablert, formalisert og institusjonalisert. Eksempler på dette er fortellinger, eventyr, sanger, ulike typer dans, ritualer og symboler. Den sistnevnte gruppen trenger spesielle anledninger for å bli aktualisert og dette kan for eksempel være en seremoni eller feiring av en høytid. Assmann mener at det er denne aktualiseringen som er *kulturelle minner*. Assmann selv skriver: «Cultural memory rests on fixed points in the past.» (Assmann, 2011, s. 19).

Assmanns henvisning til Vansina forklarer hvorfor det er fornuftig å skille på kommunikative og kulturelle minner. Kommunikative minner er, ifølge Assmann, minner om det som blir kommunisert i det daglige og slike minner lever ikke lengre enn 80 år. Mens minner om noe som har skjedd for en lengre tid siden, kan vi huske fordi vi har etablert kulturelle

påminnelser. Minner er også, ifølge Assmann, noe som er viktig for mennesker på grunn av at «jeg-et» er av en ustabil karakter som også har en tidsdimensjonsidentitet. Minner fungerer da som et verktøy for at vi kan være oppmerksomme på «jeg-et», det hjelper oss å konkretisere kombinasjonen av tid og identitet som hele tiden er en del av oss (Dessingué, 2012, s. 90).

2.2.3 *Common og shared memory*

Den israelske filosofi-professoren Avishai Margalit stiller spørsmålet «Er det episoder vi burde huske? Er det episoder vi burde glemme?» (Margalit, 2002, s. 48). Dette er et interessant spørsmål. I saken om 22. juli tror jeg alle er enige i at vi aldri skal glemme. Men hva skal vi da gjøre for at vi ikke skal glemme? Begrepet *shared memory* er et begrep Margalit definerer i boken *The Ethics of Memory*. Han mener at *shared memory* er minner som deles mellom mennesker, minnesteder, monumenter eller arkiv. Det som skiller minnene som disse fra andre typer minner, er at de er kommunikative. De kommuniserer de minnene som skal minnes. Da skiller de seg fra det Margalit kaller *common memory*. For å virkelig forstå begrepet *shared memory* mener jeg det er hensiktsmessig å også definere begrepet *common memory*. Her snakker vi om de samlende individuelle minnene om en hendelse. Flere har altså minner, men de deler det ikke. Et eksempel på hvordan og hvorfor dette kan skje er at noen som har opplevd en hendelse er så redde for konsekvensene av det de har opplevd at de alle velger å tie eller blir tvunget til å tie. Margalit bruker en oppdiktet situasjon for å forklare dette begrepet:

«The people booing Nicolae Ceausescu in the square in Bucharest in December 1989 took part in an event that started an uprising that eventually led to Ceausescu's downfall. Suppose that, contrary to fact, with the help of his brutal secret police (the notorious Securitate), Ceausescu had recuperated and regained power. Given the nature of the terror reigning in Romania at the time, who would have dared mention out loud – or, for that matter, even in a whisper – the event in the square? Everyone in Romania who took part in that episode, or who watched television, would remember such a memorable scene.» (Margalit, 2002, s. 50-51).

Shared memory er da ikke noe som kun er forbeholdt de individuelle minnene, men det er minner som deles fra noe til andre. Et minnsted vil da fungere som verktøy for å huske. Et sted som kan kommunisere og fortelle en historie. Som jeg vil komme inn på under definisjon av begrepet minnsted, har minnesteder en egen funksjon. De skal, gjennom sin utforming og

plassering, fortelle en historie. Ikke bare en historie til dem som har mistet noen, men de skal også formidle en historie for fremtidens mennesker.

Noen delte minner, er i følge Margalit, kun vonde påminnelser, mens andre monumenter nærmest blir usynlige eller mister sin betydning og funksjon med tiden (Margalit, 2002, s. 54). Da er det legitimt å stille spørsmålet: hva skal til for at et minneste skal bli en vellykket formidler av historien? Dette har ikke jeg svaret på. Men det er viktig å bemerke seg Margalits viktige poeng, nemlig at enkelte minnesmerker, minnesteder eller monumenter med tiden mislykkes i å formidle den historien de er til for å fortelle. Er en stein med navn nok, også for fremtiden? Denne oppgaven vil forsøke å se nærmere på hva debatten om minneste ved Utøya kan fortelle oss når det gjelder hva, for hvem og hvordan vi skal og bør huske 22. juli.

2.2.4 *Social memory*

Sosialantropolog Paul Connerton har skrevet boken *How Societies Remember* (Connerton, 1989). I boken diskuterer han blant annet hva sosiale minner er. Connerton hevdet i sin tid at kulturelle minner ikke bare kommer til uttrykk gjennom nedskrevne tekster eller andre objekter med innskrifter. Connerton fokuserer på at disse minnene, som han kaller sosiale minner, kommer til uttrykk gjennom kroppslige handlinger eller vaner og at bilder og kunnskap om fortiden blir formidlet og opprettholdt gjennom rituelle handlinger, som for eksempel gjennom hvordan man kler seg og hvordan man oppfører seg. Med dette utfordret Connerton at det nedskrevne var en metafor for sosial praksis generelt sett. Connerton utfordret videre forståelsen av hva kulturelle minner er, til også å gjelde det noe som ikke er skrevet ned, altså det sosiale.

Social memory, eller sosiale minner, er et begrep Connerton bruker i den overnevnte boken for å forklare at alle handlinger har med seg ulike type erfaringer. Som Connerton sier: “All beginnings contain an element of recollection.” (Connerton, 1989, s. 6). Dette gjelder spesielt når en gruppe mennesker blir enige om å starte med blanke ark. Som om den nye starten kommer ut av ingenting, har den ikke noe å holde fast ved. Connerton mener at selv om man gjør visse grep for at man skal tenke eller tro at man har startet på nytt, er en helt ny start nesten umulig. Fordi vi tar med oss minner og kunnskaper fra fortiden vil vi ha mange vaner og bånd som knytter oss til det gamle. Dette hemmer det som skal erstatte det som var, med

noe helt nytt. Vi vil derfor ikke kunne forstå fra å la oss påvirke av det vi allerede har opplevd og legge bak oss det gamle, fordi fortiden er en del av nåtiden (ibid.).

Over har jeg nevnt et av Connertons hovedpoenger; at ingen opplever noe eller tar avgjørelser basert kun på akkurat den tiden de er i når de opplever noe eller skal ta en avgjørelse. De vil vurdere situasjonen ut i fra tidligere erfaringer og kunnskap. Connerton mener at også samfunnet i sin helhet gjør dette. Han bruker den franske revolusjonen som eksempel på en historisk begynnelse, en ny start for Frankrike. Da kan vi finne to spor av at det franske samfunnets handlinger var preget av fortiden. Disse sporene er sosiale aktiviteter og blir delt inn i *commemorative ceremonies* og *bodily practices*, altså minneseremonier og kroppslige handlinger. Først er det interessant å merke seg at det ikke var uvanlig at franske konger ble myrdet av noen som ønsket deres posisjon. Hvorfor førte ikke dette til monarkiets ende? Fordi ingen av de som drepte den daværende kongen trodde, eller hadde interesse av, at monarkiet som styringsform skulle betviles. Connerton mener at denne typen kongemord ikke utfordret monarkiet fordi de som stod bak mordet selv hadde interesser av denne styringsformen.

Henrettelsen av Frankrikes daværende, eneveldige konge, Ludvig XVI, er derimot en henrettelse som klarte å bryte med fortidens langvarige dynasti. Hvordan klarte den det? Connerton argumenterer for at poenget med henrettelsen lå i den seremonielle oppmerksomheten den fikk. Men det var ikke fengslingen eller henrettelsen som gjorde at dynastiet og monarkiet falt. Connerton forklarer det slik:

"The dynastic principle was destroyed not by assassination nor by imprisonment or banishment but by putting Louis, as the embodiment of kingship, to death in such a way that official public abhorrence of the institution of kingship was actually expressed and witnessed. The revolutionaries needed to find some ritual process through which the aura of inviolability surrounding kingship could be explicitly repudiated. What they thus repudiated was not only an institution but the political theology that legitimated that institution." (Connerton, 1989, s. 8).

Connerton mener at en hendelse som har som hensikt å erstatte en institusjon, slik som henrettelsen av den franske kongen, kun vil fungere etter sin hensikt om man klarer å henvise til tidligere hendelser som har opprettholdt den samme institusjonen.

2.3 Minnsted

I debatten om det tiltenkte minnstedet utenfor Utøya har det dukket opp flere nye forslag for lokalisering av minnstedet. Noen har ment at andre steder enn den tiltenkte lokaliseringen er langt mer hensiktsmessig. Av den grunn vil jeg nå se på hva minnsteder egentlig er. Hvorfor etablerer vi slike steder og hvilken betydning har egentlig selve stedet?

Den nederlandske historieprofessoren Pim den Boer, trekker frem den romerske retorikeren Cicero for å forklare steders betydning for minner. Boer skriver at

«According to Cicero «the keenest of all our senses is the sense of sight [...]» (2.87.357), and consequently what the ear hear and the intellect conceives is best preserved if the eyes help to keep it in your head. In this way the invisible takes shape in a concrete appearance.» (Boer, 2010, s. 19).

Med andre ord kan minnene manifestere seg og bli tilgjengelige dersom man oppsøker et sted av betydning. Minnsteder kan hjelpe til med å synliggjøre minnene. Boer fortsetter med å understreke lokaliseringens viktighet og dette gjør han ved å fortelle historien til en gresk poet, Simonides. Denne historien ble brukt av Cicero selv og ble i ettertiden omtalt som oppfinnelsen av minneteknikker. Simonides var den eneste overlevende da taket i en spisesal kollapset. Årsaken til at han overlevde var at han var ute akkurat da taket kollapset. På grunn av at taket hadde ødelagt alle kroppene, var det ikke mulig å identifisere likene, men Simonides var i stand til å identifisere de døde fordi han husket hvor de ulike gjestene var plassert under middagen. Og da forstod Simonides hvor viktig lokalisering var for minner (ibid.).

Begrepet *lieux de mémoire*, eller *sites of memory* på engelsk og *minnsted* på norsk, ble beskrevet og diskutert av den franske historikeren Pierre Nora i en syvbinds bokserie kalt *Les Lieux de Mémoire* (Erlil, 2011, s. 23). Nora mente at historien kunne manifestere seg gjennom symboler og minnsteder (Rapson, 2015, s. 34). Begrepet blir da litt bredere enn det tillater seg å være på norsk. Begrepet minnsted kan oppfattes som noe som er begrenset til et bestemt geografisk sted. Men Nora mente at *lieux de mémoire* skulle tolkes i en langt bredere forstand, nemlig at minnsteder ikke bare er ulike kulturelle objekter, men også hendelser.

Nora argumenterer for at hendelsene han putter i denne kategorien har brutt en tidsmessig kontinuitet. Men Nora mener ikke at alle kulturelle objekter eller hendelser faller inn under kategorien minnesteder. Han argumenterer at: «To begin with, there must be a will to remember. If we were to abandon this criterion, we would quickly drift into admitting virtually everything as worthy of remembrance.» (Erl, 2011, s. 24).

Ifølge Jay Winter, professor i historie ved Yale University i Connecticut, er minnesteder steder som er knyttet til tidligere hendelser og der en form for minneaktivitet finner sted. Selv om minnestedet i seg selv skal representere et fortidig minne, er det ikke minnestedet som besitter minnene. Det er menneskene som kommer og besøker minnestedet som bevarer minnene og kan gi ny mening til minnestedet og hendelsen som skal minnes. Grupper av mennesker er altså helt avgjørende for at et minnested skal ha relevans og betydning. Uten mennesker som gir stedet mening kan minnestedet miste sin kraft og også forsvinne helt (Winter, 2010, s. 61). Minnesteder er ikke kun ment for dem som har opplevd og overlevd traumatiske hendelser, men minnesteder skal også bestå som referansepunkt for mennesker født lenge etter dem. Dette mener Winter er noe av det viktigste ved et minnested. Winter forklarer dette med at minnesteder omdannes til steder som inneholder ”andrehåndsminner” når mennesker med direkte tilknytning til hendelsen faller fra. Et minnested blir da et sted der man minnes andres minner, minnene til dem som overlevde hendelsen minnestedet markerer (Winter, 2010, s. 62).

Noe som er med på å gjøre et minnested til et minnested, er at de koster penger, de krever tid å utforme og bygge og de krever vedlikehold. Winter beskriver en, mulig veldig kostbar, prosess som kommer i forbindelse med etablering av et minnested. Tomt må kjøpes, eventuelt må det sikres en leieavtale for området minnestedet skal etableres på. Bare her kan minnestedet kreve en stor kostnad, spesielt om minnestedet skal etableres i et område der tomteverdiene er høye. Når område er valgt må man velge en passende utforming som er designet for å fokusere på det å minnes. Om det blir lyst ut et anbud og profesjonelle arkitekter eller kunstnere kan komme med forslag, mener Winter at prisen på minnestedet øker. Når utformingen er valgt venter selve utformingen som må lages med de kriteriene for materialvalg gitt av arkitekt eller kunstner. Er minnestedet som skal etableres av nasjonal karakter, er hele denne prosessen i det offentlige søkelyset. Winter mener at:

«Standards of “taste” and “decorum” are proclaimed. Professional interests and conflicts come into play. Much of this professional infighting is confined to national commemorative projects, but the same complex, step-wise procedure occurs on the local level, too, this time without the same level of attendant publicity. Local authorities usually take charge of these projects, and local notables can deflect plans towards their own particular visions, whatever public opinion may think about the subject.» (Winter, 2010, s. 65).

Den siste setningen i sitatet er interessant. Winter hevder at det ofte er de lokale myndighetene som tar seg av slike prosjekter og at lokale med en viss innflytelse kan påvirke planene for minnstedet.

Disse teoriene og begrepene jeg har introdusert i dette kapittelet forankrer denne oppgaven i det jeg definert som minnestudier. For det jeg er opptatt av, er at jeg ønsker å se og analysere de forskjellige dynamismene, både rundt etableringen, men også rundt diskusjonen av et minnsted. Jeg ønsker å se og analysere den som en kommunikativ og kulturell prosess der mangfoldige stemmer og meninger kommer til uttrykk.

3. Metode

Metodedelen i denne oppgaven har jeg valgt å strukturere i en teoretisk del som blant annet tar for seg blant annet tekst som begrep, ulike typer tekstsjangre og hvilke mål og hensikter forskjellige tekster kan ha. I den andre delen forklarer jeg hvordan jeg har tenkt til å utføre selve analysen. Jeg skal beskrive hvordan jeg velger og begrenser datamateriale og hvorfor, hvordan jeg skal strukturere analysen og hva jeg ser etter når jeg analyserer.

Analysen i denne oppgaven bygger på to grunnleggende synspunkter. Det første synspunktet er at historie er konstruksjon. Fortiden kan ikke leves om igjen og fortiden kan ikke rekonstrueres. Fortidige hendelser er et tilbakelagt kapittel som det ikke er mulig å gjenskape på akkurat samme måte som det skjedde. Derfor er det viktig at fortellinger som fremstiller historie må ses på som en form for diskurs. Med dette mener jeg at vi må se på historiske fortellinger som ‘tekst i kontekst’ (Skovholt & Veum, 2014, s. 33). Det andre synspunktet er at historien er åpen for ulike tolkninger. Historien, fremstillingen og tolkningen av kildene skulle ideelt sett vært objektiv, men slik er det ikke. Kilder og hendelser er et materiale som

gir rom for tolkning. Både når jeg skal velge ut og tolke tekstene er det mine subjektive valg som avgjør hvilke tekster jeg tar med, hvilke jeg velger å utelate og hvordan jeg velger å tolke dem. Mine kontekstuelle briller er med på å påvirke min undersøkelse. Det betyr at dersom en annen skulle utført akkurat den samme undersøkelsen er det ikke helt usannsynlig at både datamaterialet og tolkningene kunne vært annerledes. Jeg vil likevel understreke at min intensjon er etter beste evne å hente ut de meningene som datamaterialet gir meg innsikt i.

3.1 Tekster

Denne oppgaven er en kvalitativ undersøkelse, det vil si at jeg ønsker å studere den utvalgte debatten med et ønske om å skape en bedre og dypere forståelse av det jeg skal studere (Rienecker, Jørgensen, & Skov, 2013, s. 168). Dette skal jeg gjøre gjennom å utføre en tekstanalyse av mediedebatten om minnesteedet på Sørbråten like ved Utøya. Aller først er det hensiktsmessig å avklare hva en tekst er. Det som avgjør hva som kan leses som en tekst er ikke bare formen, at det er noen bokstaver som er skrevet ned på et papir eller inn i et dokument, men det er selve innholdet. Det betyr at man også kan analysere multimodale objekter som en tekst (Melve & Ryymin, 2018, s. 45). Som analyseobjekt er jeg interessert i teksten som en meningsfull ytring i den bestemte situasjonen jeg undersøker. Tekstanalyse kan gjerne ses i sammenheng med en hermeneutisk tilnærming. Intensjonen i hermeneutisk metode er å undersøke hensikten, målet og motivet til dem som undersøkes og tolke hvilke meninger som ligger bak ytringer og tegn, bak ritualer og institusjoner (Kjeldstadli, 1999, s. 122).

Jeg vil også understreke at en teksts mening kan være flere forskjellige ting, det er blant annet mulig å undersøke en teksts bokstavelige eller konvensjonelle mening, det er mulig å undersøke hvilke meninger teksten selv har skapt i ulike sammenhenger og det er også en mulighet å undersøke tekstforfatterens, eller bare tekstens, intenderte mening. Hvilke meninger jeg undersøker i tekstene som utgjør mitt datamateriale er valgt med hensyn til problemstillingen og hva det er jeg søker å få svar på gjennom denne oppgaven. Nettopp hva dette er kommer jeg tilbake til.

Ulike typer tekster blir produsert innenfor alle samfunnsinstitusjoner. Skolen og arbeidslivet er to eksempler der man ofte møter ulike typer tekster med forskjellig sjanger. Tekster kan på forskjellige måter påvirke leserne til for eksempel å overtale eller påvirke oss i en bestemt

sak. I dagens samfunn er det blitt mer og mer vanlig å uttrykke meningene sine gjennom en tekst publisert på en blogg. Ofte kan disse blogginnleggene være engasjerende og de kan få oss til å melde oss inn i en organisasjon eller kanskje også et politisk parti. Dette skiller seg klart fra reklametekster som målrettet forsøker å få oss til å utføre en ønsket handling.

Poenget med dette er å få frem hvilken makt, både positiv og negativ, tekster har. Vi trenger kritisk lesekompetanse for å forstå og få innsikt i hvordan ulike tekster fremstiller verden og er med på å etablere og konstruere medmenneskelige relasjoner (Skovholt & Veum, 2014, s. 11). Sjangeren sakprosa er spesielt relevant i denne oppgaven. Sakprosa er tekster der saken er det viktigste. Eksempler på slike sakprosaetekster som er relevante for denne oppgaven er avisreportasjer, artikler, kronikker, leserinnlegg og replikker.

Jeg har forklart kort hva en tekst er og at man kan lete etter ulike meninger når man analyserer tekster. Men hva innebærer en analyse av tekster? Det finnes mange ulike måter å tilnærme seg tekst som analyseobjekt på. Jeg understreker at denne presentasjonen av tekstanalyse forholder seg til analyse av sakprosaetekster, ikke skjønnlitterære tekster. Tekstanalyse er et vidt begrep og kan innebefatte flere forskjellige måter å tilnærme seg tekstmaterialet på. Men som begrepet selv sier så er tekstanalyse en analyse av tekst, og som jeg har nevnt kan tekst være flere forskjellige ting. Det som har vært viktig for meg i denne oppgaven har vært å å lage et relevant analyseredskap som jeg kan bruke i møtet med datamaterialet. Hva dette redskapet endte opp med å bli skal jeg komme tilbake til litt senere i denne delen av oppgaven.

3.2 Debattens aktører

Før jeg går inn på datamateriale ønsker jeg å si litt om hvordan jeg har valgt å sortere datamaterialet. De utvalgte tekstene er gruppert inn i fem ulike grupper som jeg kaller for stemmer. De representerer fem ulike stemmer i denne debatten. Det er ikke sikkert at de alltid har forskjellige meninger, men målet med å skille dem på denne måten er å få frem hvem det er som påvirker, eller ikke påvirker, debatten og beslutninger. Og hvorfor er det akkurat denne stemmen som påvirker debatten og beslutningene som blir tatt? Hvorfor er det ikke en annen stemme? Jeg ønsker også å se om det kommer frem ulike meninger mellom stemmene. Det er også interessant å se på hvilket språk de bruker, hvilke argumenter de benytter seg av for å få frem meningen sin og hvordan de forsøker å påvirke andre aktører i debatten. Et siste

argument for å dele aktørene inn i de ulike stemmene er at jeg vil undersøke gruppens forståelse av hvilken betydning og funksjon et minnested har.

Stemmene har jeg valgt å dele inn på følgende måte:

<u>Stemme</u>	Naboene	Beslutningstakerne	Pårørende	Lokalpolitikere	Andre kulturelle og sivile
<u>Aktører</u>	Personer som bor i nærheten av Utøya. ⁶	Regjeringen, styringsgruppen, KORO	AUF, overlevende, etterlatte	Lokalpolitikere i Hole Kommune	Andre aktører som har vært viktige i debatten. ⁷

Grunnen til at jeg har valgt å analysere akkurat disse fem stemmene er at jeg mener de formidler de mest relevante aktørers meninger for problemstillingen. Jeg vil understreke at det ikke betyr at det ikke finnes andre viktige aktører og stemmer i debatten generelt.

Naboene har blitt inkludert fordi de representerer den gruppen som har vært mest kritiske til plassering, utforming og minnestedsprosessen generelt. Beslutningstakerne har det vært viktig å ta med for å få frem hvilke argumenter de har begrunnet sine valg og vedtak med, de pårørende har beslutningstakerne vært opptatt av å ta hensyn til i beslutningsprosessen og derfor har deres stemmer vært relevante å belyse og analysere. Lokalpolitikere i Hole kommune har vært med på å påvirke prosessen ved at de stemte imot minnestedet på Sørbråten. Flere av lokalpolitikere har vært kritiske til beslutningstakerne, de har gått imot eget regjeringsparti og de har vist åpen støtte til naboene. Kan en analyse av deres stemme forklare hvorfor de har stilt seg slik til denne saken? Den siste gruppens stemmer, andre kulturelle og sivile aktører, er også viktig å få frem. Deres stemme representerer noe annet enn de andre. De har også hatt en opplevelseshets- og stedsmessig avstand, både fra 22. juli-hendelsene og selve minnestedet.

3.3 Datamateriale

⁶ Dette området kalles for Utstranda og ligger ved Tyrifjorden i Hole kommune.

⁷ I denne gruppen er også kunstneren, Jonas Dahlberg, av de tre minnestedene representert.

For å finne data har jeg valgt å henvende meg til avisene. Grunnen til at avis ble valgt som grunnlag for datamateriale er at en stor del av diskusjonen nettopp har foregått i ulike aviser. Naboer som har vært misfornøyde med Sørbråten har brukt avisene som middel for å nå ut med sine argumenter. Et eksempel er at naboene ved flere anledninger har henvendt seg til lokalpolitikere gjennom leserinnlegg. Dette har de gjort fordi de selv har ment at de ikke har blitt hørt eller tatt på alvor. Ordet artikkel har jeg valgt å unngå å bruke. Artikkel ville vært begrensende og kan gi en uriktig oppfattelse av hvilket datamateriale jeg samler inn. Det er ikke bare tekster der personlige meninger er dysset ned, det finnes mange forskjellige tekster som er publisert i de forskjellige avisene. Derfor velger jeg å forholde meg til ordet tekster.

Avisene ble en arena der debatten fikk utfolde og utvikle seg, og det var ikke bare naboene som kom med sine meninger gjennom artikler og leserinnlegg, også andre aktører deltok i debatten som forløp seg i avisene. Debatten har likevel ikke kun funnet sted i aviser, den har blant annet utviklet seg på sosiale medier. I motsetning til debatten begrenset til avisene viser denne delen av debatten en mindre del av bredden. Her er det gjerne mange med de samme meningene som skriver og kommenterer på hverandres innlegg. Etter en gjennomgang av Facebook-gruppen *Utstranda velforenings: Nei til vedtatte minnesmerke på Sørbråten*, fikk jeg bekreftet nettopp dette. Facebook-siden *Ja til minnesmerke på Utsikten i Hole* har mange som har likt og følger siden deres (over 2000), men også her er det få representanter i debatten som kommer frem. Vi ser også at mye av det som blir diskutert både på Facebook-gruppen og Facebook-siden, er de artiklene som er publisert av avisene.

Andre alternative datamaterialer kunne ha vært TV-debatter, debatter i Stortinget, debatter i kommunestyret i Hole kommune eller andre sosiale medier. Hadde datamaterialet fra avisene vært begrenset, kunne dette vært et alternativ å undersøke. Men ganske tidlig i prosessen fant jeg mange tekster fra mange ulike aviser, noe som bekreftet at en tekstanalyse ville være mulig.

Siden antallet aviser som har dekket denne saken er veldig høyt, har jeg valgt ut noen aviser jeg mener er representative for debatten, og som presenterer tekster som er relevante for problemstillingen. Det har også vært viktig for meg å få fullstendig oversikt over debatten i Buskerud fylke ettersom det er der de største motstanderne er lokalisert. Etter mine undersøkelser har jeg kommet frem til at det finnes 11 lokal- og regionalaviser som stedsmessig er forankret i Buskerud. Inkludert er også to nyhetsnettsider. Disse avisene er:

Drammens Tidene, Eikerbladet, Byavisa, Hallingdølen, Laagendalsposten, Lierposten, Røyken og Hurums Avis, Ringerikes Blad, Dagsavisen Fremtiden og de to nyhetsnettsidene bygdeposten.no og drm24.no⁸ I følge Retriever var det kun Drammens Tidene og Ringerikes Blad som hadde omtalt den aktuelle saken.

Jeg har også valgt å inkludere enkelte andre aviser. Disse avisene er Aftenposten, VG, Dagbladet og Dagsavisen. Dette er for å få inn andre stemmer i analysen. Uten disse nasjonale avisene hadde jeg ikke fått frem stemmen til de andre kulturelle og sivile aktørene, og det mener jeg ville vært uheldig. Deres bidrag viser bredden i debatten og den er det viktig å få frem. Uten de utvalgte nasjonale avisene ville også stemmen til beslutningstakerne ville vært betraktelig redusert.

Det er mange som har hatt ulike meninger om minnstedet på Sørbråten, jeg mener at mitt valg av grupper representerer de ulike stemmene i debatten som er relevant for problemstillingen. For eksempel er det ikke like relevant å ta med hvilke meninger som kommer frem i et leserinnlegg fra en lokalavis i Hordaland. Det er ikke disse bidragene som har vært viktige for forandringen av debatten. Det er naboenes, AUF og andre pårørendes meninger og stemmer som har bidratt til hvordan debatten forløp seg. Også hvilke endelige vedtak som til slutt ble fattet.

3.4 Utvelgelse

For å finne tekstene jeg skulle bruke i analysen valgte jeg å bruke Retriever. Der har en mulighet til å søke gjennom alt som har blitt publisert med utvalgte søkeord. Bruk av Retriever gav meg også tilgang til saker som er publisert i papiravisen. Papiravisene er en del av arkivet til Retriever og dermed sikrer det at jeg har tilgang på alle tekster som er publisert med de utvalgte søkeordene i de utvalgte avisene. Søkeordene jeg har valgt å bruke er minnsted, sørbråten og utøya. Disse ordene bør være en del av en tekst, om teksten skal ha relevans for oppgaven. Er det ingen ord hverken i overskriften eller selve teksten som inneholder noen av søkeordene, må man anta at de ikke er relevante for problemstillingen.

---

⁸ <https://www.forsidene.no/lokalavisene/i/buskerud> lokalisert 24.01.18

Første søk i Retriever ga 591 treff. Jeg forsøkte også å inkludere søkeordet minnesmerke, men det reduserte antallet til 305 treff. Også søkeordet 22. juli reduserte treffene til 520 treff. Av den grunn er det de tre førstnevnte søkeordene som gir grunnlag for innhenting av data.

Av de 591 tekstene har jeg foretatt en nøyere utvelgelse. Jeg har gått gjennom alle tekstene og det første jeg gjorde var å ordne dem inn i grupper ut ifra hva de handlet om og hvilke stemmer det var som kom frem. Jeg kunne dermed plassere tekstene inn i de ulike gruppene som skal representere de ulike stemmene i denne debatten. Etter at alle var gått gjennom var det flere tekster jeg kunne plassere i gruppen ”ikke av interesse”. Tekster som havnet i denne gruppen omtalte for eksempel ikke minnstedet på Sørbråten, men minnstedet ”Lysningen” som AUF etablerte på Utøya sommeren 2015.⁹ Andre eksempler som ikke blir tatt med i analysen er:

- 1) Tekster som kun omtaler byggestart av minnstedet
- 2) Tekster der andre aktører, som ikke blir tatt med i denne oppgaven, uttaler seg
- 3) Tekster som tar opp 22. juli minnesmerker- eller steder andre steder i landet
- 4) Veldig korte tekster som kun er ment som en kort orientering, for eksempel en opplysning om at byggestart for *Memory Wound* er utsatt
- 5) Tekster der ingen av de utvalgte stemme kommer frem

Det var flere aviser fra Buskerud som ikke hadde tekster som var interessante for denne masteroppgaven. Disse avisene hadde ingen tekster som inneholdt noen av de valgte søkeordene. Det var aviser fra andre fylker enn Buskerud, men de var noen få unike artikler. Det var mange som kun hadde publisert NTB-meldinger.

Etter en nøye utvelgelse var det disse avisene og dette antallet som stod igjen til analysen:

Utvalgte aviser	Før utvelgelse - 218	Etter utvelgelse - 165
Ringerikes Blad	99	78
Drammens Tidene	9	6
Dagbladet	23	19
VG	7	4

---

⁹ <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/terrorangrepet-22-juli/her-er-minnstedet-paa-utoeya/a/23488672/> lokalisert 07.01.18

Aftenposten	40	27
Dagsavisen	40	31

Når det kommer til kildehenvisning i analysen har jeg laget en egen kildeliste for datamaterialet bestående av koder som representerer de ulike tekstene jeg henviser til. Tekstene har fått ulike koder ut ifra hvilke aviser de er publisert i. Dersom det er en tekst fra Ringerikes Blad er koden RB, er teksten fra Aftenposten er koden AP, er teksten fra Drammens Tidende er koden DT, en tekst fra Verdens Gang har koden VG, Dagsavisen har DA og Dagbladet har DB. Etter bokstavene vil det følge en tallkode, for eksempel RB05. Det betyr at teksten jeg henviser til er tekst nummer fem, kronologisk sett, fra Ringerikes Blad. Listen over alle tekstene med de tilhørende kodene er vedlagt oppgaven.

3.5 Analyseredskap

Tekstene jeg skal analysere er produsert av de ulike aktørene i debatten og de er produsert med hensikt i å argumentere for og begrunne hvorfor de enten ønsker minnestedet *Memory Wound*, eller hvorfor de ikke ønsker det. Da mener jeg at det er relevant for problemstillingen å analysere hvordan og hvorfor de ulike aktørene bruker språket for å få frem sine argumenter. Professor i literacy studies ved Arizona State University, James Paul Gee, har i sin bok *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method* foreslått syv analysespørsmål en kan bruke når en skal analysere tekst (Gee, 1999, s. 140). Jeg har valgt å benytte meg av noen av Gees forslag og jeg har selv valgt å tilpasse noen av spørsmålene slik at disse blir mer konkrete og relevante for denne oppgaven. Det understrekes at analysespørsmålene er et hjelpemiddel for å forstå hva tekstforfatteren mener med det som er blitt skrevet og dermed vil jeg ikke presentere konkrete svar på disse spørsmålene som grunnlag for analysen. Hele analysen skal være basert på funn som kommer fra disse spørsmålene, og der jeg mener at det er spesielt viktig å understreke funn fra et av analysespørsmålene, vil dette funnet selvsagt komme frem.

Etter at dataen ble systematisert i sine respektive grupper/stemmer ble materialet analysert med følgende analysespørsmål:

- 1) Viktighet – Hvordan er teksten formulert for å fremheve viktigheten. Hvorfor er disse valgene tatt?

- 2) Identitet – Hvilken identitet velger subjektet gjennom språket? Og hvorfor blir denne identiteten valgt?
- 3) Forhold og relasjoner – Hvilket forhold eller hvilken slags relasjon er det subjektet forsøker å etablere gjennom språket? Og hvorfor er disse valgene tatt?
- 4) Politikk – Hva slags mening angående samfunnet er det subjektet uttrykker gjennom debatten? Hvorfor gjør subjektet dette? Her vil jeg også se på hvilke meninger om minnested og minnesteders behov som kommer frem.

Tekstene jeg har samlet inn er forskjellige typer tekster. Det finnes en god del leserbrev, nyhetsreportasjer, nyhetsartikler, ledere, kommentarer, portrettintervjuer, debattinnlegg, kronikker og noen få replikker. I de sistnevnte artiklene er det både det som står som sitat jeg har valgt å ta med som stemmen i artikkelen, men også det journalisten uttrykker at intervjuobjektet mener. Det er fordi en slik artikkel ikke kun består av sitater, men også mange formuleringer av journalisten selv. Disse formuleringene er viktige for å få frem et bredere bilde av meningene til de ulike stemmene i debatten. Jeg mener at omfanget hadde blitt for lite og vi hadde ikke fått den innsikten i debatten som disse artiklene virkelig kan gi, om jeg hadde bestemt meg for å kun analysere tekst skrevet av stemmene selv eller direkte sitater. Det å inkludere så mange ulike type tekster fører til at de forskjellige stemmene kommer frem. Alle disse tekstene får frem flere forfattere med forskjellig bakgrunn. Det er også ulike krav til de ulike tekstene hvilket betyr tekstene kan variere. For eksempel vil avisene ikke publisere journalistskrevne artikler som bryter for mye med avisens meninger og holdninger, men debattinnlegg derimot har ikke noen krav om forkunnskaper og i prinsippet kan hvem som helst ytre sine meninger. Debattinnleggene, eller leserinnleggene, skiller seg klart ut fra redaksjonelle kommentarer hvor avisens standpunkt i saker blir presentert.

Det er også viktig å få frem at av de 165 artiklene jeg har valgt ut til analysen, er flertallet av dem i gruppen til naboenes stemmer. 67 av artiklene har jeg plassert i den gruppen. Det er også noen av disse artiklene som har flere av de andre gruppens stemmer i tillegg til den gruppen de allerede er plassert i. Slike artikler har jeg plassert i de ulike gruppene som stemmene representerer, slik at ingen meninger i debatten forsvinner. Det betyr at samme artikkel dukker opp i flere av gruppene.

Jeg vil nå gå over til analysen av datamaterialet.

4. Analyse

De ulike stemmene i debatten vil utgjøre strukturen i analysen. Jeg vil først analysere de ulike stemmene hver for seg for å til slutt oppsummere og trekke sammen de ulike stemmene. Dette har jeg valgt å gjøre for å lage en mest mulig ryddig og forståelig struktur. Jeg mener det ville vært lite hensiktsmessig å for eksempel kun strukturere analysen kronologisk. Det er blant annet fordi den ene gruppen, naboene, er en langt mer aktiv gruppe enn for eksempel ofrene. Det er også slik at de ulike stemmene har ulike hensikter med sine tekster og derfor mener jeg den foreslåtte strukturen vil være den beste måten for klart å få frem de ulike meningene som blir fremstilt i tekstene. Før jeg begynner på selve analysen vil jeg understreke at den ene gruppen, naboene, har vært de desidert mest aktive gruppen i denne debatten. Det vil også prege analysen ettersom at jeg her har langt mer datamateriale.

Analysen vil ikke fremstilles på en slik måte at analyse spørsmålene utgjør en del av strukturen og kommer veldig tydelig frem. Analyse spørsmålene har vært et verktøy for meg i analysen av tekstene. Jeg har valgt å fremstille analyse spørsmålene i teksten slik at det er helt klart hva det er jeg har sett etter når jeg har analysert.

4.1 Tidslinje

Før jeg sette i gang med selve analysen vil jeg skrive en tidslinje som både beskriver hendelsesforløpet, hva som ble vedtatt når og så videre, og som også beskriver utviklingen av debatten (Tolfsen & Sommer, 2017). Med det siste mener jeg at jeg vil vise, med bakgrunn i det valgte datamaterialet, når det var de ulike stemmene var aktive i debatten. Dette kan være med på å gi et mer tydelig bilde av hvordan denne debatten har foregått og hvem som har deltatt når. Ved å gjøre dette vil jeg også tidlig kontekstualisere datamaterialet. Det er viktig for å forstå hvorfor tekstene har blitt skrevet som de har.¹⁰ Jeg vil understreke at dette er ment som en oppklarende del som kan være til hjelp for å forstå og lese analysen. Det vil ikke bli presentert detaljert fakta om meninger, men det vil bli gitt et lite innblikk. Detaljene vil komme etter tidslinjen, i analysen av de forskjellige stemmene.

---

¹⁰ Tidslinjen er laget både med kunnskaper jeg har tilegnet meg i forbindelse med gjennomgangen av datamaterialet og denne Internett siden: <https://www.nrk.no/tidslinje-minnesmerke-for-22.-juli-1.13558940> (lokalisert 06.04.18)

2011

Desember

Regjeringen Stoltenberg beslutter at det skal etableres to permanente minnesteder for dem som omkom 22. juli, et på hvert av de ulike stedene der terroren ble utført. Samtidig har Regjeringen bestemt at det skal etableres et midlertidig minnested i Oslo. Det skal stå mens regjeringskvartalet er under oppbygging. Det blir også oppnevnt en styringsgruppe som skal ledes av tidligere kulturminister for Arbeiderpartiet, Åse Kleveland. Styringsgruppen får som mandat å vurdere minnesteder og komme med forslag til lokalisering både i Oslo og i nærheten en av Utøya. Det blir allerede her presisert at minnestedene skal ha sammenheng med hverandre både i form og innhold.

2012

April

I slutten av april legger styringsgruppen frem innstillingen «STEDER FOR Å MINNES OG PÅMINNES – Innstilling vedrørende minnesteder etter 22. juli.». Styringsgruppen var av den oppfatning at det kun fantes to steder i Hole kommune som oppfylte deres kriterier, nemlig Sørbråten eller Lauvodden. Det samme gjaldt for minnestedet i Oslo, her var det Nisseberget og regjeringskvartalet som oppfylte kriteriene. Ingen av stedene ble valgt, de ble kun lagt frem som det styringsgruppen mente var de eneste alternativene. I etterkant av styringsgruppens fremlegg om lokalisering kommer det frem at mange er skeptiske til at det skal etableres et minnested ved Nisseberget i Slottsparken. Mye av kritikken går på at minnestedet bør være nærmest mulig der hendelsen skjedde (Aftenposten, 2012). Det blir også tidlig klart at det er regjeringskvartalet som blir lokasjon for minnestedet, ikke Nisseberget.

16. april – 22. juni 2012

Rettsaken mot terroristen Anders Behring Breivik fant sted i Oslo tingrett. 24. august 2012 ble Anders Behring Breivik dømt til 21 års forvaring med en minstetid på 10 år.

Juli

Kulturdepartementet sender oppdragsbrev til KORO¹¹ (kunst i offentlige rom) som fikk det overordnede ansvaret for den kunstneriske utformingen til minnstedene. Her blir det gjort klart at det for utformingen av minnstedene skulle arrangeres en åpen, internasjonal prekvalifisering etterfulgt av en lukket konkurranse. KORO nedsatte deretter et kunstutvalg som bestod av en representant fra Statsbygg, en representant fra Støttegruppen, en representant fra AUF, en representant som var utnevnt av Regjeringen og to kunstkonsulenter fra KORO. Kunstutvalget ble ledet av Jørn Mortensen, en av kunstkonsulentene fra KORO.¹² 19.11.2012 har kunstutvalget sitt første møte.

Desember

Sverre Hoftun, grunneier på Sørbråten gård, undertegnet en leiekontrakt med Statsbygg. Leiekontrakten skulle gjelde fra 15.03.2013 og 50 år frem i tid. Prisen var 13,5 millioner kroner, 270.000 per år, indeksregulert. Det har frem til nå ikke kommet noen protester på at minnstedet for Utøya-massakren enten skal ligge på Lauvodden eller Sørbråten.

2013

April

Det blir offentliggjort av Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet at Sørbråten er valgt som lokasjon for minnstedet i Hole kommune. 11.04 kommer den første, og eneste, protesten fra en av naboene som var med på å redde ungdommer opp fra sjøen 22. juli (Øverby, 2013). Neste protest kommer ikke før nesten ett år senere.

Mai

Statsbygg får i oppdrag fra Regjeringen å sikre gjennomføring av tiltaket ved å igangsette tilrettelegging og regulering. Umiddelbart ble planarbeidet påbegynt og Hole kommune fastsatte i november samme år planprogram.

September

---

¹¹ Statens fagorgan for kunst i offentlige rom.

¹² De øvre medlemmene var: Jo Ulltveit-Moe (Statsbygg), John Hestnes (Nasjonal støttegruppe etter 22. juli-hendelsene), Mari Aaby West (AUF), Bente Erichsen (for regjeringen) og Per Gunnar Eeg-Tverrbakk (KORO).

<https://koro.no/content/uploads/2016/09/Fakta-Minnsteder-1.pdf>

3. september 2013 gikk fristen for den åpne, internasjonale prekvalifiseringen til utformingen av minnstedene ut. Etter fristen forelå det 300 søknader fra ulike yrkesgrupper, blant annet kunstnere, arkitekter, musikere og landskapsarkitekter. 67 av søkerne var norske og totalt var 46 land representert.

2014

Februar

Den svenske arkitekten og kunstneren Jonas Dahlberg blir kåret som vinner av kunstkonkurransen. Dahlbergs forlag skal utgjøre utformingen av de tre minnstedene. *Memory Wound* på Sørbråten og *Time and Movement* og *Dialogue for the Future* i Oslo. Etter denne kunngjørelsen kommer det flere innlegg fra naboer som ikke ønsker minnstedet velkomment.

April

Det blir i begynnelsen av måneden avholdt et åpent folkemøte på Sundvollen Hotell ved Tyrifjorden. Her blir kunstprosjektet og byggeprosjektet presentert av henholdsvis KORO og Statsbygg. I slutten av måneden gjør daværende Kommunal- og moderniseringsminister Jan Tore Sanner det klart at minnstedets ferdigstillelse av minnstedet på Sørbråten blir om ett år, klart til 22. juli 2016.

Juni og juli

De blir avholdt nok et møte på Sundvollen Hotell og denne gangen er det naboer og velforening som får informasjon om prosessen og veien videre. Kontrakten, for de tre minnstedene, med kunstneren Jonas Dahlberg blir undertegnet og kontraktsbeløpet er på 17 millioner kroner.

November

Kommunal- og moderniseringsminister Jan Tore Sanner deltar på folkemøte på Sundvollen Hotell. Stemningen på møtet er amper og naboene er tydelige på at de ikke er fornøyde hverken med minnstedet eller prosessen rundt (Lile, 2014). Det er i 2014 at naboene begynner å bli aktive i debatten. Mange av naboenes tekster dette året handler om å ansvarliggjøre lokalpolitikere i Hole kommune. Naboene etterlyser hjelp fra deres folkevalgte (UtstrandaVel et al., 2014). Dette er også året der ofrene er mest aktive og har fått

publisert flest tekster. Disse tekstene er støtte til minnstedet og dens utforming og om behovet for å ha et nasjonalt minnsted.

2015

Februar

Naboenes argumenter om at de vil bli ytterligere traumatisert det tiltenkte minnstedet får konsekvenser. Jan Tore Sanner og Regjeringen ønsker å finne ut hvor store plager minnstedet kan føre til for naboene. Sanner bestiller undersøkelsen «Psykososiale konsekvenser i forbindelse med etablering av minnsted». Trusselen om rettsak fra naboene dersom ikke minnstedet stoppes, blir fremsatt dette året (Hansen, 2015). Ellers er 2015 et rolig år sett fra alle de ulike stemmenes side. Ingen av dem er veldig aktive i debatten. Ofrene har ingen publiserte tekster dette året.

2016

Mai

Etter trusselen om rettsak og konklusjonen av Sanners bestilte rapport om konsekvenser for minnstedet, blir daværende Kommunal- og moderniseringsminister og Kulturminister tvunget til å se på saken på ny. I mai 2016 kommer bekreftelsen på at de ikke kommer til å gå bort fra utforming og lokasjon for minnstedet.

Juni

22 av naboene til Sørbråten går til rettsak mot staten for å stoppe minnstedet. Stevningen blir levert til Ringerike tingrett ved Utstranda Velforenings advokat, Harald Stabell. Denne måneden fremmer også Regjeringen ved Regjeringsadvokaten et forlikforslag. Dette forslaget innebar at Regjeringen tilbød å forkaste Jonas Dahlbergs *Memory Wound*. Dette forlikforslaget ble avvist.

September

Nå oppfordrer Støttegruppen naboene til å akseptere statens forslag til forlik. Denne måneden går også en av bidragsyterne til rapporten om konsekvensene av minnstedet på Sørbråten ut og sier at hun mener staten bør droppe minnstedet.

November

Naboenes svar på forliket er at det ikke er tilstrekkelig å kun droppe utformingen. De mener at minnstedet også må flyttes. Naboene har foreslått en rasteplass på andre siden av E16 som mulig lokasjon. Av den årsak blir det klart at rettssaken skal starte 25. april 2017. I november blir det også klart at Hole kommune ikke ville behandle reguleringsplanen for Sørbråten før de visste utfallet av rettssaken. Hole kommune stoppet også statens byggesøknad for minnstedet.

Desember

For å sikre at minnstedet blir etablert, tilbyr staten naboene penger. Dette er noe som blir oppfattet som meget provoserende av naboene. I 2016 har debatten et langt høyere nivå enn det forrige året. Naboene er også dette året de mest aktive av alle aktørene i debatten.

2017

Februar

Et nytt forslag om ny lokalisering for minnstedet blir fremsatt av AUF og Støttegruppen. De foreslår at minnstedet heller legges til Utøyakaia og argumentene for dette er at de ønsker å unngå en opprivende rettssak. Jan Tore Sanner uttrykte at han var positiv til forslaget og at han ville utrede muligheten for den nye lokaliseringen (Mauno, 2017). Naboene kommuniserer tidlig at de er skuffet over det nye forslaget og at de ikke kommer til å trekke søksmålet.

Mars, april og mai

Ap-leder Jonas Gahr Støre uttrykker sin støtte til Regjeringen, han mener det er riktig av dem å holde fast ved Utøyakaia på tross av at naboene enda truer med søksmål. I april blir det avholdt åpent møte på Sundvollen oppvekstsenter. Her blir det gjort klart at Statsbygg ønsker å inkludere flest mulig i prosessen.

Juni

Det blir klart at minnstedet skal etableres på Utøyakaia. Denne måneden er det også flere naboer som står frem og ønsker nasjonalt minnsted ved Utøyakaia velkommen (Aftenposten, 2017). Hvordan selve utformingen blir er enda ikke klart.

Gjennomgangen av hendelsene i årene siden arbeidet med å utarbeide minnstedet viser at prosessen har vært preget av uenigheter og konflikt. Analysen vil vise hvordan de ulike

aktørene har opptrådt i debatten og den vil vise hvordan debatten har påvirket de endelige beslutningene.

4.2 Stemmene

Nå har jeg presentert når de ulike vedtakene kom og jeg har forsøkt å gi et bilde på hvordan prosessen har foregått. Derfor er det nå klart til å begynne tekstanalysen av de ulike stemmene som har deltatt i debatten. Jeg velger å starte med gruppen beslutningstakerne. Grunnen til det er at det er denne gruppen som egentlig startet debatten, det er denne gruppen som tidlig har vært ute og både presentert planer for minnestedet og argumentert for dem. Da er det naturlig å starte her.

Etter at jeg har analysert tekstene vil jeg oppsummere funnene for den aktuelle gruppen. Jeg vil også diskutere litt før jeg går videre på analyse av neste gruppe. Etter analysene vil jeg samle alle funnene i et nytt kapittel og diskutere dem samlet sett.

4.2.1 Beslutningstakerne

Aktørene i denne gruppen er ikke veldig mange i antall. De som er representert i denne gruppen er enten tidligere politikere, nåværende politikere som daværende Kommunal- og moderniseringsminister Jan Tore Sanner,¹³ medlemmer i kunstutvalget oppnevnt av KORO¹⁴ eller representanter fra Statsbygg¹⁵. Aktørene i denne gruppen er representert i alle avisene jeg har valgt ut og det er til sammen 47 tekster fordelt over 75 sider. Strukturen vil i stor grad preges av at jeg ønsker å fremstille analysen kronologisk. Jeg vil til slutt opplyse om at beslutningstakernes tekster ikke er offentlige dokumenter der de argumenterer for sine valg og vedtak, det er på lik linje som de andre gruppene, tekster fra de utvalgte avisene. Jeg kunne valgt å bruke offentlige dokumenter, altså pressemeldinger og andre kunngjørende og opplysende tekster, men denne gruppen, og deres synspunkter og deres meninger, er så godt representert i avisene at jeg ikke anså det som nødvendig.

---

¹³ Heretter kun kalt Jan Tore Sanner. 17.01.18 ble Jan Tore Sanner utnevnt som ny Kunnskaps- og integreringsminister.

¹⁴ Det var kunstutvalget som var jury og bestemte hvilken utforming minnestedene skulle ha.

¹⁵ Statsbygg hadde ansvaret for selve utførelsen og byggingen av minnestedet.

Beslutningstakerne har vært den gruppen som var ansvarlig for hvor minnstedet skulle etableres, når det skulle etableres, hvordan det skulle se ut og de var ansvarlige for at dette ble gjennomført slik det var bestemt. Men noe som er enda viktigere for denne oppgaven er at beslutningstakerne også har hatt ansvar for å forsvare og argumentere for hvorfor minnstedets lokalisering ble valgt og hvilken utforming det skulle ha.

Første innlegg fra beslutningstakerne kommer en god stund før selve debatten setter skikkelig i gang. I Dagbladet, 26.04.12., blir den regjeringsutnevnte styringsgruppens¹⁶ rapport diskutert (DB01). Styringsgruppen mener at kunstneren som skal bestemme utforming trenger erfaring og at en viktig del av arbeidet er å vurdere deres tidligere arbeider. Tidligere arbeider skal vise at kunstneren har erfaring med komplekse arbeider og styringsgruppen understreker at dette er spesielt viktig i denne saken fordi minnstedene har mange og vanskelige kriterier.¹⁷ I teksten fremkommer det hva styringsgruppen ønsker at minnstedene skal gjenspeile og hvem det er som skal minnes. For å ta det siste først; styringsgruppen mener at minnstedene skal minnes tre grupper, nemlig ofrene, de overlevende og de som hjalp til da terroren inntraff. Under kriteriene for hva minnstedene skal gjenspeile vil jeg si at styringsgruppen kommuniserer noen ganske gode, men også ganske vanskelige, mål. De ønsker at verdier som at Norge er et åpent samfunn som verner om menneskerettigheter, det skal være samlende, det skal være nøytralt både religiøst og politisk. Minnstedene skal også være vakre og de skal snakke med hverandre. Det betyr at styringsgruppen mente at det måtte en form for kunstnerisk utforming på plass og de ønsket at minnstedene hadde en sammenheng. Dette var noe av det kunstutvalget fikk med seg når de skulle jobbe med å finne passende utforming for minnstedene.

Omtrent ett år senere kommenterer daværende Fornyings-, administrasjons- og kirkeminister, Rigmor Aasrud, valget av lokasjon for minnstedet i Hole kommune (DA02). Det var Aasrud selv, samt daværende leder i AUF, Eskil Pedersen, og daværende nestleder i Støttegruppen, John Hestnes¹⁸, som offentliggjorde valget. De mener selv at de har tenkt gjennom hvordan de mener at minnstedet vil bli best mulig. Argumentene som følger i teksten viser at de har tatt

---

¹⁶ Ledet av Åse Kleveland.

¹⁷ Kriteriene ble laget av styringsgruppen. De skulle tas med i det videre arbeidet med plassering og utforming. Det understrekes at kriteriene ikke var bindende, kun veiledende. Et eksempel på et av kriteriene var at minnstedet i Hole Kommune skulle ha nærhet til Utøya og til vannet.

¹⁸ Hestnes var også medlem i kunstutvalget.

hensyn til kriteriene som ble fremsatt av styringsgruppen: «Man føler en nærhet til Utøya ved å være her. Landskapet ligner veldig, og man har en veldig fin utsikt til øya. Samtidig er dette et sted hvor man kan få en form for ro rundt seg selv. Vi føler vi har funnet et fint og verdig sted,» sa Aasrud. Videre følger Aasrud opp med at det nettopp var likheten til Utøyas landskap som gjorde at de valgte Sørbråten og ikke Lauvodden. Sistnevntes åpne gressletter var ikke et like godt alternativ. Med disse argumentene forteller de som har besluttet hvor dette minnstedet skulle ligge at selve plasseringen har vært viktig. Plasseringen av minnstedet har en verdi i seg selv.

Da det i slutten av februar 2014 ble kunngjort at en enstemmig jury hadde valgt utformingsforslagene til den svenske kunstneren Jonas Dahlberg som vinner, kommenterte juryen hvorfor de hadde valgt Dahlbergs forslag: «Det gjenskaper den fysiske opplevelsen av noe som tas vekk, og reflekterer på en konkret og brutal måte tapet av dem som døde på Utøya» (RB05). Samme dag kommenterte også enkelte medlemmer i juryen ovenfor Dagsavisen hvorfor de hadde valgt Dahlbergs forslag (AP03). John Hestnes uttalte den gang at han syntes at utformingen var sterk: «Dette traff meg med en gang jeg så det, spesielt det såret som ble laget. Det skal være litt tungt, det skal svi litt.» Det er også interessant å bemerke seg at leder av juryleder, Jørn Mortensen, forventet debatt om den valgte utformingen. «Jeg forventer diskusjon om dette. Noe annet ville være rart.» (DA03).

Frem til nå har jeg presentert de som har besluttet valg og sted og utforming og deres meninger. Etter dette begynner det å komme flere kritiske reaksjoner og det fører til at noen andre representanter for denne gruppen kommer til i debatten. I begynnelsen av april 2014 bestemmer Jan Tore Sanner og daværende kulturminister Thorhild Widvey at de begge skal delta på et åpent møte med naboene til Sørbråten. Dette skjer fordi naboene har reagert så kraftig at de har engasjert advokat Harald Stabell og nå truer med rettssak, etter at det ble kjent at Dahlbergs forslag vant utformingskonkurransen (se analysedel for naboene). På møtet startet Sanner med en beklagelse. Han sa også: «Når noen opplever at de ikke er blitt hørt, så er det ikke deres, men Regjeringens skyld, sa Sanner. - Det tar vi selvkritikk for.» (AP04). I teksten fremgår det at Regjeringsmedlemmene er ydmyke overfor naboene og det kan virke som at Sanner og Widvey ikke bare deltar fordi de vil innrømme en dårlig prosess, men fordi de ønsker å rette opp naboenes oppfatning om at de er blitt overkjørt. Det fremkommer også at KORO-direktør Svein Bjørkås mener at ting kunne vært gjort annerledes, blant annet ved at naboens stemme kunne vært representert.

Både Regjeringen og KORO kommuniserer at de er ydmyke overfor naboene. De har til nå fått krass kritikk fra naboene som det for dem har vært viktig å svare på. Er dette åpne folkemøtet og beklagelsen, innrømmelsen og ydmykheten et forsøk på forsoning for å unngå en rettssak? Bare fire dager senere fikk Sanner se at møtet kanskje ikke hadde den effekten han hadde håpet på. Da mottok han 1000 underskrifter fra Utstranda Vel i protest mot minnstedet (AP05). På samme tid uttaler Åse Kleveland¹⁹ seg til Dagbladet og der forteller Kleveland at styringsgruppens anbefalinger ikke er i tråd med det som ble vedtatt og valgt av juryen (DB02). Hun peker på at de ønsket at viktige samfunnsmessige verdier som 22. juli synliggjorde skulle vises gjennom minnstedet. Hun sier at tanken var at minnstedet «(...) Et vakkert og stille sted med visuell tilknytning til Utøya. Et sted for å minnes, men også et symbol for engasjementet, medmenneskeligheten og varmen som ble mobilisert i de dramatiske junidagene.» Hun viser tydelig at hun ikke deler de samme tankene som andre beslutningstakere om hva minnstedet på Sørbråten skal være da hun mener at vinnerforslaget fokuserer på Anders Behring Breiviks terrorhandling. Kleveland mener også at det er naturlig å forvente debatt i en slik sak og peker på at den korte avstanden i tid kan være med på å gjøre konflikten ytterligere betent: «I en slik sammenheng er det kort tid. Erfaringer fra liknende kunstprosjekter internasjonalt, viser at jo mindre avstand vi har til sterke hendelser, jo større sjanse for opphetede konflikter.» Så langt kan vi merke oss at meningene om minnstedet, hvordan det burde se ut, hva det skal formidle og hvilken funksjon det skal ha, er ulike innad i denne gruppen.

Fra april 2014 til april 2016 er det veldig stille fra denne gruppen. Men i slutten av april 2016 velger det ene regjeringspartiet, Fremskrittspartiet, å markere standpunkt i konflikten ved å vedta en resolusjon som sa at de var mot minnstedet på Sørbråten (Ruud & Gjerde, 2016). Riktignok tilhørte ikke beslutningsmyndighetens departement Fremskrittspartiet, men Høyre, likevel var dette et sterkt signal fra et regjeringsparti om at de støttet naboene og deres argumenter. Her er det veldig interessant å bemerke seg at dette ikke fikk noen påvirkning på det endelige resultatet fordi Sanner og daværende kulturminister Linda Hofstad Helleland en måned senere sender²⁰ et svarbrev på søksmålet de har fått av naboene ved advokat Stabell (RB24). I dette svarbrevet, som fremkommer i en tekst i Ringerikes Blad, bekrefter

---

¹⁹ Leder av styringsgruppen.

²⁰ 17.01.18 ble Linda Hofstad Helleland utnevnt som ny barne- og likestillingsminister.

statsrådene at søksmålet ikke gir grunnlag for at minnstedet skal stoppes. Men de ønsker å invitere naboene til en dialog der de kan bli enige om mulige tilpasninger. I teksten kommer også statsrådenes prioriteringer godt frem: «Vi har stor forståelse for at det blant naboer kan oppleves som vanskelig at det nå skal etableres et nasjonalt minnsted i nærområdet. Samtidig er det en forventning hos etterlatte, overlevende og storsamfunnet for øvrig at minnstedet etableres.». Med dette sitatet får naboene vite at hensynet deres ikke veier like tungt som argumentet om at både de etterlatte, de overlevende og samfunnet generelt trenger dette.

Jan Tore Sanner har frem til september 2016 vært klar på at valg av sted og utforming står fast. Han har, som jeg har påpekt, forsøkt å imøtekomme naboene på andre måter enn å forkaste hele vedtaket. Men nå forsøker Sanner å imøtekomme naboenes behov med et nytt forslag; han er villig til å forkaste den valgte utformingen av Jonas Dahlberg (DB14). Sanner argumenterer for at det er viktig at minnstedet kan være et sted der alle kan samles, sørge og minnes. Ved å foreslå dette gjør Sanner to ting; han viser at han tar naboene på alvor og han åpner opp for at rettssaken kan skrinlegges. I en annen tekst fra samme måned (DT03) kommer det frem at beslutningstakerne ved regjeringsadvokat Anders F. Wilhelmsen sier at de har forståelse for belastningen, men at de har loven på sin side i denne saken: «Staten mener likevel at forbudet i nabolovens §2 ikke vil bli overtrådt ved etableringen av det nasjonale minnesmerket.». I denne teksten kommuniserer også regjeringsadvokaten at det er nødvendig at minnstedet blir plassert i nærheten av Utøya.

Naboene takket nei til dette forlikforslaget og fremholdt at de var klare for å prøve saken i retten. Det er også to andre tekster som tar opp akkurat det samme, se DB15 og VG03. Nytt forlik blir gitt naboene desember samme år. Plassering av minnstedet står fast, men Sanner er fremdeles villig til å skrote *Memory Wound* i tillegg til å gi naboene økonomisk kompensasjon. Her vil jeg understreke at det siste forslaget til forlik ikke ble fulgt av noen argumentasjon fra beslutningstakernes side. Her har Sanner og hans medarbeidere kun forholdt seg til de involverte parter. Det er kun naboene som har valgt å kommentere dette offentlig.

Vi skal nå frem til 10. februar og til en tekst i Drammens Tidende (DT04). Nå har et nytt forslag til lokalisering av minnsted kommet på bordet, nemlig den AUF-eide tomten, Utøyakaia. Jan Tore Sanner er for første gang positiv til noe annet enn Sørbråten: «Jeg har stor sans for dette forslaget. Dette stedet er så sentralt for den tragiske dagen.». Sanner har

inntil nå ikke vært interessert i å diskutere ny plassering. Det som er forskjellig fra de andre gangene det har kommet forslag om andre plasseringer, er hvem forslagsstilleren er. Denne gangen er det AUF og Støttegruppen som har kommet med forslaget. Det kan egentlig ikke bety så mye annet enn at Sanner prioriterer deres meninger og behov fremfor andres.

I samme tekst forsøker Sanner å rette opp i tidligere feil som har vært å utelate naboene i prosessen. Han tar nå til orde for å invitere dem med: «Jeg ønsker å jobbe videre med dette forslaget og få det vurdert. I det arbeidet er det avgjørende at vi får en god prosess med naboer, velforeningen og andre berørte.». Sanner vil unngå videre konflikt. Noe annet som er interessant å bemerke seg her er at rettssaken ikke er langt unna, den skal starte 25. april 2017. Sanner er veldig raskt ute og kommenterer saken etter at forslaget ble lansert. Han visste nok at dersom en ny plassering ville bli vurdert, ville det føre til en utsettelse av rettssaken. Den ville ikke kunne starte når selve grunnen til søksmålet kanskje ble borte. Dette var en veldig god vending av saken for beslutningstakerne. De har fått mulighet til å unngå rettssak samtidig som at de slipper å skuffe dem de aller minst ønsker å skuffe, de etterlatte, de pårørende og Støttegruppen.

En måned senere kan Sanner fortelle at de jobber med å utrede det nye forslaget til plassering (DA24). Sanner sier at: «Målet er å få på plass et nasjonalt minnsted i Hole der vi kan minnes og savne de som gikk bort, og samle oss om verdiene som ble angrepet den dagen.». Sanner understreker også hvem som kom med forslaget til ny plassering og dette gjør han for å vise hvem det er han lytter til i denne saken. Men det skal også nevnes at Sanner mest sannsynlig også finner dette forslaget interessant fordi det oppfyller de kriteriene som har blitt gitt for minnstedet tidligere. Naboene har i forbindelse med dette nye forslaget også kommet med et forslag, det samme forslaget som de har kommet med flere ganger tidligere, nemlig rasteplassen på andre siden av E16. Sanner sier i denne teksten at de ikke kommer til å utrede dette forslaget, men at han er veldig interessert i å ha dem med i prosessen videre. Dette understreker poenget med at Sanners prioriterte gruppe er ofrene og Støttegruppen. Siden naboenes forslag ikke oppfyller kriteriene kan vi også si at det andre argumentet om at Sanner faktisk er positiv til Utøyakaia fordi han mener plasseringen er hensiktsmessig, stemmer.

Jan Tore Sanner har bedt Statsbygg utrede muligheten for å etablere et minnsted på Utøyakaia. Under denne utredelsen formidler Statsbygg at de er svært opptatt av å inkludere alle naboene (DA25). De nevner at en forutsetning for et minnsted på kaia innebærer

«involvering av naboer og andre lokale interesser tidlig i prosessen.» Statsbygg har avholdt åpne dialogmøter og tilbudt alle naboer som ønsket det å få ha møte med dem alene. Lærdom av tidligere feil og det vanskelige utgangspunktet for prosessen har nok ført til at man nå også har sett verdien av å inkludere flere og også informere bedre.

21. juni 2017 kommer beskjeden; minnstedet skal etableres på Utøyakaia. Få dager før, den 16. juni manet Jan Tore Sanner til ro om minnstedet:

«Det er viktig at alle nå bidrar til at vi kan få en verdig avslutning på diskusjonen om minnsted. Det er en stor belastning for mange berørte at det har vært en uavklart og opphetet diskusjon. Alle har nå et ansvar for at vi kan få en verdig avslutning og få realisert minnstedene.»

Med denne uttalelsen ansvarliggjør Sanner de partene som er med på å forsinke minnstedet og opprettholde konflikten (DA29). Videre forteller Sanner at de har hatt en åpen og omfattende prosess der alles synspunkter har kommet frem, men han understreker at det ikke betyr at alle kan få det som de vil. Når det er ulike syn i saken vil det ikke være mulig å tilfredsstille alle. Da har statsråden egentlig måtte velge hvilke hensyn som har vært viktigst. også direktør i Statsbygg, Harald Vaasaas Nikolaisen, uttaler seg i samme tekst. Nikolaisen mener at Utøyakaia er en godt egnet lokasjon for minnstedet. Han påpeker at dette ikke bare er et tilfeldig valgt sted, men at det faktisk har gode kvaliteter:

«Vi har hatt med oss folk som har god kompetanse på utforming av minnsted, blant annet fra 22. juli- senteret og Utøya. Det de sier at det er viktig at det har en relevans til der ting skjedde. I dette tilfellet betyr det Utøya, kaia og MS Thorbjørn. Det at det er nær sjøen er viktig.»

Nikolaisen henviser til eksperter for å vise til at dette er nøye gjennomtenkt. Han sier videre at: «Det framkommer av rapporten at vi ser på dette som et minnsted for dem som har behov for det, og ikke som en turistattraksjon. Vi tror jo at det vil gjøre det lettere for dem som har utfordring med å akseptere et minnsted, å godta dette.» Denne uttalelsen fra Nikolaisen kan tolkes som at han mener et minnsted kun skal fungere som et sted for de overlevende og de etterlatte. Når han sier at dette skal bli noe for dem som har behov for det, men ikke som en turistattraksjon legger han, kanskje ubevisst, noe negativt i det at mennesker ønsker å oppsøke

minnsteder. Da er man egentlig bare en turist, man har ikke behov for å gå dit, egentlig. Samtidig viser dette at de som kommer med viktige råd og innspill til statsråden for hvordan minnstedet bør være, ikke forstår hva et minnsted kan formidle. Skal nå minnene forbeholdes en spesiell gruppe fordi en annen gruppe ønsker å glemme disse minnene? Jeg vil understreke at mine tolkninger av Nikolaisens utspill ikke har noe med hvordan selve minnstedet kommer til å bli, for det vet vi ikke enda. Det er mulig at de andre som har jobbet med dette er veldig bevisste på akkurat dette, men jeg tar kun hensyn til hva som blir formidlet i teksten.

De to siste tekstene jeg tar opp under beslutningstakerne er to replikker signert Jan Tore Sanner. Disse to blir publisert i Aftenposten i juli og de kommer som følge av kritikk mot statsråden (AP25 og AP26). Sanner innleder med at oppstarten av prosessen skapte unødig konflikt ved å ikke inkludere naboene og han mener at det videre arbeidet ble svært vanskelig på grunn av dette. Den gang var det Arbeiderpartiet som ledet denne prosessen, med den uttalelsen legger han noe av ansvaret over på dem. Arven etter dem da de startet var ikke lett å jobbe videre med og han skriver at han selv ikke gjorde det på samme måte: «Derfor har jeg lagt stor vekt på åpenhet gjennom en inkluderende prosess der de mest berørte og andre med interesse og mening er blitt hørt.» Her vil jeg understreke at Sanner mener at han har prioritert de som han mener at vært mest berørt. Dette påpeker det jeg tidligere har vist til, at Sanner har prioritert de overlevende og de etterlatte fremfor naboene. Samtidig har naboene blitt hørt ved at de presset frem et annet forslag ved trusler om rettssak. Sanner kunne godta dette siden forslaget kom fra dem han ønsket å støtte.

Det Sanner skriver viser at han satt seg inn i hva et minnsted kan være. Han skriver om hvilken funksjon han mener de skal inneha: «Å balansere de ulike interessene er viktig. Minnstedene skal både hedre de døde, de overlevende, pårørende og de som bidro denne dagen, samtidig som de skal symbolisere den nasjonale sorgen og tragedien som rammet landet vårt. Minnstedene skal også være et sted for refleksjon og ettertanke.». Sanner sier samtidig at minnstedene skal etableres for at vi aldri skal glemme: «For vi skal aldri glemme 22. juli 2011.».

Jeg mener også at det er interessant at Sanner i sin replikk uttrykker at han synes det er dumt at *Memory Wound* skrinlegges: «Nå har vi lagt Sørbråten bak oss. Dette innebærer dessverre at

«Memory Wound» må skrinlegges.». Han presenterer sin personlige mening og sier implisitt at han har hørt på de han mener er viktigst i denne saken, nemlig AUF og Støttegruppen. Dette er også et svar på statsrådets kritikk og anklager fra naboene som har gått ut på at det for Sanner har gått prestisje i saken. Ved å fortelle oss at han personlig gjerne skulle sett Sørbråten realisert, men at han velger å høre på dem han mener har mest å si, forteller oss igjen at dette ikke handler om ham.

Oppsummering

Tekstene til denne gruppen bærer preg av at de ønsker å tilfredsstille de som de mener ble hardest rammet av denne tragedien. Spesielt mot slutten av debatten som denne oppgaven tar for seg, i juli 2017, bruker denne gruppen argumenter om at det er mange som har et behov for minnsted nå og de har forståelse for at den lange ventetiden har vært vond. Ingen av beslutningstakerne har heller problematisert utformingen på noe tidspunkt, de har kun forsvart det så lenge AUF og Støttegruppen har ønsket det. Noe som er interessant å bemerke seg er at flere pårørende har uttrykt av de ikke ønsker dette minnstedet og dets utforming, men den offisielle linjen fra både AUF og Støttegruppen har vært at de ønsker minnstedet og *Memory Wound*. Kanskje dette kan bety at beslutningstakerne ikke har vært så opptatt av den faktiske utformingen og plasseringen, slik som de har gitt uttrykk for? Jeg mener at mine funn åpner opp for å tolke det annerledes. Det kan virke som om beslutningstakerne har basert sine meninger og sine argumenter på hva AUF og Støttegruppen mener. Et annet poeng som understreker dette er at Statsråd Sanner aldri ga uttrykk for at det noen gang ville være aktuelt å gå bort fra Sørbråten.

Likevel skal det sies at han gikk med på å skrote utformingen. Da AUF, sammen med Støttegruppen, lanserte Utøyakaia som forslag til nytt minnsted tok det ikke lang tid før Sanner uttalte at han var positiv. Med dette kan vi konkludere med at naboene til Utøya og Sørbråten faktisk fikk betydelig gjennomslag til slutt.

Et annet interessant funn jeg vil trekke frem er at denne gruppen ikke har benyttet anledning til å etablere seg som tydelige beslutningstakere med kunnskaper om hva et minnsted skal være og hva en minneprosess innebærer. Det ene analysespørsmålet mitt, identitet, står helt tomt for denne gruppen. De viser i liten grad at de, som faktisk fatter beslutningen, sitter med kunnskap om dette som de ønsker å videreformidle. Ja, de har formidlet at de har forstått naboenes frustrasjon, men for noen som sitter med argumentasjons- og beslutningsansvaret er

ikke dette opplysende i den grad det har vært nødvendig. For hva gjør mangelen på kunnskap med en slik prosess?

4.2.2 Ofrene

De neste stemmene jeg nå skal analysere tilhører ofrene. I denne gruppen er aktørene mange, men det er ikke så mange som har valgt å uttale seg i denne debatten. Grunnen til at jeg kan si at denne gruppen har mange aktører er at det var flere hundre ungdommer som deltok på sommerleiren på Utøya da terroren inntraff. Det var også 69 mennesker som mistet livet og disse menneskene etterlater seg både familie og venner. Det er disse menneskene som er plassert i denne gruppen; overlevende fra Utøya, pårørende, etterlatte og AUF. Grunnen til at jeg valgte å ta med hele organisasjonen AUF i denne gruppen er at terroren ikke bare påvirket akkurat de som var på Utøya, men den påvirket hele organisasjonen. Faktisk ble hele nasjonen berørt, men det er naturlig å forstå at AUFs rolle er i en særstilling. AUF har også i denne debatten vært en av de gruppene som beslutningstakerne har vært opptatte av å lytte og ta hensyn til. Nettopp det siste poenget, at de har hatt påvirkningsmulighet, men ikke beslutningsmulighet, gjør at det naturlige valget blir denne gruppen og ikke gruppen til beslutningstakerne.

Selv om aktørene er mange, er det ikke så veldig mange tekster som utgjør datamateriale for denne gruppen. Jeg har samlet inn 21 tekster fordelt på 43 sider. Alle avisene er heller ikke representert under denne gruppen da VG mangler. Jeg starter med en tekst publisert i Ringerikes Blad 04.03 2014, rundt en måned etter at vinnerforslaget ble gjort kjent (RB08). Her kommer det frem, gjennom leder i Støttegruppen Trond Henry Blattmann, at de pårørende synes minnstedet er flott: «Det som er sagt av pårørende, er at utformingen av minnstedet på Sørbråten gjenspeiler det såret som ble igjen etter 22. juli.». I teksten fremkommer det også at de har forståelse for at noen reagerer, nestleder i Støttegruppen, John Hestnes, forteller at han forstår at folk reagerer på at det er et inngrep i naturen. Det blir ikke nevnt at det er forståelse for belastningen av å ha et så sterkt minnsted i nabolaget sitt. Videre sier Hestnes at han synes naturinngrepet er flott.

Frem til den overnevnte teksten er publisert har det kommet tydelige meninger fra naboene. Disse meningene formidler ikke kun at minnstedet er problematisk på grunn av naturinngrepet. Ledergruppen i Støttegruppen virker ikke til å ha fått med seg hva naboenes

kritikk går i helt enda, og denne kritikken skal jeg presentere senere når vi kommer til analysen av naboene. Det er også mulig at de har fått med seg naboenes mening, men kun kommenterer denne ene problematiseringen fordi de mener at de andre argumentene ikke er verdt å kommentere, eller fordi de ikke tenkte på å si det når de kom med sine uttalelser.

Ti dager senere møter vi i samme avis på en tekst der stemmene til to unge AUF-ere kommer frem. Helene Bøsei Olsen mistet sin mor i massakren og Jørn-Inge Andreassen Frøshaug var på daværende tidspunkt leder for Ringerike AUF. De to ungdommene uttrykker at de er begeistret for minnstedet og dets utforming blant annet på grunn av symboleffekten av skåret i fjellet og minnstedets naturlige karakter. De har også lagt merke til reaksjonene fra naboene og sier de har respekt for andre meninger, men de likevel håper at vedtaket blir tatt til etterretning. I denne teksten kommer de unges identitet tydelig frem og den er med på å skape en legitimitet og en troverdig tyngde bak argumentene for minnstedet. Deres identitet er sterk knyttet til AUF og spesielt Utøya, Bøsei Olsen sier blant annet at «(...) Jeg er jo oppvokst på Utøya.» Det hun da sikter til er at hennes mor, Monica Bøsei, ble kalt «Mor Utøya» og var daglig leder på Utøya. Identiteten til stemmene er i denne gruppen merkbart i flere tekster, selv om de ikke aktivt markedsfører det for å enten få sympati eller støtte for deres argumenter. Det er med på å legitimere både argumentene og minnstedet i seg selv.²¹

De unge politikerne viser også at de reflekterer rundt hvorfor det er nødvendig å etablere minnsteder og dette er noe som skiller dem fra naboene. Helene Bøsei Olsen sier følgende: «Et minnsted er nødvendig for mennesker når det har skjedd en så stor tragedie, og dette minnstedet syntes jeg er verdig og sterkt. Dette vil bli et sted for ettertanke, refleksjon og ro.» Her argumenterer Bøsei Olsen også for at utformingen spiller en viktig rolle utover bare minnstedet i seg selv.

9. mai 2014 skjer det noe som opprører ofrene. På grunn av et manglende minnsted i nærheten av Utøya hadde det kort tid etter terrorangrepet oppstått et spontant og midlertidig minnsted på Utstranda. Med god sikt til Utøya fant de som hadde behov for det et sted de kunne minnes det som skjedde og bearbeide det grusomme. Her lå det en stein som til en hver tid, også flere år etter terrorangrepet, lå friske blomster og levende lys. Da naboene en dag hadde fjernet steinen, alle blomstene, alle bamsene, alle kortene og alle lysene og plassert det

---

²¹ Se også disse tekstene for samme funn: RB36, RB62, AP08, AP11, AP21, DB12 og DA18.

på en rasteplass langs E16 satt de opp et skilt som er illustrert i figur tre. Denne handlinger ble det åpenbart reaksjoner på og daværende AUF-leder Eskil Pedersen uttrykker dette i Aftenposten (AP08).

Han uttrykker at det er mange som har behov for et sted der de kan vise medfølelse og at mange har satt pris på å se at det tre år etter angrepet fremdeles legges ned friske blomster. Pedersen sier videre: «Den medfølelsen betyr mye, og det er en del av sorgprosessen å kunne komme og minnes.». Han understreker også at ingen ønsket at terrorangrepet skulle skje, hverken på Utøya eller andre steder. Og når han også understreker at han har forståelse for at det er vondt å minnes 22. juli sier Pedersen at han forstår at det er vondt for naboene, men han ber dem også ta hensyn til de andre som opplevde denne tragedien. Han ber dem om å forstå at de er flere som har det vondt og at det, uansett hvor vanskelig det er for dem, er viktig at vi finner en måte å leve med dette på.

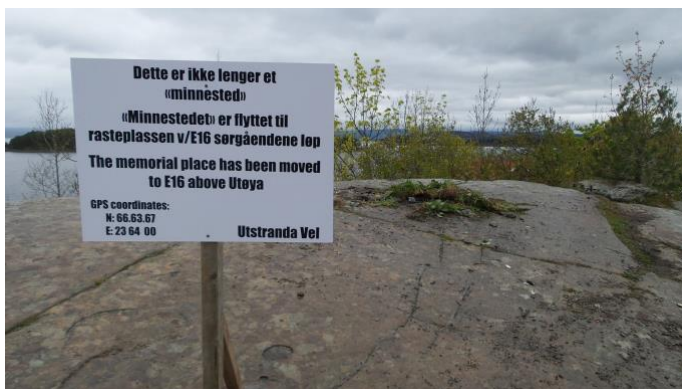

Fig 3: Skiltet som naboene satt opp. Foto: Anette Skafjeld/NRK ("Fjernet Utøya-minnsted på Utstranda," 2014)

I november 2014 presser Støttegruppen på og sier at minnstedet bør stå ferdig i 2016 (RB36). Her er Støttegruppens leder tydelig og han forteller at han forventer at det vedtatte minnstedet står ferdig når det etter planen skal være klart. Som argumenter trekker han frem naboer, som hittil etter mitt bekjentskap har vært tause, som støtter Sørbråten og *Memory Wound*. Det er også interessant at Blattmann mener at alle parter i denne saken har blitt hørt: «Ja, alle som skal bli hørt i saken, er blitt hørt. Prosessen har vært demokratisk. Men det er forskjell på å bli hørt, og å få rett.». Han anerkjenner at naboene skal bli hørt, men det betyr ikke at han mener deres argumenter skal bli tatt til følge. Blattmann anser ikke deres argumenter som viktigere enn argumentene for at minnstedet må realiseres.

Hele konflikten har ført til en uvisshet og det har vært en krevende situasjon for dem som har behov for et sted å gå til. Støttegruppens leder, Lisbeth Kristine Røyneland,²² påpeker at den lange prosessen har vært vanskelig for dem som mistet noen på Utøya (AP11). Men det finnes også noen etterlatte som holder med naboene. Rita Victoria Føreland, Mai Britt Rogne og Gunn Rusten uttaler til Dagbladet 18.06 2016 at de er redde for at minnestedet skal bli en bauta over gjerningsmannen (DB12). Alle tre de mødrene som så tragisk mistet sin sønn eller datter på Utøya, bruker deres tap og deres identitet som ofre for det forferdelige for å legitimere sine argumenter som at minnestedet både er unødvendig, unaturlig og bare blir en vond påminnelse. De peker på at politiet ikke kom til tidsnok og at naboer hjalp til når det offentlige ikke strakk til. Hvorfor skal vi da straffe dem spør de tre mødrene seg. Føreland sier: «Jeg støtter naboene, heltene som faktisk var der og gjorde noe da politiet og det offentlige svikta.». Jeg mener at denne teksten er viktig å ta med i analysen, ikke fordi jeg tror at disse tre mødrene representerer mange av de pårørende, men fordi det kan fortelle oss noe om viktigheten av kunnskap om minnesteder og å ha tydelig og gjennomtenkte minneprosesser. Et annet sitat som understøtter dette er fra Rogne: «Vi har allerede grava, Utøya, og en bauta i hver kommune. Hvor mange steder for å minnes trenger vi?».

AUF-leder Mani Hussaini²³ sin stemme kommer frem i en tekst publisert av Dagsavisen 23.09 2016. Der forteller han om behovet for et nasjonalt minnested (DA18). Det har nylig blitt kjent at det kan gå mot rettsak om det planlagte minnestedet. Hussaini mener at det er viktig at Norge etablerer et minnested, AUFs minnested på Utøya dekker ikke behovet og dessuten er det noe de har laget selv. Jeg tolker det slik at Hussaini formidler at det offisielle Norge er nødt til å minnes de 77 menneskene som ble drept 22. juli. Norge skal hedre minnet etter dem, ikke bare AUF.

Hussaini fremstiller flere utfordringer i teksten og et av hovedproblemene er den eventuelt forestående rettssaken om minnestedet. Hussaini formidler også at det er på tide at minnestedet blir etablert og at debatten og konflikten rundt minnestedet har vært vanskelig. Det er interessant å merke seg at Hussaini aldri problematiserer at det er foreslått å gå bort fra utformingen. I teksten blir det trukket frem at naboene har vært misfornøyde med AUF fordi de har trodd at AUF ville høre på dem. Hussaini sier følgende: «Det er ikke riktig! Vår

---

²² Ble valgt til leder av Støttegruppen i mars 2015. Er per april 2018 fremdeles leder.

²³ Er AUF-leder per april 2017.

generalsekretær møtte dem, og forsøkte å forklare dem at verken AUF eller Arbeiderpartiet har noen myndighet i denne saken. Den er det regjeringen som har.» Med denne uttalelsen som også forklarer hva de har sagt ved en tidligere anledning, tolker jeg det slik at AUF er opptatt av å få minnstedet, men ikke klarer å stå i konflikten som den har ført med seg. Og det skal de heller ikke. Vi kan ikke forlange at en ungdomspolitisk organisasjon er dem som skal møte naboene og fortelle dem hvorfor det er viktig at minnstedet skal etableres. Det andre vi kan forstå av det sistnevnte sitatet, er noe om naboene. Hvorfor skal AUF måtte møte dem? Dette åpner for en viktig diskusjon; Hvem er det som skal være de ansvarlige aktørene som kan fortelle oss hvorfor vi skal ha minnstedet? Eller er det kanskje mulig at AUF ville fått denne henvendelsen uansett da naboene ikke fikk gjennomslag hos beslutningstakerne?

AUF har, som denne analysen vil vise, uttrykt forståelse for naboenes argumenter. Men i den samme overnevnte teksten (DA18) forteller AUF-lederen av flere AUF-ere er frustrerte over naboene. De lurte på hvem de mener er de egentlige ofrene i saken og i en Twitter-melding la en AUF-er ut en sarkastisk melding: «Kjære naboer: Beklager for at vi ble skutt etter. Sorry for at 69 ble drept. Tross alt dere som har hatt det tøft.» Dette er en klar og tydelig beskjed til naboene om at nok er nok. De må ikke glemme at terroren rammet mange flere enn naboene. Og Twitter-meldingsforfatteren mener at naboene ikke tenker på dem som faktisk var på Utøya, ble skutt etter og som så venner ble drept.

Da AUF og Støttegruppen i februar 2017 lanserer Utøyakaia som forslag til ny lokalisering for minnsted argumenterer AUF-lederen på følgende måte (DA29): «Vi gjør dette for å unngå en opprivende og uverdigg rettssak, og vi gjør det for å ivareta de berørte og alle de lokale heltene som var der for oss for snart seks år siden.» Dette alternative forslaget og argumentene som fulgte ved, er et symptom på en lite gjennomtenkt minneprosess der de som sitter med ansvaret ikke har evnet å forstå hverken hva slike prosesser innebærer og hva det krever av dem. Det viser at fenomenet minnsteder, deres funksjon og betydning og deres verdi kommer helt i skyggen av en prosess som mangler nok tid, som mangler dialog og som mangler forståelse for hva slike prosesser medfører. Resultatet er at det vi sitter igjen med er et forslag presentert av ofrene fordi de ikke lenger orker å stå i den vanskelige situasjonen denne prosessen har ført med seg. Jeg mener ikke å si at det nye forslaget er dårlig, det kan godt vært at det blir et minnsted som oppfyller de kriteriene som styringsgruppen la til grunn og at de overlevende, etterlatte og naboene blir fornøyde og at det også vil forbli relevant for fremtiden. Det jeg mener å si er at det er et problem at både minnstedets lokasjon og

utforming kommer som en følge av at konflikten rundt det opprinnelige forslaget ble for omfattende og stor.

Etter AUFs forsoningsforslag om ny lokalisering opprettholdt naboene trussel om rettssak. Her vil jeg si at stemmene i denne gruppen endrer seg. De har lenge forsøkt å vise forståelse, men som jeg også viste til i DA18, teksten med Twitter-meldingen, er det flere som langt tydeligere bruker stemmen sin for å fortelle at det finnes andre ofre i saken og de etter deres mening, har opplevd 22. juli som langt verre enn naboene. Laila Gustavsen, mor til overlevende Marte som ble skutt på Utøya, skriver i et innlegg (RB74): «At naboene stilte opp og reddet mange, gir dem ingen rett til å oppføre seg som om de er de største ofrene.». Videre fremkommer det i teksten at Gustavsen er takknemlig for naboene, men at det nå er viktig å få satt punktum. Hun mener også at det er AUF som har tatt ansvar for å få en løsning i denne betente saken og spør seg om denne prosessen har vært verdig for en så alvorlig hendelse. Gustavsen mener at det er på høy tid at minnstedet blir etablert. Det denne analysen vil vise er at det er forskjellig syn på tidsperspektivet. Mange mener at prosessen ble startet altfor tidlig og at det er en av grunnene til at den ble så konfliktfylt. Mens det Gustavsen formidler er representativt for ofrenes mening om dette spørsmålet. De er utålmodige og mener at dette ikke har gått fort nok. Dette er også noe som viser oss at en slik prosess er komplisert fordi det finnes så mange ulike forventninger og meninger. Det krever tydelighet og klarhet fra første stund om en ikke ønsker at ulike grupper og interesser skal oppfatte seg som oversett eller ikke tatt hensyn til.

Oppsummering

Ofrene formidler gjennom mange av tekstene at de har forståelse for at det er vanskelig for naboene. Men de ber dem se lengre enn sitt eget nabolag. Leder av Støttegruppen, Trond Henry Blattmann, argumenterer for at minnstedet ikke bare er for de berørte: «Det skal være et minnsted for hele nasjonen. Ikke bare for de etterlatte eller de som bor i Hole kommune.». Det at de overlevende og etterlatte må argumentere for etableringen av et nasjonalt minnsted i etterkant av en terrorhandling som rystet mennesker langt utenfor Norges landegrenser, er et interessant funn. Det sier noe om minnepolitiske prosesser i Norge, eller kanskje rettere sagt mangelen på det.

Jeg har allerede nevnt at denne gruppens identitet tydelig kommer frem i tekstene, til forskjell fra flere av de andre gruppene. Noe annet som er gjennomgående for ofrenes stemmer er at

det kun er få av dem er misfornøyde med jobben som beslutningstakerne har gjort. Faktisk er det ingen av tekstene som legger ansvaret over på beslutningstakerne. De fleste mener at prosessen har vært god og de ber naboene ta vedtaket til etterretning. Den klare oppfordringen i de aller fleste tekstene er til naboene, de må legge stridsøksen ned og la et sårt tiltrengt minnested få etableres.

4.2.3 Naboene

Nå som jeg har lagt frem min analyse av beslutningstakerne og ofrene skal jeg gå videre med å analysere den gruppen som har vært mest aktiv og som egentlig har vært årsaken til hele konflikten. Hadde det ikke vært for naboenes kritikk hadde aldri beslutningstakerne gått bort fra lokasjonen på Sørbråten og *Memory Wound*, noe denne analysen vil vise.

Aktørene i denne gruppen er de som bor langs Tyrifjorden og i nærheten og Utøya i Hole kommune. Akkurat hvor i dette området har jeg ikke undersøkt for det har ikke vært relevant. Det jeg er interessert i er å se på hva denne gruppen formidler om minnestedet. Aktørene i denne gruppen har, til forskjell fra de andre, i ganske stor grad skrevet mange av tekstene selv. Både språkbruk og argumentasjonsmåte skiller seg ut for denne gruppen.

Naboene er representert i alle de utvalgte avisene og det er til sammen 67 tekster fordelt på 127 sider. De aller fleste tekstene er publisert i Ringerikes Blad, hele 40 av 67. I tekstene publisert i Ringerikes Blad er det flere tekster som er ført i pennen av naboene selv. Dette gjør disse tekstene, etter min mening, ekstra interessante å fokusere på. I de tekstene må ikke meningene gjennom en journalist først, de kommer direkte fra sender selv. De resterende 27 tekstene er fordelt slik: Aftenposten 7, Dagbladet 8, Drammens Tidende 3, VG 1 og Dagsavisen 8. I disse tekstene kommer naboenes stemmer tydelig frem, men de representerer i liten grad noe som tekstene i Ringerikes Blad ikke gjør. Derfor vil det jeg presenterer av tekstanalysen til naboene i hovedsak være knyttet til tekster publisert i Ringerikes Blad. Jeg vil henvise til aktuelle tekster i de andre avisene der dette er relevant.

I denne gruppen er det så mange tekster at jobben med å velge ut hvilke tekster jeg skal presentere har vært krevende. Jeg vil underveis henvise til tekster med like funn og jeg vil trekke sammen funnene i alle tekstene i oppsummeringen av naboene. Det vil ikke være mulig å la alle tekstene og alle deres argumenter skinne gjennom i denne analysen. Det er det

ikke nok plass til. Derfor er det viktig å understreke at de tekstene jeg velger å ikke trekke frem i analysen, likevel blir ivaretatt ved at de tekstene som blir trukket frem i stor grad er representative for de jeg ikke har plass til.

Lauvodden eller Sørbråten? Det var et spørsmål beslutningstakerne måtte stille seg før utforming kunne velges. I april 2013 ble det kjent at Sørbråten ble valgt og vi skal i etterkant av avsløringen kun finne en eneste tekst fra naboene i hele 2013. Teksten er publisert 11.04 2013, og signert Utøya-helt og Hole-politiker, Jørn Øverby (RB03)²⁴. Øverby var en av fem som i 2012 fikk utdelt medaljen for edel dåd i gull for sin innsats 22. juli 2011. Han argumenterer for at Sørbråten er helt feil sted. Sørbråten er et sjeldent, nydelig og uberørt sted og det brukes faktisk av en familie: «(...) En odde som ligger urørt og vakker. En av de siste som er igjen langs fjorden. En Odde som familien Hoftun besøker svært ofte.». Øverby mener at det ikke bare ville være dumt å velge Sørbråten fordi den odden er av et sjeldent slag og at den brukes av de som bor der, men han mener også det eksisterer andre alternativer som han mener er både mer praktisk, bedre egnet og mer naturlig. Med naturlig mener Øverby at det ikke er et naturlig valg for brukerne av minnestedet. Han hevder at vi må se på de stedene som folket allerede har valgt. Altså der det har oppstått spontane minnesteder. Disse oppstod hverken på Lauvodden eller Sørbråten, men på Lien. Øverby forsøker å overbevise om at det er unaturlig å velge Sørbråten. Det stedet har fint lite med hendelsen og gjøre. Men det er kanskje en grunn til at folket først søkte til Lien? Kanskje på grunn av tilgjengelighet? Sørbråten ville selvsagt blitt mer tilgjengelig etter utbygging.

Ett år etter Øverbys innlegg i Ringerikes Blad har naboene fått se vinnerforslaget. Også i denne teksten er det Øverbys stemme som kommer frem (RB07). Fokuset i denne teksten er det samme fokuset som i de kommende tekstene. Naturen på Sørbråten skal nå bli ødelagt på samme måte som det som skjedde 22. juli. Øverby undrer seg over hvorfor noen kan ønske seg det? «Etter det som skjedde på Utøya, har viet stort sår i mennesket – og da trenger vi ikke et stort sår i naturen også,» sa Øverby. Argumentene går så til et ganske sterkt virkemiddel. Øverby sier han er redd for at minnestedet på Sørbråten fort kan bli en turistattraksjon og han uttaler at: «(...) Å lage turistattraksjon ut av en massakre, syns jeg er forferdelig.». Dette sier Øverby for å få støtte for sin sak. Når det blir sagt på den måten er det

---

²⁴ Naboene som risikerte egne liv for å redde ungdommer 22.07 har i etterkant blitt kalt for Utøya-heltene. Øverby er en av disse. Han er også lokalpolitiker for Fremskrittspartiet i Hole kommune.

kanskje lett å glemme at et minnested ikke kun eksisterer for de etterlatte, men også for alle andre. Ikke minst også for fremtiden.

Noen få dager etter at den overnevnte teksten var publisert, kom naboenes første fellesinnlegg (RB09). Dette er det første innlegget signert av beboere på Utstranda. Nå skal vi bli introdusert for det jeg mener er en noe aggressiv skrivestil. Mange av naboene representerer en litt annen måte å skrive på enn de andre stemmene. De bruker svært sterke ord for å få frem sine meninger og bruken av utropstejn forekommer hyppig og flere av tekstene oppleves som «skrikende». I den nevnte teksten, RB09, blir det også brukt caps lock for å fremheve det viktigste:

«JA - det har dessverre skjedd her JA - vi også forstår også at det er behov for et nasjonalt minnesmerke i dette området NEI - minnesmerket MÅ ikke ligge i vannkanten på Utstranda NEI - det er ikke infrastruktur i området til å ta imot alle turistene - dette blir dessverre Norges «Ground Cero [sic]»! TENK DERE OM!!».

I det samme innlegget forsøker forfatterne å etablere seg som ofre. Deres identitet som de glemte ofrene er tilstedeværende og fremtredende i mange av tekstene i til denne gruppen.²⁵ I teksten RB09 er dette et viktig argument for naboene og de bruker det for å fortelle leserne, lokalpolitikere og beslutningstakerne, at vi med viten og vilje kan gjøre dem til ofre på ny: «(...) Er dere villige til å ofre oss og med åpne øyne begå et nytt overgrep mot Utstranda sin lille – men veldig berørte befolkning.». Deres identitet som de glemte ofrene blir her et argument for å stoppe planene om minnestedet. I denne teksten etableres det heller ikke et særlig godt forhold til dem som frem til nå har oppsøkt det spontane og midlertidige minnestedet²⁶. De som oppsøker stedet blir av tekstforfatterne omtalt som turister: «(...) Det er ikke få busslaster som er kjørt via Utstranda for å få knipset sine bilder i tillegg til tusenvis av besøkende på den «annekterte» minnesteinen på Lien.». Ordvalgene og argumentasjonen i dette sitatet forteller oss at disse menneskene egentlig ikke har noe der å gjøre og at de kanskje også har dårlige intensjoner. Det siste jeg ønsker å trekke frem fra denne teksten er setningen forfatterne avslutter sitt innlegg med: «Vi ber ydmykt om forståelse.». Språkbruken som kommer frem i denne teksten er representativ for de resterende tekstene for denne

---

²⁵ RB14, RB16, RB18, RB22, RB25, RB27, RB31, RB51, RB64, RB72, AP14, DB11, DB13 og DT06.

²⁶ Det samme minnestedet som naboene fjernet. Se analyse for ofrene.

gruppen. Og denne språkbruken har trolig ikke bidratt til å etablere en god dialog med beslutningstakerne, heller ikke har den vist noe særlig respekt eller forståelse overfor ofrene. Tonen naboene uttrykker i tekstene er ganske polemisk og ensidig.

Anne-Gry Ruud, beboer på Utstranda er tekstforfatter av en tekst publisert i Ringerikes Blad 14.03.2014 (RB14). I denne teksten kommer forfatterens meninger tydelig frem. Ruud har også vært aktiv i debatten flere ganger etter dette innlegget og hun har hatt tillitsverv i velforeningen. Jeg vil først begynne med å beskrive hva Ruud mener om de politikerne som også er en del av gruppen beslutningstakerne. Det kommer uvanlig kross kritikk og det stilles til og med spørsmål om hvorvidt denne prosessen har vært demokratisk eller ikke. Ruud stiller leserne to spørsmål: «Lever vi ikke i et demokrati? Lever vi i 22. juli-saken i et diktatur?» Ruud viser tydelig at hun mener demokratiet ikke gjelder for alle og for alle saker.

En annen gruppe av politikere får også gjennomgå i denne teksten. Denne gruppen er lokalpolitikere i Hole kommune. Ruud mener lokalpolitikere har gjort en veldig dårlig jobb. Hun skriver ordet folkevalgt i hermetegn for å poengtere at de har gjort en dårlig jobb for folket. Det kommer også frem at Ruud mener lokalpolitikere har hatt alle muligheter til å påvirke, men det de har gjort er at de har: «(...) Bidratt til å ofre Utstranda til fordel for «verdenssamfunnet».» Ruud påpeker også at det er selvsagt at Hole kommune hadde hatt mulighet til å stoppe at det ble etablert minnested på Sørbråten, basert på deres lokalkunnskap kunne de heller anbefalt et annet, og etter Ruuds mening, et mer egnet sted for et minnested. Det Ruud her faktisk sier er at hun og de lokale menneskene i Hole er de best egnede personene til å velge lokasjon for minnestedet. De som har lokale interesser i områdene rundt Utstranda er altså de som best kan avgjøre dette viktige spørsmålet.

Noe som er interessant å legge merke til er det jeg mener er ganske klare overdrivelser. Ruud er sterkt kritisk til alle menneskene som kan komme som en følge av minnestedet og i den forbindelse påstår hun at: «Verdenssamfunnet» skal inviteres til Hole, til Utstranda, uten noen som helst form for infrastruktur til å takle at «Verdenssamfunnet» kommer på besøk.» Det siste stemmer ikke, det har vært planlagt for at infrastrukturen skulle takle økt besøkstall for området. Også i denne teksten kommer identiteten til tekstforfatteren tydelig frem. Hun og naboene er ikke bare glemte ofre, men de er også ofre for et diktatur. Ruud formidler at hun mener at deres opplevelser bør få være meget tungtveiende, hvis ikke avgjørende, for Norges minnepolitikk i denne saken.

Samme dag som overnevnte tekst kom på trykk var det også to andre tekster om samme sak i samme avis. Jeg vil trekke frem den ene av de andre to tekstene da den viser hvordan denne gruppen bruker Breivik for å understreke hvor forferdelig minnestedet kommer til å bli (RB15): «Ikke la han få mer oppmerksomhet enn han allerede har fått. Andre som Breivik, kan oppleve et storslagent minnesmerke som en inspirasjon og motivasjonsfaktor til selv å begå tilsvarende grusomme handlinger, for i ettertid bli «hedret» med et stort monument.» Tekstforfatter Stina Falkheims påstander er at minnestedets ønskede funksjon ikke blir det vi ønsker, men akkurat det motsatte. Her vil jeg påstå at Falkheim spiller på frykt. En frykt for at Anders Behring Breivik skal få enda mer plass og at han selv skal bli glad og stolt over minnestedet. Men en enda mer alvorlig påstand, som jeg ikke kan forstå Falkheim kan ha dekning for å si, er at det kan fungere som inspirasjon og til og med motivere til lignende handlinger fordi de selv ønsker et slikt monument. Det at minnestedet i seg selv skal fungere som en motivator fordi noen andre også ønsker et slikt monument etter sine handlinger er en påstand som vekker frykt. Er det ikke da best å la vær? Få ting ville vell vært verre enn om noe som er laget for å hedre de døde og huske det som skjedde oppfordrer til ny terror.

Falkheim forsøker gjennom denne teksten å etablere et forhold mellom naboene og 22. juli. Hvorfor gjør hun det? Jo, for det styrker saken hennes. Skal vi ikke høre på ofrene? Det skal være verdig for flere, faktisk for alle de som var involvert. For å understreke at det ikke blir verdig for alle med dagens plan sier Falkheim følgende: «La det bli et verdig minnested for etterlatte, pårørende, overlevende og andre berørte, og ikke en attraksjon som tiltrekker seg store mengder av nysgjerrige og skuelystne turister.» Det stilles også her spørsmål ved verdigheten. 22. juli var det verste angrepet på norsk jord i fredstid, og da krever det at vi behandler den saken med mange hensyn, ikke minst verdighet.

La oss gå over til en tekst der naboene får argumentert for hvorfor Sørbråten er et dårlig valg og får presentert sitt forslag til lokalisering (RB18). Her er det igjen Anne-Gry Ruud som bærer frem naboenes stemmer. Det som har vært viktig for Ruud å få frem i denne teksten er at det blir helt grusomt å måtte se på minnestedet hver dag: «(...) Jeg kan ikke forstå at noen vil være så hjerterå at de skal utsette oss som bor langs Utstranda for et minnested på Sørbråten.» Jeg tviler på at de som besluttet at minnestedet skulle ligge på Sørbråten mente å være hensynsløse mot naboene. Men slike argumenter som dette preger naboenes argumentasjon i veldig stor grad. Det er kun et fåtall av tekstene som ikke tar opp det at minnestedet vil bli helt forferdelig og det vil bli et nytt overgrep mot dem. Ofte blir også beslutningstakerne beskyldt for å ikke bry seg, ta hensyn eller lytte til dem.

For å vise et sitat til fra samme tekst vil jeg fremheve at Ruud mener at naboene blir boende «(...) Midt oppe i minnesteedet for massakren på Utøya.». Mens tekstforfatter Ayna Lile skriver: «Bortsett fra noen få hus og hytter ved Utvika camping, er det ingen Utstranda-beboere som vil få synet av det planlagte minnesteedet på Sørbråten inn stuevinduet sitt.». Det er faktisk flere naboer som ser Utøya enn Sørbråten.

I analysen til ofrene trakk jeg frem hendelse som skjedde i begynnelsen av mai 2014. Naboene fjernet det spontane og midlertidige minnesteedet på Lien. Nå skal vi se naboenes versjon av saken (AP08). Naboene hevder at de flere ganger har forsøkt å komme i dialog med kommunen for å få flyttet minnesteedet (RB25). Årsaken til fjerningen skal ha vært de store problemene som var knyttet til minnesteedet og i teksten fremkommer det at velforeningen har skrevet følgende i en pressemelding: «Beboerne langs Utstranda forteller om store trafikkproblemer, frekke turister, forsøpling og generell plagsom adferd av skuelystne, sensasjonsjagende turister som krever mye tålmodighet hos beboerne.». Naboene ber om å bli tatt hensyn til og at de andre gruppene må være mer forståelsesfulle for den vanskelig og vonde situasjonen de er i. Det er ingen som betviler at de har gjort en formidabel innsats og at de også både har hatt det og fremdeles har det vanskelig, men de klarer ikke gjengjelde det kravet de har til andre. Hvor er forståelsen fra naboene til de andre involverte gruppene? Et annet viktig moment er at dette også viser at denne gruppen ikke har forstått viktigheten av å ha et sted for å minnes. En mulig tolkning av teksten er at det for dem er viktigere å leve i fred og glemme. Hvem har da ansvar for å opplyse dem? Og har det blitt gjort?

Tekstene jeg har beskrevet og analysert til nå under denne gruppen gir et bilde på hvordan naboene førte debatten tidlig etter at vinnerforslaget ble kjent. Nå ønsker jeg å vise hvordan naboene etterhvert begynte å adressere og ansvarliggjøre lokalpolitikere i en langt større grad enn det jeg har presentert til nå.

Vi er fremdeles i 2014. Nå skal lokalpolitikere og spesielt ordfører i Hole, Per Berger få kjenne på et sterkt press fra naboene på Utstranda. 20.05 skriver representanter fra Utstranda velforening et åpent brev til ordføreren og de folkevalgte (RB26). I brevet fremkommer det at ordføreren ikke tar seg tid til å snakke med de hardt belastede beboerne på Utstranda. De kjemper en ensom kamp og de gir uttrykk for at de er skuffet over ordføreren: «Du varslet politiet i forbindelse med flyttingen av steinen. Du ringte også statsråd Sanner og snakket med

media. Du hadde sikkert flere gode grunner til å gjøre det, men hvorfor kunne du ikke ha kostet på deg en telefon til oss som bor her?».

«Vi håper dere forstår at det er turismen i dette vi ikke ønsker.», skriver naboene. Men hvem skal egentlig få lov til å minnes 22. juli? De skriver at de pårørende ikke er en belastning, det er det alle turistene som er. Hva skjer da når de pårørende ikke lenger er i live? Er det da greit å bare legge ned minnestedet for da er det kun turister igjen? Brevet skiller seg ganske klart fra de andre tekstene naboene har skrevet ved at språket er langt mindre aggressivt og tonen er litt mer ydmyk. Neste tekst er skrevet av nabo Ole Morten Jensen (RB27). Det er stilet til Hole Arbeiderparti. Jensen kommer med sterk kritikk av Hole Ap og leder Jørn-Inge Andreassen Frøshaug, og mener Frøshaug ikke bryr seg om lokalbefolkningen som han faktisk er valgt på vegne av. Jensen spør om han vet hva ordet folkevalgt egentlig betyr og det er starten på den sterke kritikken av prosessen som har vært. Videre hevder Jensen at ansvaret ligger på Arbeiderpartiet og AUF, og han skriver:

«Et klokt lokalparti ville med de lokale, nasjonale og internasjonale opplysningene som foreligger åpent i dagen, rådet sin egen avgåtte regjering om å ta kontakt med den nye regjeringen for gi sin godkjennelse til å trekke beslutningen om Sørbråten tilbake og ta den inn til Stortinget for ny behandling. I stedet overlater dere problemene til ny regjering og lokale politikere!».

Jensen hevder at det foreligger tilgjengelige opplysninger om minnestedet. Det er mest sannsynlig at Jensen mener at dette er opplysninger som taler for at minnestedet ikke bør etableres. Men hvilke opplysninger Jensen refererer til, er jeg usikker på. Det er mulig at det finnes slike opplysninger som jeg ikke har registrert. En mulig tolkning av sitatet, sett bort ifra det jeg nettopp har nevnt om de opplysningene Jensen refererer til, er at Jensen ikke helt har forstått hvem det er som faktisk har tatt de ulike beslutningene i denne prosessen. Jensen gir også mye makt til et lokalparti i en nasjonal sak.

Mens det, ifølge Jensen, er Arbeiderpartiet og AUFs sentrale partier som sitter med makt til å frigjøre Solberg-Regjeringen fra vedtaket om både Sørbråten og *Memory Wound*. Videre skriver Jensen at: «Slik kunne Arbeiderpartiet bidra til å være samlende og ikke splittende og starte prosessen om et verdig minnested og minnesmerke på nytt - i demokratiets og kjærlighetens ånd.». Jensen forsøker å overbevise Arbeiderpartiet både om at de har mulighet til å gjøre det rette mot dem som hjalp deres ungdommer og at de har all makt i denne saken. Om de velger å ikke gjøre noe er det tilsynelatende Ap som sitter med ansvaret. Med dette

kan man forstå at Jensen avslører sin egen forståelse av hva dette minnestedet skal være. Det skal ikke bare være for Arbeiderpartiet og AUF, det skal være for hele Norge. 22. juli er en del av norsk historie, enten vi vil eller ikke. Denne teksten er et eksempel på hvordan politikerne får sterk kritikk for en udemokratisk prosess og en uverdigg behandling av naboene.²⁷ Angrep på politikerne har altså vært en stor del av naboenes argumentasjon. For å vise til flere eksempler på uttalelser om politikerne ønsker jeg å trekke frem utvalgte sitater fra noen av de tekstene jeg nettopp har henvist til. Eva Bekkelund-Eriksen skriver følgende om Jan Tore Sanner (RB31): «Den erfarne politiker fremstår som en politiker med lite empati, og en representant for et kaldt Høyre, som verken bryr seg om mennesker, verdier eller demokratiske prinsipper.». Andre karakteristikk av Sanner er Anette Moréns uttalelse (RB44): «Jan Tore Sanner og regjeringen viser rå (over)makt overfor beboerne på Utstranda.». Jan Tore Sanner har fått mange argumenter mot seg, blant annet at det for ham har gått prestisje i saken og dette fremkommer i følgende tekster: RB31, RB40, RB45 og RB46.

Jeg har til nå beskrevet hvordan naboene ytret seg om minnestedet og hvilke meninger de har hatt om politikerne i Hole og om beslutningstakerne. Nå vil jeg vise hvilke alternativer til Sørbråten og *Memory Wound* naboene kommer med. For naboene var ganske tidlig ute med å foreslå en alternativ lokalisering, nemlig det de kaller for Utsikten, en rasteplass på andre siden av E16. I forbindelse med det alternative forslaget baseres argumentasjonen i hovedsak ut fra at det her ikke vil plage noen og man får god utsikt til Utøya. Siden jeg har forsøkt å forholde meg til en kronologisk struktur er tekstene som jeg trekker frem nå publisert etter de sistnevnte innleggene. Igjen velger jeg å trekke frem en tekst skrevet av Anne-Gry Ruud 21.03 2016, som på daværende tidspunkt var styremedlem i Utstranda velforening (RB40). Ruud mener at det absolutt ikke finnes ett eneste godt argument for hvorfor minnestedet ikke kan plasseres på Utsikten med en annen utforming. I tillegg skriver Ruud følgende: «En stor andel av de etterlatte mener at i tillegg til gravstedet er minnestedet på Utøya deres sted - der deres barn levde deres siste timer før de ble brutalt drept.». Ruud bruker medfølelse og kjennskap til ofrene for å underbygge egen argumentasjon.

Det er gode grunner til å tvile på Ruuds argumentasjon. Jeg har kun funnet en tekst der de som mistet barn på Utøya har uttalt seg negativt om Sørbråten og utformingen. Selvsagt er det

---

²⁷ Se også disse tekstene for lignende eksempler: RB14, RB15, RB16, RB31, RB37, RB40, RB41, RB42, RB44, RB45, RB46, RB59, RB61, RB66, RB71, DB07, DT04 og DA14

tenkelig at de ikke har ønsket å uttale seg om denne saken, men når Ap, AUF og Støttegruppen, som faktisk representerer mange av dem som enten var på Utøya, kjente noen som var der, noen som døde eller som faktisk mistet sine kjære, aktivt har vært forkjempere for Sørbråten og *Memory Wound*, mener jeg at det sannsynligvis ikke er snakk om et flertall som deler Ruud og de andre naboenes meninger.

Sven Alexander har også skrevet et innlegg i Ringerikes Blad som ble publisert 18.04.2016 (RB45). Han skriver at han aldri har sett lignende tilfeller, der det eneste rette er å snu. Selv kommer Alexander med et alternativt forslag til minnested: «Rydd litt i skogen nedenfor rasteplassen og sett opp en minnestein litt frempå brinken, spander et par benker, så har man et alle tiders diskret og vakkert minnested.». Uttalelsen er antagelig ment som et seriøst supplement til debatten, men det motstrider styringsgruppens kriterier. De påpekte nærhet til vannet som et viktig kriterium. Det er mulig å tolke det slik at Alexander, og kanskje også flere av naboene, ikke har fått formidlet kriteriene som styringsgruppen kom frem til og som kunstutvalget jobbet ut ifra. Samtidig vil jeg igjen påpeke argumentasjonen og måten å snakke om minnestedet på. Språket her kan fortelle oss noe om mangelen på kommunikasjon og en åpen prosess. Samtidig er det mulig å tolke det slik at denne teksten kan fortelle oss noe om både forståelsen av minsteders formål og betydning, samt hvor fastlåst konflikten har vært. Det som ser ut til å karakterisere naboenes diskurser er en ensidig argumentasjon og også et ensidig hensyn.

Jeg har vist til noen eksempler på språkbruken til naboene. Og språkbruken kan ha blitt brukt som et tydelig virkemiddel for å bli hørt. Fordi dataomfanget er så stort er det umulig å vise til alt innenfor rammene av denne oppgaven. Derfor har jeg valgt ut noen få sitater til slutt for å gi et enda bedre bilde og forståelse av denne gruppens deltakelse i debatten.

RB59: «(...) Staten vil for all fremtid knytte Utstranda og vår identitet til 22. juli ved at vi skal oppleve daglig retraumatisering og ha minnestedet midt i vårt nærmeste lokalmiljø hver dag.».

RB61: «Forslaget fra AUF og erklæringen om at de er mer opptatt av å få et minnesmerke enn selve plasseringen, kan også være en del av det politiske spillet vi har vært vitne til de to siste årene.».

RB61: «Vår tid er sterkt preget av ledere som mangler klokskap.».

DB07: «Dette minnesmerket vil gjøre det umulig for oss å kunne gå videre med livene våre.».

DB11: «Vi håper fornuften seirer. Når mange av oss sliter med traumer etter 22. juli, er det underlig at man må ødelegge livene våre fullstendig ved å trække på oss på denne måten.».

DT06: «Det er veldig trist at de avfeier et helt lokalsamfunn der folk risikerte livet 22. juli, for å redde ungdommer i den ytterste nød. Og det eneste vi ber om, er å få en plassering 200 meter lenger opp ved Utsikten.».

Avslutningsvis for analysen av denne gruppen vil jeg forsøke å forklare og analysere hva som skjedde i 2017. Da rettssaken var nært forestående fikk vi det første store skiftet i debatten. AUF og Støttegruppen foreslo å flytte minnestedet fra Sørbråten til Utøyakaia. Argumentene for å gjøre dette var for å unngå en vond og opprivende rettssak. Ofrene ofret altså den ønskelige plasseringen for å komme naboene i møte. Og denne gangen var beslutningstakerne bestemt på at de ikke skulle gjøre samme feil igjen, ved å utelate naboene fra prosessen (RB75 og RB76). Prosessen som fulgte i tiden frem mot juni 2017 var, etter min mening, god og inkluderende. Til og med de største kritikerne av minnestedet var en smule positive etter at Statsbygg hadde avholdt et åpent møte med naboene som de hadde invitert. Det går imidlertid ikke lang tid, fra april da møtet ble avholdt, til juni før naboene igjen trekker inn trusler om rettssak i debatten. Det er nå velforeningsleder Maria Holtane-Berge som fronter og representerer de som er aller mest kritiske. Holtane-Berge argumenterte for at Utøyakaia berører nærmiljøet i samme grad som Sørbråten og at beboerne på Utstranda selv skal kunne velge når de ønsker å oppsøke minnestedet, og at det ikke skal være noe de må se hver dag (RB72). Når alt naboene har klaget på tidligere har blitt tatt til følge og gjort noe med, er det fremdeles ikke godt nok. Her kommer det frem at det eneste de kan akseptere er at minnestedet blir etablert utenfor deres nabolag.

Få dager etter det sistnevnte innlegget var publisert, dukket det i debatten opp en annen gruppe naboer. De har hittil forholdt seg svært rolige, men uttaler nå at de ønsker et nasjonalt minnested ved Utøyakaia velkommen (AP20). Dette er et debattinnlegg publisert i Aftenposten og er signert av 17 naboer som velger å si ifra. De tar avstand fra velforeningsleder Maria Holtane-Berge. Det fremkommer i teksten at tekstforfatterne mener at Holtane-Berge selv hevder hun uttaler seg på vegne av alle naboene, men det stemmer ikke. De ramser opp mange eksempler på tiltak som er gjort for å inkludere naboene i prosessen.

Samme dag og i samme avis finnes det også en journalistkrevet tekst der intervjuobjektene er de samme som signerte sistnevnte innlegg (AP21). Utstranda-nabo Even Frogh sier at: «Det er ikke vi naboer som er ofrene etter 22. juli. Når den tragiske hendelsen først har skjedd, ønsker vi å kunne gjøre noe positivt. Vi ønsker at de pårørende skal få en verdig, nasjonal minneplass.» Det er viktig for disse naboene at ofrene også skal få slippe til og bli hørt. En av de som nå har uttalt seg er Oddvar Hansen. For sin innsats ble han hedret med medalje for edel dåd i gull. Da tekstforfatteren stiller ham spørsmålet hvorfor dette kom akkurat nå og ikke før, svarer han følgende: «Det første året etter Utøya var det utrolig mye som skjedde. Jeg orket ikke lenger engasjere meg i saken. Vi fikk være med å gjøre en forskjell den dagen, men det er ingen av oss som er døde. De som faktisk er ofrene, må få slippe til.» Dette viser at det nå ble et behov for flere å distansere seg fra velforeningen og at det de stod for ble for radikalt. Det som her er veldig interessant å bemerke seg er at også disse naboene følte seg overkjørt av den første prosessen, men etter den nye og åpne prosessen har de gått åpent ut og støttet det nye forslaget. Sørbråten kan også ha vært en årsak til det, at de mener at dette forslaget vil være bedre. Men det kan vi ikke konkludere med ettersom utformingen ikke var klar på det tidspunktet. Derfor er det sannsynlig at det Statsbygg gjorde for å inkludere de som bor på Utstranda, påvirket deres mening om ny plassering. Samtidig mener jeg det er relevant å peke på hvordan velforeningen frontet saken. De ville ikke bli plassert i samme båt som de naboene som aldri ble fornøyde og som hindret at de etterlatte skulle få et minnested å gå til. Frogh uttalte følgende til Aftenposten: «Vi har håpet at ting skal roe seg uten at vi må skape splid i bygda. Vi vil ikke bli oppfattet som sutrete naboer, for det er vi ikke.»

Fig 4: Noen av naboene som protesterer mot minnstedet. Foto: Pål Tr. Mannsverk. ("Naboprotest," 2014)

Oppsummering

Da lokaliseringen for minnstedet var bestemt i 2013 var det kun en nabo som reagerte. Da utformingen for minnstedet var bestemt i 2014 var det mange naboer som reagerte og de reagerte kraftig. Dette minnstedet kom til å påvirke dem for resten av livet og ville være en stadig påminnelse om de traumene de fikk etter at de hjalp ungdommer i nød. Denne gruppen har vært svært opptatt av å formidle at de er ofre. Og det kan tolkes dithen at dette har blitt gjort for å skape legitimitet for sine meninger og argumenter. I en så komplisert sak er det selvsagt viktig å etablere seg som relevant aktør for å komme gjennom med sine meninger. Men det de samtidig har gjort er at de har vist at de ikke har forstått hvorfor minnstedet må etableres og heller ikke hvilken funksjon det skal ha. Argumentene om at minnstedet bør plasseres på en rasteplass ved E16 understreker dette.

Naboene har også selv vært aktive i å gjøre konflikten og debattklimaet spesielt vanskelig i denne saken. Da viser jeg ikke til at de har nektet å akseptere noe annet enn flytting av minnstedet, men jeg mener språket de har ført og karakteristikkene de har hensatt. De har blant annet hevdet at de som har bestemt dette er kalde og at de ikke bryr seg om andre mennesker (RB31). Videre kan måten minnstedet har blitt omtalt på ha vært belastende for ofrene, og de kan ha følt at de blir henviset til en rasteplass for å sørge. Da det ble kjent at deres krav ble oppfylt ved at minnstedet skulle flyttes, var det flere naboer som var klare for

å kjempe videre. Det viser oss noe om hvor mange hensyn det er som skal tas og hvor kompleks en minneprosess kan være. Det viser behovet for en åpen og grundig prosess som er bygget på kunnskap. Ellers kan du sitte igjen med en gruppe mennesker som føler seg overkjørt og lite viktige.

4.2.4 Lokalpolitikere

Jeg vil nå fortsette med en analyse av tekstene der stemmene til lokalpolitikere i Hole kommune kommer frem. Tatt i betraktning at dette var en prosess styrt av Regjeringen, hvorfor er det da interessant å trekke inn denne gruppen? Jo det er fordi de har blitt brukt av naboene for å øke presset på beslutningstakerne. De har blitt ansvarliggjort, de har blitt konfrontert med at de ikke har utført sine folkevalgte plikter. Naboene har etterlyst de folkevalgte, og stilt spørsmålsteget ved hvor de var når folket faktisk trenger dem. De folkevalgte har, på grunn av dette presset, vært aktive i debatten og forsøkt å forhindre etableringen av minnestedet.

Denne gruppen har ikke vært spesielt aktive i debatten, av mine utvalgte tekster er det 14 av dem der lokalpolitikernes stemmer kommer frem og der denne saken er tema. 13 av 14 tekster er publisert i Ringerikes Blad, kun en er publisert i en annen avis, nemlig Aftenposten. Disse tekstene skiller seg klart fra naboenes tekster ved at kun to av tekstene er skrevet av lokalpolitikere selv. Den ene er en tekst fra varaordfører i Hole kommune, Sjur Tandberg og den andre er en tekst forfattet av kommunestyrepolitiker i Hole kommune, Hege Irene Fossum.

I mars 2014 etterlyste flere av naboene i et leserinnlegg, lokalpolitikernes støtte i et nokså krast innlegg (se analyse til naboene). Dagen etter dette brevet kom, kan vi registrere den første teksten der lokalpolitikere går ut og forteller hva de mener. Teksten er publisert 07.03.2014 og hovedbudskapet i teksten er at politikere i Hole kommune ikke hadde noe med hverken valg av plassering eller utforming (RB10). De forsøker å fortelle naboene at de forstår at dette er vanskelig for dem, samtidig som de vil etablere en avstand fra dem og de sentrale beslutningstakerne i Regjeringen: «At det vekker særlig sterke følelser hos dem som opplevde krisen på Utøya på nært hold og som skal bo og leve i nærheten av minnestedet på Sørbråten er forståelig,» sa ordfører Per Berger, som er medlem i samme parti som statsråd Sanner, Høyre. Berger følger opp med følgende: «Vi hadde dessverre ingenting med verken

valg av minnsted eller utformingen av det å gjøre. Dette er det regjeringen og Kulturdepartementet som har stått for.».

Per Berger vil vise de svært kritiske naboene at ikke de heller har blitt tatt med i prosessen og at det ikke var noe de kunne gjort for å stoppe minnstedet. Berger fraskriver seg ansvar samtidig som han forsøker å formidle forståelse for at det vil bli vanskelig for naboene. Spesielt interessant er det i denne teksten å bemerke seg at ordfører Berger sier han aksepterer plassering og at han liker utformingen godt. Han kaller utformingen for verdig. Denne meningen skal senere endre seg. Og hvorfor gjør den det? Det skal jeg forsøke å svare på når vi kommer litt lengre ut i denne analysen.

En måned senere arrangerte KORO et åpent møte der innbyggerne i kommunen fikk informasjon og kunne dele sine meninger om minnstedet. Der uttalte ordfører Berger at: «Kommunen var skeptiske til å bruke Sørbråten som minnsted.» (RB21). Men bare en måned tidligere uttalte Berger at: «Selv har jeg som ordfører valgt å akseptere komiteens valg av Sørbråten og verken jeg som ordfører eller kommunestyret i Hole kan påvirke valget av minnsted.» I tiden mellom disse to sitatene har naboene ytret mange og sterke meninger om lokalpolitikkerne, og spesielt Berger på grunn av den siste uttalelsen jeg nettopp siterte. Berger har muligens på grunn av det tøffe debattklimaet valgt å ordlegge seg litt annerledes og formidle et litt mer spiselig budskap.

Inn i andre halvdel av året 2014 uttaler Hole Arbeiderparti, etter kritikk fra Utstranda velforening, at de støtter Sørbråten og utformingen. Kritikken fra naboene gikk i at Arbeiderpartiet var tause og at de ikke svarte naboene når de tok kontakt (se analysen til naboene). Ap blir oppfordret til å være ansvarlige og stoppe prosessen. Men i august formidler leder i Hole Ap, Jørn Inge Andreassen Frøshaug, at minnstedet er godt prosjektert og at det har blitt tatt hensyn til naboene (RB25). Samtidig mener Frøshaug at infrastrukturen skal tilpasses og at få vil bli berørt av minnstedet. Det vil bli lite synlig fra veien og områdene rundt. Arbeiderpartiet i Hole er altså for minnstedet, på tross av kritikk fra flere innbyggere. Arbeiderpartiet har også nasjonalt vært for minnstedet og har ikke gitt uttrykk for at det burde flyttes med hensyn til naboene. Lokalpartiet deler da samme meninger som den sentrale partiorganisasjonen.

Litt senere, i august 2014 kommer det frem at ordfører Berger har blitt sykemeldt i tre uker på grunn av alvorlige trusler mot ham, hans familie og hans venner (RB29). Innholdet i truslene

gjaldt hovedsakelig debatten om Sørbråten og *Memory Wound*. Her syns jeg det er viktig å trekke frem hvem det er som bør ha ansvar i slike saker. Hole kommune er en liten kommune med omkring 6800 innbyggere.²⁸ Med så få innbyggere kan man si med ganske stor sikkerhet at det er mange som kjenner hverandre og det er naturlig å anta at spesielt folkevalgte er godt kjente fjes i kommunen. De folkevalgte er også avhengige av å kjenne til så mange innbyggere som mulig for å få stemmer. Derfor er sannsynligheten stor for at ordføreren med flere folkevalgte har kjent noen av dem som har klaget på prosessen, lokaliseringen og utformingen av minnestedet. Hvordan skal da en ordfører og et kommunestyre stå i mot sine egne innbyggere, som de kanskje også kjenner? Og hvordan skal de klare å stå i mot naboene som har vært så offensive som de var? Jeg mener at det ikke bare er naboene som har blitt utsatt for en dårlig planlagt prosess, men også de folkevalgte politikerne i Hole kommune. Staten burde tatt alt ansvar i denne saken. Samtidig er det en utfordring med tanke på hvordan loven sier at man skal gå frem, og da det finnes reguleringsplaner man må ta hensyn til.

I midten av september 2014 ble det avholdt et møte i Hole kommunes Plan- og miljøstyre. Der foreslo Høyre at utvalget skulle stemme mot Sørbråten og heller gå for en alternativ lokasjon på en rasteplass ved E16, også kalt Utsikten. Høyres forslag ble vedtatt med fem mot to stemmer. Det var Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti som stemte mot. Da vedtaket var klart, applauderte naboer som var tilstede på møtet som tilhørere. Jeg mener det er interessant å se litt på de argumentene som kom frem under dette møtet. Grunnen er at argumentasjonen nå er ganske lik naboenes argumentasjon. Det er verdt å nevne at en av medlemmene i plan- og miljøstyret, Jørn Øverby, er en av naboene som helt siden 2013 hadde kjempet mot minnestedet. Det er likevel ikke hans parti, Fremskrittspartiet, som fremmet forslaget og det er ikke bare han som argumenterer. Jeg mener derfor at det som kommer frem i en tekst som er publisert 16.09. i Ringerikes Blad er høyst interessant (RB31). Hole Høyre argumenterte for at minnestedet fikk forskjellsbehandling. Boligbygging langs fylkesvei 155 har av Vegvesenet flere ganger blitt stoppet på grunn av manglende trafikksikkerhet, hevdet Høyre i møtet. Dette kan fortelle oss at det er flere enn naboene som føler seg overkjørt. Deres forslag til bygging i dette området har blitt stanset av en statlig instans, men når en annen statlig instans foreslår noe, da er det ikke lengre like trafikksikkerhet. Det er klart at det kan tolkes slik. Hvert fall for noen som er på jakt etter argumenter for å få planen stoppet.

---

²⁸ Innbyggertall funnet 22.04.2017, på denne nettsiden: <https://snl.no/Hole>.

Vedtaket som ble gjort i dette møtet hadde også et subsidiært forslag dersom deres første ønske ikke skulle gå gjennom. Forslaget gikk ut på at de ønsket at minnestedet skulle få en mindre provoserende utforming enn Jonas Dahlbergs forslag. Politikerne anser utformingen som et problem. Det som er interessant å bemerke seg er at da Jan Tore Sanner i 2016 foreslo i et forslag til forlik før rettssaken, at utformingen kunne forkastes, svarte naboene at det var plasseringen som var problemet, ikke utformingen.

Noen få dager etter møtet, ble et leserinnlegg skrevet av varaordfører i Hole, Sjur Tandberg (H), publisert i Ringerikes Blad (RB33). I denne teksten er Tandberg klar på at Høyre var tidlig ut med å kritisere minnestedet. Utsagnene fra både ordfører og varaordfører tidlig i prosessen var derimot positive, se RB10 og RB05. I den sistnevnte teksten sier faktisk Tandberg følgende: «Dette valget av minnested var favoritten blant oss i Hole kommune.». Samtidig kom det også frem at Tandberg lovet at kommunen skulle få unnagjort det kommunale reguleringsarbeidet så fort som mulig, om dette sa Tandberg: «Vi er i god dialog med Statens vegvesen, som er de som kan sette ned foten. Men vi tror og håper at vi raskt får til en løsning med veivesenet sånn at vi kan få satt i gang med arbeidet.». Disse to utsagnene står i sterk kontrast til det Tandberg formidler i leserbrevet, bare et halvt år senere. I leserbrevet er Tandberg opptatt av at Høyre skal bli oppfattet som motkjempere av minnestedet. For å etablere seg som tydelige motstandere av minnestedet og støttespillere til naboene, skriver Tandberg at Støttegruppen, AUF og Arbeiderpartiet er dem som sitter med nøkkelen i denne saken. Tandberg ønsker ikke å henge ut partikollega Jan Tore Sanner, han sier at han forstår at Regjeringen ikke kan gå tilbake på et vedtak gjort av en tidligere regjering, som også var dem som ble utsatt for terroren. Tandberg skriver: «Jeg har hele tiden vært overbevist om at den eneste muligheten for å få stoppet monumentet på Sørbråten er støtte fra dem som nøt godt av lokalbefolkningens nestekjærlighet og mot denne tragiske ettermiddagen.» Tandberg stiller ofrene til ansvar og samtidig etablerer han et viktig forhold til naboene på Utstranda. Det er en stor mulighet for at Tandberg gjør dette fordi han og Hole Høyre ikke ønsker mer kritikk. De fikk, som jeg viste i analysen til naboene, masse kritikk for å ikke være til stede for sin lokalbefolkning.

Tandberg avslutter leserinnlegget med følgende appell til ofrene:

«I denne saken kunne Arbeiderpartiet, AUF og støttegruppa vist at de satte pris på lokalbefolkningens innsats 22.7., og hjulpet dem til å slippe et monument som oppfattes som ytterligere et sår i de sårene som allerede er påført. De har valgt å la være å støtte det

lokalsamfunnet som så heltemodig plukket opp ca. 250 ungdommer og brakte dem til land. Resultatet er blitt misstemning og bitterhet i et lokalsamfunn som hadde fortjent så mye bedre.».

Tandberg gir ansvaret for løsningen denne vanskelige situasjonen over på ofrene. De kan løse dette, men de har til nå latt vær å støtte dem som hjalp dem når de trengte det.

Til nå har jeg vist et tilfelle der tidligere uttalelser er glemt og at nye, og ikke helt sanne, meninger blir presentert. Som da Tandberg hevdet at de alltid hadde vært mot minnstedet. Det finnes flere slike motsigende utsagt fra lokalpolitikere. Dette eksempelet er fra ordfører Berger og ble sagt under et åpent møte der Jan Tore Sanner møtte naboene og andre innbyggere i Hole. Bergers uttalelse ble det henvisst til i en tekst som tok for seg dette møtet (RB36). For å vise til Berges motsigelse av seg selv vil jeg først finne frem hva Berger har uttalt tidligere. Berger ble spurt om han mente at kommunen hadde hatt mulighet til å stoppe minnstedet og han svarte følgende: «Nei. Det hadde vi ikke hatt mulighet til.» Han svarer i samme tekst at hverken han eller kommunestyret kunne påvirke valget av minnsted. Mens på det åpne møtet uttalte Berger at han var forundret over at det virket som om beslutningene allerede var tatt. Bare syv måneder etter at Berger var tydelig på at beslutningen var tatt og det var ingenting de kunne gjøre for å påvirke den, påstår han plutselig at han har vært forundret over det faktum at det virket som om beslutningene allerede var tatt.

Jeg mener at presset politikere i Hole har vært utsatt for i denne konflikten, har vært med på å forme deres meninger om minnstedet. Grunnen til at jeg kan si det er at meningene har gått fra å være positive til å bli utrolig negative, dette er spesielt tydelig i Tandbergs tilfelle. Også det at Berger mottok flere trusler fordi han ikke var en tydelig forkjemper for naboenes standpunkt kan være forklarende. Det er klart at det for hvem som helst er vanskelig å stå i et slikt press, og kanskje spesielt vanskelig for lokalpolitikere når argumentene mot dem forteller dem at de har sviktet i sin jobb for å tjene folket. Da er naboene den letteste gruppen å støtte.

I april 2016 sendte naboene en søknad til kommunen om økonomisk støtte til rettssaken mot staten for å skrote både Sørbråten og *Memory Wound*. Denne søknaden ble 13. april behandlet av formannskapet. I denne saken innstilte ordfører Berger på å gi 100.000 kroner i støtte til Utstranda velforening. Men med knappest mulig margin ble forslaget nedstemt og i pausen valgte Berger å forlate møtet. Han forklarte hvorfor på følgende måte: «Jeg synes det var veldig skuffende å ikke få støtte i denne saken. Jeg ble veldig preget av dette, og orket ikke å

lede møtet videre.» Belastningen og presset på ordføreren har trolig vært meget stort i denne saken. Jeg har aldri tidligere hørt om en kommune som gir pengestøtte til en velforening for å gå til rettssak mot staten for å få det som de vil. Jeg tror også at det for flere andre politikere i Hole har vært viktig å markere tydelig støtte til naboene og deres sak. Hege Irene Fossum var i 2016 kommunestyrerepresentant fra Kristelig Folkeparti, også hun mente det var riktig å gi økonomisk støtte til det private søksmålet. I Ringerikes Blad fikk hun 13.04 publisert et leserinnlegg der hun argumenterte for hvorfor hun mente naboene burde på pengestøtte (RB44).

Fossum mener at minnstedet vil forsterke de vonde minnene: «Minnesmerket er i sin form et åpent sår i landskapet, som vil forsterke minnene og være en stor belastning spesielt for de som bor i området.» Fossum mener også at prosessen har vært klanderverdig og udemokratisk. Dette minnstedet vil ramme redningsmennene så sterk at det vil gå ut over deres livskvalitet og på grunn av dette sier Fossum følgende: «Selv om man kan stille prinsipielle spørsmål ved at en kommune gir midler til en rettssak mot staten, mener jeg det er riktig å gjøre det i dette tilfellet.» Jeg mener at dette er et klart bevis på at det har vært veldig viktig for de lokale politikerne i kommunen, å markere sin støtte til naboene. Et interessant spørsmål er hva dette gjør det med den videre prosessen?

Jeg har også et annet eksempel på at konflikten har vært vanskelig for lokalpolitikere. Dersom de hadde gått aktivt ut og frontet minnstedet, ville de blitt møtt med stor motstand og mye kritikk, det er det sannsynlig å anta. Til og med når Arbeiderpartiet i Hole, som er for minnstedet, forklarer hvorfor de ikke støtter naboenes pengesøknad, viser de forsiktighet for å ikke trække naboene på tærne. Gruppeleder i Hole Ap, Isabella Tangen uttalte at årsaken til avslaget var prinsipielt (RB50). I teksten tar ikke Tangen avstand fra velforeningen og deres meninger, hun sier derimot at hun har forståelse for naboene. Men siden hennes parti mener prosessen har vært god, og på bakgrunn av at de ønsker dette minnstedet blir det feil å støtte velforeningen med penger. Jeg synes uttalelsen er forsiktig da Tangen sier: «Da blir det feil om vi skal støtte en rettssak som går imot det vi egentlig er for.»

I teksten kommer det også frem at Arbeiderpartiet i Hole bevisst har valgt å holde en lav profil med begrunnelsen at saken har vært vanskelig og er knyttet til mye følelser. Hole Ap er således ganske like den ene gruppen i denne oppgaven, ofrene. De har ikke gått like hardt ut som enkelte av de andre, og språket så vel som formuleringene er langt mer forsiktige.

Oppsummering

Som jeg har vist gjennom denne analysen av lokalpolitikerne har meningene til de to, kanskje mest sentrale politikere i Hole kommune, ordfører og varaordfører, endret seg. Det at meninger utvikler seg og endres over tid er helt normalt og ville ikke vært et spesielt funn, men her er tiden veldig knapp. Fra varaordførere Tandberg uttrykket at han likte minnstedet veldig godt til å hevde at Hole Høyre fra starten av hadde vært motstandere, gikk det kun syv måneder. Ja, det er mulig å diskutere muligheten for at meninger kan endre seg på så kort tid. Men kan de virkelig endre seg så drastisk? Når vi til og med kan avsløre usannheter er det ikke så urealistisk å trekke den konklusjonen at de nevnte lokalpolitikerne har følt et stort press og har kanskje ikke selv tenkt at andre standpunkt enn den de etterhvert inntok, var mulig i denne saken. Jeg mener at dette viser tydelige svakheter med minnstedprosessen for denne saken. Den skulle ikke vært behandlet lokalpolitisk. Og det skal ikke veldig mye politisk erfaring til for å forstå dette. Jeg er selv kommunestyremedlem og opplevde at medlemmer i kommunestyret endret mening i saken om kommunesammenslåing fordi lokalbefolkningen i kommunen ble oppfattet som aggressiv og truende. Et klart flertall ble til det motsatte. Dette er ikke unikt, og det er det viktig å huske når man skal planlegge noe så komplisert som et minnsted, og spesielt når dette minnstedet skal bli en del av en ganske fersk og pågående minneprosess.

Flere politikere kom også på banen og støttet naboene og jeg mener jeg har god dekning for å si at det ble viktig for de lokale politikere i kommunen å markere sin støtte til naboene. Jeg har vist til det i tekstene fra naboene, at de selv har tatt kontakt med politikere gjennom leserinnlegg og der skriver de også at de har forsøkt å ta kontakt med dem personlig. Også politikere er selvsagt bare mennesker, det er vanskelig å stå i mot og spesielt hvis man selv ikke helt vet hvorfor minnstedet ikke bare kan etableres et annet sted. Men det som er særlig problematisk og som har gjort denne konflikten langt vanskeligere og debattklimaet tøffere, er måten lokalpolitikere har pekt på ofrene som den gruppen som kan løse konflikten. Og det mener jeg er et stort problem for norsk minnepolitikk.

4.2.5 Andre kulturelle og sivile

Vi har nå kommet til siste del av analysen der stemmene til de jeg har kategorisert som andre kulturelle og sivile aktører, skal komme frem. Denne gruppen består av mange aktører med ganske ulik bakgrunn. Det kan for eksempel være en lederartikkel i Ringerikes Blad,

Aftenposten eller VG, det kan være en stipendiat, det kan være en ekspert på minnesteder eller det kan være en kunstkritiker. For denne gruppen fant jeg 35 tekster fordelt på alle de ulike avisene som er representert i denne oppgaven, bortsett fra Drammens Tidende.

Omfanget av data for denne gruppen er relativt stort og derfor kan det konkluderes med at det også har vært flere andre enn de som har blitt direkte berørt, enten fordi de får minnstedet i nabolaget eller fordi minnstedet skal hedre noen de kjente, som har vært engasjert i denne debatten.

Det er mange i denne gruppen som uttrykker seg positivt til minnstedet og argumentene de fremmer er at minnstedet er verdig, det uttrykker en følelse av tap og at det symboliserer savnet etter dem som ble drept. Dette fremkommer i følgende tekster: AP10, VG01 og DA04. Disse tekstene er eksempler på tekster som ble publisert ganske tidlig etter at vinnerforslaget var offentliggjort og tok kun hensyn til det kunstneriske perspektivet. Etter at naboene kom inn i debatten og dette utviklet seg til en vanskelig konflikt, endret innholdet i artiklene seg til å heller ta stilling til selve debatten og behovet for minnstedet.

I mars 2014 ble en lederartikkel publisert i Ringerikes Blad (RB12). I teksten kommer forfatterens to hovedproblemer med minnstedet frem; nærheten i tid og nærheten til nabolaget. Begge disse faktorene gjør det vanskelig for dem som skal leve med minnstedet, men tekstforfatteren samtidig sier at vi må akseptere at stedet er forandret: «Samtidig er tragedien historie. Tryggheten er tilbake, men vi må akseptere at stedet er endret. Vi er endret.». Det denne lederen problematiserer er både naboenes argumenter og samtidig minnepolitiske argumenter. Vi kan ikke leve som om det ikke har skjedd, men både plasseringen og tidsperspektivet har ikke gitt denne prosessen noen fordeler.

To år senere kommer det enda en lederartikkel i Ringerikes Blad (RB40). Denne gangen kommer lederen med en klar oppfordring til flere av de involverte partene i konflikten om å legge all prestisje til side. Til nå har det kommet mange anklager på at det for beslutningstakerne har gått prestisje i saken. I denne lederartikkelen blir det ytret en mening om at det er gått prestisje i saken for flere enn bare beslutningstakerne og at det er svært uheldig for alle involverte. Leder i Ringerikes Blad kommer også med en tydelig beskjed til naboene og beslutningstakerne og det er tydelig at forfatteren mener at løsningen ligger mellom disse to partene, og ikke hos ofrene, slik noen andre i denne debatten har hevdet. Avisen forventer at begge disse partene konstruktivt har forsøkt å komme til enighet.

Universitetsstipendiat, Ole Jakob Løland, er tekstforfatter av en publisert tekst i samme avis og i samme år som de overnevnte lederartiklene (RB53) og det Løland poengterer i sin tekst, som også den første av de to lederartiklene peker på, er at det ikke hadde trengt å være negativt om det hadde gått litt lengre tid før prosessen startet og minnestedet skulle stå klart, Løland skriver: «Vi trenger et sted å gå til, men det er ikke alltid vi skal forhaste oss for å komme dit.».

Vi skal enda holde oss litt i 2016. Geir Ramnefjell, som på daværende tidspunkt var politisk redaktør i Dagbladet, skrev en tekst der han etterlyste poenget med et minnested for 22. juli dersom minnestedet ikke var kraftfullt (DB09). Denne teksten ble skrevet da det ble kjent Jan Tore Sanner hadde foreslått å skrote *Memory Wound* som forslag til forlik med naboene. Her fremkommer det at Ramnefjell i denne teksten mener at det er viktig å ha et kraftfullt minnested for å holde minnene sterke. Etterhvert vil det komme mennesker til som ikke har noe forhold til 22. juli og derfor trenger vi den foreslåtte plasseringen på Sørbråten med den foreslåtte utformingen *Memory Wound*. Ramnefjell argumenterer for at minnestedet viser at vi ikke skal glemme 22. juli. Det vil altså være et bevis på hvilken minnepolitikk vi har i Norge. Det vil bli et minnepolitisk avtrykk. Denne teksten kan på mange måter leses som en kritikk til forliksforlaget til Jan Tore Sanner.

Når det kommer til naboene mener Ramnefjell at det ikke kan være noe mål at alle skal bli fornøyde og det er fordi kunst provoserer og kunst skaper debatt. Hva får du dersom du skal tilfredsstille alle behov? Samtidig skriver Ramnefjell at minnestedet ved Sørbråten har et nasjonalt perspektiv og i siste instans er det dette som må få avgjørende betydning. Men det er ikke alle i denne gruppen som nå uttrykker de samme meningene om minnestedet.

Menneskerettighetsrådgiver, Gro Hillestad Thune, skrev en måned etter Ramnefjell, at det beste for denne saken vil være å snu (DB10). Thune bruker faktisk en barnesang for å illustrere hva hun mener om prosessen og hvor lite hensynfulle beslutningstakerne har vært. Men tekstforfatteren skriver ikke veldig argumenterende. Thune kommer med utsagn uten noen særlig god begrunnelse, som for eksempel: «Heltene fra Hole er blitt våre alles kamerater. Hvorfor skal de på livstid plages med et kunstprosjekt på et så lite egnet sted som de trygler om å få slippe?». Thune skriver ingenting om hvorfor Sørbråten er lite egnet og

dette skiller seg fra de aktørene i denne gruppen som står nærmere Ramnefjell. De aktørene argumenterer for sine utsagn og diskuterer, i flere tekster, minnepolitiske perspektiver.²⁹

Nå vil jeg gå over på det som førte til en endring i konflikten. Etter at det ble kjent at Støttegruppen og AUF lanserte Utøyakaia som nytt forslag til minnested, kommenterte instituttleder for historiske studier ved NTNU, Tor Einar Fagerland, dette forslaget (RB70). Fagerland er positiv til forslaget og han formidler hva som er viktige kvaliteter for et minnested for at minnestedet skal fungere som et minnested og ikke bare et sted. Fagerland mener at det er essensielt at minnestedet blir brukt som et minnested og at Utøyakaia allerede har slik aktivitet: «Utøya-kaia er proppa med 22.juliaktiviet[sic] allerede. Velger man et annet minnested, har man plutselig skapt to steder i stedet for et. Sørbråten har flere problemer ved seg, så jeg mener dette er et bedre alternativ. Nå gjelder det å utarbeide det på en skikkelig måte.».

Fagerland peker på det han mener er et viktig kriterium, at historien må fortelles der det skjedde. Han sier at: «Det går an å kombinere den vonde historien med det å komme videre.».

Fagerland forsøker å fortelle oss hvilken funksjon det alternative minnestedet har potensiale til å bli og han poengterte at Sørbråten egentlig ikke er et veldig godt forslag som innehar flere problemer. Med Fagerlands innspill er det kommet flere stemmer i debatten som har godkjent det alternative forslaget. Det er et mulig argument Sanner kunne brukt for å gi slipp på Sørbråten og for å godkjenne det alternative forslaget til Støttegruppen og AUF.

Jonas Dahlbergs *Memory Wound* høstet mange gode kritikker både her til lands og internasjonalt. Blant dem som roste utformingen var kunstkritiker Lars Elton, kunsthistoriker og spaltist i Klassekampen, Tommy Sørbø og han som i begynnelsen av 2016 var kulturredaktør i Morgenbladet, Espen Hauglid. Men to år etter lanseringen av utformingen endrer blant annet disse tre mening (DA15). Elton, som i utgangspunktet var begeistret for utformingen på Sørbråten, sier nå at han har endret mening fordi han har sett den smerten naboene har uttrykket. Elton mener at minnestedet blir for smertefullt, mens Sørbø uttaler til Dagsavisen: «Jeg syns minnestedet er blitt for konkret.».

---

²⁹ Dette kan en også se i følgende tekster: AP16, AP17, AP27, VG04, DA12, DA13, DA16, DA23, DA28 og DA30.

Det disse tre med deres endrede standpunkter viser oss er kompleksiteten i slike prosesser som dette.

Som det siste for denne analysen, vil jeg trekke frem noen tekster som skiller seg ut fra tidligere tekster fra denne gruppen. I disse tekstene er språket langt tydeligere enn før. Dette skiftet kom da Utøyakaia var lansert og det likevel var naboer som ikke var fornøyde, de ønsket ikke minnestedet i sitt nabolag uansett hvor det ble plassert, uansett hvordan det ble skjermet, hvilken infrastruktur som fulgte ved og hva alle andre mente og hvilke behov de hadde. Helt frem til 17 naboer brøt deres tidligere stillhet ved å si at de ikke kunne stille seg bak disse meningene jeg nettopp listet opp. I tiden mellom lanseringen av Utøyakaia og de 17 naboenes kunngjorte støtte, var det flere reaksjoner fra den gruppen analysen nå handler om. Et eksempel er Mode Steinkjers kommentar, «Det er nok nå», i Dagsavisen (DA28). På grunn av at naboene har ført konflikten over flere år og ikke har vært villige til å inngå noe som helst form for kompromiss, kan faktisk deres innsats 22. juli 2011 havne i skyggen av det som Steinkjer kaller for den uverdige debatten. Videre mener Steinkjer at naboene setter seg og sine handlinger og opplevelser veldig høyt. De viser ikke forståelse for at det også finnes andre mennesker som opplevde denne dagen, og disse har også behov. Men ifølge Steinkjer tar ikke naboene hensyn til andre. Flere eksempler på tekster med tydeligere budskap til naboene enn tidligere er følgende tekster: DA23, DA30, AP17 og AP16.

Oppsummering

Denne gruppen og analysen av den har vist bredden i debatten og også omfanget av den. Det har vært mange forskjellige og engasjerte aktører og datamaterialet har vært omfattende. Hadde jeg også tatt med andre aviser er jeg sikker på at jeg ville funnet mange kommentarer og lederartikler som tok for seg denne saken. For det har i aller høyeste grad vært en nasjonal debatt. Samtidig er det veldig interessant å bemerke seg at datamaterialet for denne gruppen i hovedsak finnes i andre aviser enn der debatten med naboene har foregått. For eksempel har Dagsavisen publisert ni tekster fra denne gruppen. En tredjedel av alle deres tekster er viet til andre kulturelle og sivile aktører, mens det var viet åtte tekster til naboene. Jeg mener at det i denne debatten har foregått to parallelle debatter og dette er noe jeg vil utdype i drøftingen.

Det å peke på trender hos denne gruppen er ikke like lett som hos de andre gruppene. Og det er fordi aktørenes bakgrunn er så ulik og fordi formålet med tekstene har spriket. Men vi kan likevel se noen trender og det er at lederartikler hovedsakelig støtter både plassering og

utforming samtidig som mange av tekstforfatterne evner å reflektere og argumentere rundt behovet for minnstedet. Jeg mener også at flere av forfatterne bak lederartiklene har evnet å belyse de ulike gruppenes behov, men at det ikke har betydd at de har konkludert med at minnstedet ikke bør etableres for å imøtekomme naboene. Men det finnes en avis som skiller seg litt ut, og det er Ringerikes Blad. De er ikke like drøftende og er mer kritiske til selve prosessen. Det er interessant å se at den avisen der naboene har vært mest aktive er den avisen som også skiller seg ut i denne gruppen. Sammen med kunstnerne som endret mening om minnstedet, viser denne analysen at det må ha vært svært krevende å ikke bli påvirket av naboenes engasjement og ikke minst deres offerrolle.

5. Konklusjon og avsluttende drøfting

Oppgavens problemstilling var å undersøke hvordan og hvorfor debatten om minnstedet for Utøya-massakren hadde utviklet seg slik den gjorde, fra det første vedtaket om Sørbråten som kom i 2013, og til vedtaket om ny plassering ved Utøyakaia som ble vedtatt i juni 2017. Jeg har sett nærmere på hvordan den skriftlige og offentlige debatten har foregått i ulike medier, med spesielt fokus på Buskerud fylke. Som mine analyser har vist har debatten utviklet seg fra å ha et mål om å etablere et minnsted med en tydelig og sterk utforming som skulle stå ferdig 22. juli 2015, til å gå bort fra dato for ferdigstilling, lokasjon og utforming. Konsekvensen av debattens utvikling har ført til at ved denne oppgavens slutt er enda ikke minnstedet klart. Ikke en gang utforming.

Ved å analysere tekstene som ble produsert under debatten har jeg også vist hvor kompleks en slik prosess kan være og hvordan et minnsted kan skape mange og ulike reaksjoner. Mine analyser har vist at diskusjonene rundt etableringen av minnstedet på Sørbråten har vært både dynamiske og engasjerende for veldig mange aktører. Mange stemmer har hatt sterke meninger om minnstedet og minnstedets funksjon.

Gjennomgangen av datamaterialet tydeliggjør også hvordan begrepene kollektive, kulturelle og kommunikative minner fungerer i praksis, hvordan de overlapper hverandre og sammen skaper en dynamisk prosess. Problemstillingen stilte også spørsmål ved hvorfor debatten utviklet seg slik den gjorde og det vil resten av dette kapittelet fokusere på å drøfte.

Kompleksiteten i debatten om minnestedet kan kanskje begrunnes ved hjelp av de overlappende minneprosessene som i stor grad har fungert samtidig under denne debatten. Minnene har ikke bare vært individuelle, bare kollektive eller bare kommunikative. De har opptrådt samtidig og de har bidratt til å gjøre prosessen mer kompleks og vanskeligere å håndtere.

Halbwachs' teori om at minner er noe som skapes i en sosial kontekst kommer tydelig frem i denne prosessen. Utviklingen i prosessen førte til at flere av aktørene lærte noe av andre aktører, og sluttet seg til deres minner. Jeg henviser da spesielt til dem som etterhvert endret mening om minnestedet til fordel for naboenes synspunkter. Dette viser at minner ikke er noe statisk, men noe dynamisk som hele tiden er i endring og har mulighet for innflytelse fra andre og andres minner. Samtidig er Assmanns begreper kommunikative minner gjenkjennbart i denne oppgaven. Kommunikative minner om 22. juli, minneprosessen og minnestedet har blitt skapt og delt mellom mange ulike aktører. Og disse minnene, som også Assmann har påpekt, har et skiftende og dynamisk innhold. De endrer seg over tid ettersom prosessen også endrer seg.

For å få en enda bedre forståelse av hvordan vi kan lære av denne prosessen, ønsker jeg å drøfte betydningen av minnesteder og minneprosesser ved å gå tilbake til Winter og Margalits begreper og teorier som jeg presenterte innledningsvis. Som Winter poengterer er noe av det viktigste ved et minnested at det skal bestå også for fremtiden. Dersom menneskene som bruker minnestedet ikke oppfatter det som et minnested og av den grunn slutter å oppsøke minnestedet, vil minnestedet miste sin opprinnelige funksjon. Det vil ikke lengre bli brukt som et minnested. Winter hevder at et minnested derfor ikke bare er et sted, men det blir et miljø der minner skapes og vedlikeholdes (Winter, 2010, s. 61). Jeg mener at det er tydelig at denne saken har vist at dette var et hensyn som ble tatt i betraktning da det opprinnelige minnestedet med dens utforming ble valgt. Men dette viste seg å skulle få mindre betydning til slutt. Da var det andre hensyn som ble vektlagt. Jeg mener at det kan tyde på at vi har hatt en utfordring med å forstå forskjellen på prosessen og selve minnestedet. For prosessen har måttet tåle sterk kritikk og har egentlig blitt en integrert del av kritikken mot selve minnestedet. Men beslutningstakernes håndtering av prosessen må skilles fra det som skal være det endelige produktet. Mangelen på forståelse av at dette egentlig er to ulike saker og debatter har gjort denne saken enda mer kaotisk og komplisert.

Da prosessen for å etablere minnstedet etter Utøya-massakren startet i 2012 var det nok ingen intensjoner om at prosessen og debatten som ville følge, i så stor grad skulle bli preget av uenighet og konflikt. Analysen av beslutningstakerne viser også at det har vært et ønske om en åpen og inkluderende prosess for starten av. Men på tross av dette ble resultatet en kompleks konflikt med mange ulike og motstridende behov og meninger. Prosessen ble kaotisk.

Hva skyldes det at prosessen utviklet seg slik den gjorde og hvorfor ble den så kaotisk, og ikke åpen og inkluderende som intensjonen var? For å forsøke å forklare dette og svare på min problemstilling har jeg formulert tre avsluttende hypoteser.

- 1) Manglende kunnskaper og kjennskap til minneprosesser har preget prosessen og etableringen av minnstedet ved Utøya.

Dersom man skal etablere et minnsted er det viktig at de ansvarlige beslutningstakerne forstår hva en slik prosess innebærer. Denne oppgaven viser at det har vært manglende forståelse på hva slike minneprosesser kan innebære. Minnsteder er noe som skaper reaksjoner og minnsteder kan og vil ofte stille utfordrende spørsmål som det er viktig å kunne diskutere. Som Assmann argumenterer har minner det i sin natur å være i bevegelse (Assmann, 2011, s. 19), og kanskje spesielt bevegelige i en slik sak med mange ulike og traumatiske minner. Er man uforberedt på dette og ikke bruker nok tid på å inkludere de som bør inkluderes, bruker nok tid på å argumentere for viktigheten av selve minnstedet og fokuserer på en mest mulig åpen prosess, vil det, som denne oppgaven har vist, danne grobunn for misforståelser, ukorrekte oppfatninger, rykter og også et sterkt negativt engasjement. Får disse faktorene ta over debatten vil de også kunne ta over for de viktige argumentene for det minnstedet som skal etableres. Dersom dette skjer, klarer da de som skal bruke minnstedet å finne den relevansen som skulle være der i utgangspunktet? Og dersom ikke, hvor lenge ville den konfliktfylte prosessen overskygget minnstedet?

I debatten ser vi at diskusjonen angående lokasjon og utforming har overskygget minnstedets faktiske funksjon. Oppgaven viser at en mulig årsak til dette kan være mangel på forståelse av hvor dynamiske minneprosesser faktisk kan være.

2) Maktkamp mellom ulike gruppers minner har preget prosessen og etableringen av minnestedet ved Utøya.

Denne oppgaven har tydelig vist hvor vanskelig det kan være å avgjøre hvem det er som skal ha rett til å bestemme over det som skal huskes og det som skal minnes. I avisene har det foregått en maktkamp spesielt mellom to aktører. Naboene på den ene siden og beslutningstakerne og til dels ofrene på den andre siden. Naboene brukte tydelige, språklige virkemidler for å vinne frem med sine argumenter om at deres minner var de viktigste å ta hensyn til. Analysene viser at også naboene har forsøkt å etablere seg som ofre i denne saken på lik linje med ofrene, pårørende og de etterlatte. Samtidig ser vi at det som i stor grad har preget naboenes posisjon i denne maktkampen, har vært deres stadige trusler om rettssak. For naboene har dette vært et viktig virkemiddel for å etablere og markere seg som en betydningsfull aktør som skal og må tas hensyn til. Her vil jeg understreke at dette gjelder de naboene som aktivt deltok i debatten.

Beslutningstakerne har på sin side forsøkt å ivareta ofrenes interesser i minnestsdebatten ved å inkludere denne gruppen som en viktig aktør. Dette kan forklare hvorfor ofrene selv ikke har vært like synlige i debatten. Det kom tydelig frem at en mulig rettssak ikke var ønskelig for ofrene. Ønsket om å unngå en opprivende rettssak førte til at ofrene var villige til å gå bort fra både lokasjon og utforming. Ivaretakelsen av ofrenes interesser førte videre til at beslutningstakerne for første gang var villige til å vurdere en annen lokasjon enn Sørbråten. Vi ser at naboene, på grunn av den posisjonen de klarte å etablere i debatten, vant frem med sine minner og sine interesser. Denne oppgaven viser dermed at maktkampen mellom de ulike gruppene har preget debatten, prosessen og etableringen av minnestedet.

3) Minnestsdebatten har utviklet seg fra å være et *common memory* til å bli et *shared memory*

Det denne oppgaven har vist er at minnestsdebatten har mange ulike stemmer med flere måter å huske 22. juli på. Alle disse forskjellige minnene og ulike måtene å huske terroren på, er det Avishai Margalit ville kalt *common memory* (Margalit, 2002, s. 51). Jeg mener også at vi senere i prosessen ser en etablering av det Margalit kaller *shared memory*. Det som skal huskes er ikke lengre alle de ulike minnene og de forskjellige måtene å huske på, men det som skal huskes manifesterer seg i et bestemt minnested, som også blir et kulturelt minne. Alexandre Dessingué skriver følgende om *shared memory* i sin artikkel: «A shared memory introduces a holistic and syntagmatic perspective on individual acts of remembering (...)»

(Dessingué, 2017, s. 91)(s. 91). Dessingué har også beskrevet hvordan en gruppe menneskers minner om den angolske borgerkrigen (1975-2002) utvikler seg fra *common* til *shared memory*. Dette skjer ved at de individuelle minnene som hver enkelt av gruppe-medlemmene besitter, endrer og tilpasser seg en spesiell situasjon, i det tilfellet en dokumentarfilm.

Etableringen av et minnested er et forsøk på å skape et *shared memory* hvor det som skal huskes blir utkrystallisert i et bestemt kulturelt, delt minne. Men denne oppgaven viser at *debatten* om det tiltenkte minnestedet fungerer som et felles og delt minneverktøy for alle som er deltagende. Fordi debatten i seg selv skaper et nytt kollektivt minne, går vi fra individuelle, *common memories*, over til delte, *shared memories*. I denne debatten har det vist seg at noen stemmer har vunnet frem eller fått lov til å mene eller bestemme mer enn andre, noe som gir grunner til å være kritisk til hele denne prosessen.

Fordi minner ikke oppstår i et vakuum, slik Paul Connerton (Connerton, 1989, s. 2) har argumentert, er det naturlig å tenke at de delte minnene som etableres når minnestedet er ferdigstilt, vil preges av de delte minnene som allerede nå er etablert som følge av debatten. I denne saken har ofrene selv måttet komme med løsningen på den betente konflikten om minnestedet etter 22. juli 2011. Dette kan oppleves som svært problematisk fordi hensynet til minnestedets funksjon og dets viktighet for fremtiden (Winter, 2010, s. 61) etterhvert har blitt undergravd av debatten. På grunn av manglende kunnskap om minneprosesser fikk vi en offentlig og vanskelig konflikt som i stor grad ble styrt av maktforhold, lokale interesser og et lite fremtidsrettet perspektiv.

Dette viser at vi har et kunnskapsbehov i forbindelse med norsk minnepolitikk. Hvor skal ansvaret ligge for å forklare hvorfor det er viktig at vi etablerer minnesteder, og hva bør de inneholde for at de skal kunne bestå for fremtiden?

Litteraturliste

- Aftenposten. (2012, 22.06). 22. juli-minnesmerke i regjeringskvartalet. *Aftenposten*. Retrieved from <https://www.aftenposten.no/norge/i/4qG5g/22-juli-minnesmerke-i-regjeringskvartalet>
- Aftenposten. (2017, 18.06). Vi ønsker et nasjonalt minnested ved Utøyakaia velkommen. Retrieved from <http://ret.nu/8KDIvM3>
- Assmann, J. (2011). Communicative and Cultural Memory. In P. Meusburger, M. Heffernan, & E. Wunder (Eds.), *Cultural Memories* (pp. 15-26). Dordrecht: Springer.
- Boer, P. d. (2010). Loci memoriae - Lieux de mémoire. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *A Companion to Cultural Memory Studies* (pp. 19-25). Berlin: de Gruyter.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dessingué, A. (2012). The ontological nature of memory. In J. S. Drangsholt, B. Jager, & A. Kalvig (Eds.), *Memories we live by*. Stavanger: Hertervig Akademisk.
- Dessingué, A. (2017). The Etichs of Memory in My Heart of Darkness. In B. Jager & S. Hobuß (Eds.), *(Post)Colonial Histories - Trauma, Memory and Reconciliation in the context of the Angolan Civil War* (pp. 81-97). Bielefeld: transcript.
- Enerstvedt, R. T. (2012). *Massemorderen som kom fra ingenting*. Oslo: Marxist Forlag.
- Erll, A. (2011). *Memory in Culture*. London: Palgrave Macmillan Memory Studies.
- Fjernet Utøya-minnested på Utstranda. (2014). Retrieved from <https://www.nrk.no/buskerud/fjernet-minnested-pa-utstranda-1.11706293>
- Gee, J. P. (1999). *An introduction to discourse analysis*. New York: Routledge.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hansen, B. K. (2015, 15.07). Nok penger til rettssak. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/oZtt96EG>
- Hegren, S. M. (2017). *Kunsten å erindre et nasjonalt traume. Estetikk og konflikt bak minstedet memory wound*. Retrieved from <http://bora.uib.no/handle/1956/16644>
- Henriksen, L. (2013). Arkiverte følelser. Om spontane minnesteder etter 22. juli og deres transformasjon fra minnesteder til arkivmateriale.
- Kjeldstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lauvodden og Sørbråten er alternativer for minnesteder etter 22. juli. (2013). Retrieved from <https://www.ringblad.no/nyheter/skeptiske-til-sorbraten-som-22-juli-minnested/s/1-97-6511060>

- Leganger, S., Brekke, I., & Rønneberg, K. (2017, 22.07). Monumental krangling. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/aHYPPbHo>
- Lile, A. (2014, 11.11). Ampert på åpent møte. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/GNSShW7>
- Margalit, A. (2002). *The Ethics of Memory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Mauno, H. (2017, 10.03). Staten vurderer Utøyakaia. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/6oIxfQ4b>
- Melve, L., & Ryymin, T. (Eds.). (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Memory Wound, Jonas Dahlberg. (2014). Retrieved from <https://koro.no/prosjekter/minnesteder-etter-22-juli/>
- Meusburger, P., Heffernan, M., & Wunder, E. (Eds.). (2011). *Cultural Memories*. Dordrecht: Springer.
- Naboprotest. (2014). Retrieved from <http://ret.nu/yV0QOPjf>
- Rapson, J. (2015). *Topographies of Suffering*. New York - Oxford: Berghahn Books.
- Rienecker, L., Jørgensen, P. S., & Skov, S. (2013). *Den gode oppgaven*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ruud, S., & Gjerde, R. (2016, 25.04). Vedtak på FrP-landsmøte. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/gpAmp1z1>
- Skovholt, K., & Veum, A. (2014). *Tekstanalyse*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Statsministerenskontor. (2017). Nasjonalt minnested ved Utøyakaia. Retrieved from <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/nasjonalt-minnested-ved-utoyakaia/id2558380/>
- Sønsteli, S. M. S., & Sønsteli, E. H. (2011). *-Jeg lever, pappa*. Oslo: Schibsted.
- Tolfsen, C., & Sommer, P. (2017). *Minnesmerke etter terrorangrepene 22. juli*. Retrieved from <https://www.nrk.no/tidslinje-minnesmerke-for-22.-juli-1.13558940>
- UtstrandaVel, Jeanette, Wenche, Jørn, Morten, O., Henrik, & Gry, A. (2014, 20.05). Åpent brev til ordføreren og folkevalgte i Hole. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/0bQ4e6JK>
- Winter, J. (2010). Sites of Memory and the Shadow of War. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *A Companion to Cultural Memory Studies* (pp. 61-74). Berlin: De Gruyter.
- Øverby, J. (2013, 11.04.). Sørbråten er feil sted. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/QEBHgcdc>

Internettsider:

<https://snl.no/Hole>

<https://www.nrk.no/tidslinje-minnesmerke-for-22.-juli-1.13558940>

<https://koro.no/content/uploads/2016/09/Fakta-Minnesteder-1.pdf>

<https://www.aftenposten.no/norge/i/knqx6/Anders-Behring-Breivik-har-byttet-navn>

<https://www.ntnu.no/web/july22memory/july22memory>

<https://www.forsidene.no/lokalavisene/i/buskerud>

<https://www.vg.no/nyheter/innenriks/terrorangrepet-22-juli/her-er-minnstedet-paa-utoeya/a/23488672/>

Kildeliste

Aftenposten. (2017a, 12.02). Et konstruktivt Utøya-utspill. *Aftenposten*. Retrieved from

<http://ret.nu/sT7ZPJV>

Aftenposten. (2017b, 18.06). Vi ønsker et nasjonalt minnsted ved Utøyakaia velkommen.

Retrieved from <http://ret.nu/8KDIvM3>

Aftenposten. (2011b, 10.11). Konflikten om Utøya-minnsted opp for retten Retrieved from

<http://ret.nu/Ye07XgvO>

Aldridge, Ø. (2017, 10.03). Foreløpig prislapp på 22. juli-minnstedene: 10,2 millioner

kroner. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/uFtHZKFE>

Alexander, S. (2016, 18.04). Gå bort fra Sørbråten som minnsted. *Ringerikes Blad*. Retrieved

from <http://ret.nu/HxSvzwmO>

Alfnes, T. (2017, 25.02). Kortsiktig tenkning - fortsatt arroganse. *Ringerikes Blad*. Retrieved

from <http://ret.nu/ly35n6vS>

Andenæs, U. (2012, 27.04). Sted for et minnsted. *Aftenposten*. Retrieved from

<http://ret.nu/zKUOrkPc>

Aursland, P. H. o. K. (2014, 12.11). Støttegruppa etter 22. juli: Bør bli ferdig i 2016.

Ringerikes Blad. Retrieved from <http://ret.nu/ysh4Q4Vr>

Bekkelund-Eriksen, E. (2014, 18.09). Hole Høyre må stoppe Sanner. *Ringerikes Blad*.

Retrieved from <http://ret.nu/hVC8rRkv>

Bekkelund-Eriksen, E. (2016, 02.04). Ordføreren må stille opp for beboerne. *Ringerikes Blad*.

Retrieved from <http://ret.nu/RV6w5ykW>

Bekkelund-Eriksen, E. (2017, 11.02). Beboerne på Utstranda må få fred. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/3eCELW6F>

Bentsen, O. o. T. (2016, 27.07). Utøya - det rette minnestedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/IYpy8vz1>

Bentzrød, S. B., Borud, H., & Andreassen, T. A. (2016, 17.03). Godt å få et minnested å gå til. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/hkP1ZNK>

Berge, P.-E. (2016, 20.04). Skulle gjerne unnvært den medaljen. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/MOjPRIW>

Bjerve, G. H., & Mikalsen, K. S. (2016, 17.03). Går til sak mot Utøya-minnesmerke. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/0tRBtCwX>

Bromark, S. (2014, 31.05). Forsnakkelser og fornektelser. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/bxEOct7H>

Christiansen, A. (2014, 10.04). Minnested neppe ferdig i 2015. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/kx1bowDz>

Dagbladet. (2014, 30.04). Kvitret. Retrieved from <http://ret.nu/Tj4mteiU>

Dagbladet. (2016, 19.09). Omkamp om monumentet. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/VBpuPbgA>

Dagbladet. (2017a, 10.02). Meningsløst og respektløst. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/s2yL2QCV>

Dagbladet. (2017b, 15.06). Uverdige nabostrid. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/5hKZIn6o>

Dagsavisen. (2014a, 05.08). Arbeidet med minnested i gang. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/3UlhJc2B>

Dagsavisen. (2014b, 12.05). Behov for forsoning. Retrieved from <http://ret.nu/FOold2a1>

Dagsavisen. (2014c, 11.04). Høyre-politiker tror minnested blir stanset. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/oyl4USnN>

Dagsavisen. (2014d, 17.09). Håp om løsning. Retrieved from <http://ret.nu/BzXhfDyK>

Dagsavisen. (2015, 18.07). Den vanskelige virkeligheten. Retrieved from <http://ret.nu/FV65iFZG>

Dagsavisen. (2016a, 31.03). Har snudd i synet på minnested. Retrieved from <http://ret.nu/99MTHCE0>

Dagsavisen. (2016b, 10.11). Utøya-minnested opp for retten. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/X66mSvdk>

Dagsavisen. (2017a, 16.06). Maner til ro om minnesmerke. Retrieved from <http://ret.nu/Qbcfoaxt>

Dagsavisen. (2017b, 22.03). Rettssak om 22. juli-minnsted utsatt. Retrieved from <http://ret.nu/3TKmPIUH>

Dolva, G. (2014, 31.10). Slaget er ikke tapt. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/04ZjpdwW>

Drammens Tidende. (2014a, 16.04). Flytt minnstedet. *Drammens Tidende*. Retrieved from <http://ret.nu/u6ghyyW7>

Drammens Tidende. (2014b, 05.08). Starter Utøya-undersøkelse. Retrieved from <http://ret.nu/uj4JR2UI>

Drammens Tidende. (2016, 21.09). Kan gå mot rettssak. Retrieved from <http://ret.nu/XQgtEvBv>

Drammens Tidende. (2017a, 10.02). Kritisk til nytt forslag. Retrieved from <http://ret.nu/hchQwBlj>

Drammens Tidende. (2017b, 22.06). Nasjonalt minnsted. Retrieved from <http://ret.nu/xF3tWcN7>

Drammens Tidende. (2017c, 14.06). Truer med rettssak. Retrieved from <http://ret.nu/SctBxDGx>

Elton, L. (2014, 28.02). Et minnsted for evigheten. *VG*. Retrieved from <http://ret.nu/xlpecQIK>

Elton, L. (2016, 01.04). Tiden det tar, tvilen vi har. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/mxoX8NTR>

Eriksen, M. (2014, 07.08). Støtter Sørbråten-forslag. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/tbo1B16l>

Eriksen, M. (2016a, 21.04). Laerskogen: - Må ikke støtte privat søksmål *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/vzP2hIdt>

Eriksen, M. (2016b, 20.04). Vil ikke gi innsyn i geologiske data. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/1N08W4Pl>

Falkheim, S. (2014, 14.03). Minnesmerke i Hole. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/ZvXcOThS>

Fjellberg, A. (2014, 28.06). Landsdeleren. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/2SDhyDi>

Fossum, H. I. (2016, 13.04). Utstranda-beboere trenger vår støtte. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/vyvi4rtf>

- Gravklev, B. R. (2014a, 05.04). Lyttet og roet gemyttene. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/QiqczydN>
- Gravklev, B. R. (2014b, 02.09). Vi må finne et felles fundament. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/qCoBveR5>
- Grindem, K. (2017a, 22.03). Stans i planlagt rettssak. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/aR1KyZYc>
- Grindem, K. (2017b, 22.06). Utøya-naboene vurderer søksmål. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/3OnvrXn2>
- Graatrud, G. (2016a, 18.06). Etterlatte protesterer. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/sqqqhex>
- Graatrud, G. (2016b, 12.04). Kan være ulovlig. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/IRjInDLP>
- Graatrud, G. (2016c, 16.09). Utsetter bygging av minnestedet. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/DbKfpRRc>
- Haglund, A. (2014, 28.10). Minnestedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/e9JOcHf3>
- Haglund, A. (2017, 14.02). Nok er nok. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/h25IMQdR>
- Hansen, B. K. (2015, 15.07). Nok penger til rettssak. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/oZtt96EG>
- Hansen, B. K. (2016, 14.01). Vil ikke stå ferdig til 22. juli. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/6GK5c5G5>
- Hauge, L. R. (2016, 23.09). Oppfordrer til forlik om Sørbråten. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/aWmy9e9O>
- Hauge, L. R., & Piene, B. (2017, 10.02). Fortsatt Utøya-strid. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/u6TtytHd>
- Henriksen, A. (2013, 18.10). Her skal minnesmerkene plasseres. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/t8gdvPYU>
- Henriksen, A. (2014, 28.02). Slik skal vi minnes 22. juli. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/fZBfrOOe>
- Henriksen, A., & Aanstad, K. H. (2017a, 28.06). Kunstneren frykter myndighetene glemmer det bidraget kunsten kan gi. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/uVri6YAz>
- Henriksen, A., & Aanstad, K. H. (2017b, 28.06). Sanner ville skåne de pårørende. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/Lk5P62T2>

- Hobbelstad, I. M. (2012, 26.04). Sted for ettertanke. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/BBoflGpr>
- Iversen, B. (2013, 10.04). Valgte minnested som ligner Utøya. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/OMA0iLgB>
- Iversen, E. H. (2017, 15.03). Informerer om minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/oomDF06M>
- Jahren, A. K. (2013, 09.04). Har valgt minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/QNeDp6qI>
- Jensen, O. M. (2014, 14.08). Tilsvar til Hole Arbeiderparti om minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/6XSvymeN>
- Johansen, F. (2017, 10.02). Manglende involvering. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/fSHechDF>
- Johbraaten, B. (2016, 30.04). Skal leve med dette i generasjoner. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/9XLC0gD>
- Klette, E. T., Knapstad, M. L., & Aldridge, Ø. (2017, 18.06). Det er ikke vi som er ofrene etter 22. juli. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/uF885o6P>
- Leganger, S., Brekke, I., & Rønneberg, K. (2017, 22.07). Monumental krangling. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/aHYPPbHo>
- Lie, A. (2013, 10.04.2013). Minnes Utøya på Sørbråten. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/e0SBC0JW>
- Lile, A. (2014a, 11.11). Ampert på åpent møte. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/GNSShW7>
- Lile, A. (2014b, 28.02). Begeistres av valg av minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/sNrcf8ki>
- Lile, A. (2014c, 04.04). Flytt minnestedet hit. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/IWdOnECc>
- Lile, A. (2014d, 04.04.). Her vil naboene ha minnestedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/RtCd493J>
- Lile, A. (2014e, 10.04). Holeværingene ba om å bli hørt. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/0sTociQh>
- Lile, A. (2014f, 01.03). Ingen innvending. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/yzIzHDeY>
- Lile, A. (2014g, 01.03). Minnestedet blir helt fryktelig. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/ti5BFZay>

- Lile, A. (2014h, 18.03.). Mulig å få til, men det vil koste. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/TwzCVvC>
- Lile, A. (2014i, 11.03.). Starter byggingen til påske. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/jhQhle2r>
- Lile, A. (2014j, 04.03.). Støttes av de pårørende. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/iIenrKza>
- Lile, A. (2014k, 07.03.). Vi hadde ingen påvirkning. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/gsQP1M1u>
- Lindblad, K.-E. (2016, 28.06.). Saksøker staten. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/egE11wPz>
- Lorentsen, A. (2016a, 02.12.). Nei til forlik om minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/YGV3tq1M>
- Lorentsen, A. (2016b, 02.12.). Sier nei til forlik om minnested. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/KLQJOy5>
- Løland, O. J. (2016, 28.05.). HELGETANKER Minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/W8LY3b6C>
- Madsen, P. A. (2014, 09.04.). Det vonde minnestedet. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/hMXevKh>
- Madsen, P. A. (2017a, 10.02.). Nå må Utøya-striden løses. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/TykI9RXx>
- Madsen, P. A. (2017b, 07.04.). Våpenhvile om 22. juli-minnested. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/EEsLCwfn>
- Mannsverk, P. T. (2014a, 28.08.). Berger har blitt dårlig behandlet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/mPkRr4qa>
- Mannsverk, P. T. (2014b, 16.09.). Flytt minnestedet til E16. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/o4FGug7m>
- Mannsverk, P. T. (2014c, 16.09.). Utøya-naboer ble hørt. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/cwOsRAm7>
- Mannsverk, P. T. (2014d, 29.04.). Vet ikke om det blir nei fra Hole. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/oWWLVSwH>
- Mannsverk, P. T. (2016a, 25.11.). Ble gitt på tynt grunnlag. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/EIk4AnBt>
- Mannsverk, P. T. (2016b, 17.11.). Stoppet Sørbråten-behandling. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/nLgBPHyO>

Mannsverk, P. T. (2017, 14.06). Chaffey: - Vi har ikke bestemt oss for minnestedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/aEi9XPVd>

Mannsverk, P. T. (2017a, 14.06). HER er det beste minnestedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/XHwC8mJ8>

Mannsverk, P. T. (2017b, 14.06). Naboene truer med rettssak for å stanse Utøykaia som minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/Yl3rHLFI>

Mannsverk, P. T. (2017c, 15.06). Nok er nok. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/RvIZnrnd>

Mannsverk, P. T. (2017d, 12.12). Sørbråten-plan oppheves. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/wkTHchn>

Mauno, H. (2016, 23.09). Utøya kommer til å være der. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/n5akI5P>

Mauno, H. (2017a, 03.03). Framstilles som egoister. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/RYXXa4W9>

Mauno, H. (2017b, 08.06). Kan bli Utøyarettssak uansett. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/8NoTDftz>

Mauno, H. (2017c, 01.03). Sanner utreder AUFs forslag. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/pYklCsnG>

Mauno, H. (2017d, 10.03). Staten vurderer Utøyakaia. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/6oIxfQ4b>

Mikkelsen, M., & Mjaaland, O. (2014, 16.03). Et overgrep. *VG*. Retrieved from <http://ret.nu/WdzeBEYZ>

Morén, A. (2016a, 15.04). Avmakt om minnestedet på Sørbråten. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/ZPdkYK9a>

Morén, A. (2016b, 20.04). Avslutt den uverdige prosessen om Sørbråten. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/GBJqjru4>

NTB. (2017, 20.12). Minnesmerkeregning på 13,8 millioner. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/oOzoAWuZ>

NTB, M. O. o. (2017, 22.06). Minnested på Utøyakaia. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/36iTj7Z2>

Persson, M. (2016, 09.05). Hensynet til bygda var viktig. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/7mPf9w9F>

Prestegård, S. (2017, 22.06). Minnested avgjort. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/3Zj2Q87>

- Ramnefjell, G. (2016, 18.03). Hold minnene sterke. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/wOf1xvf>
- Ramsrud, K. A. (2016, 12.04). Mitt bidrag til debatten. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/e5Z1mrk>
- Ringerikes Blad. (2014a, 13.03). Det kan være litt for tidlig. Retrieved from <http://ret.nu/C7PyaQP>
- Ringerikes Blad. (2014b). Utvider planområdet. Retrieved from <http://ret.nu/T511f23E>
- Ringerikes Blad. (2016a, 22.09). Kan sies opp. Retrieved from <http://ret.nu/IShKRquf>
- Ringerikes Blad. (2016b, 18.03). Minnstedet må på plass. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/2EoBgpwV>
- Ringerikes Blad. (2016c, 10.11). Rettssak om minnstedet på Sørbråten til våren. Retrieved from <http://ret.nu/h61g0892>
- Ringerikes Blad. (2017a, 15.06). Settes ofre opp mot ofre? *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/D39wwZ0w>
- Ringerikes Blad. (2017b, 09.03). Støre støtter Sanners nei. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/gR5Izpl8>
- Ringerikes Blad. (2017c, 29.03). Åpent møte om minnstedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/ZF0aOEDz>
- Ringheim, T. (2014, 05.04). «Et symbol for varmen som ble mobilisert». *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/LbN0wE4s>
- Rognlien, J. (2014, 24.04). Eierskap til sorg. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/yuyOwLZd>
- Rosa, A. C. o. I. D. (2014, 05.04). Prosessen har ikke vært god nok. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/z7zAWMPM>
- Ruud, A.-G. (2014, 14.03.). Kommunen med lua pent i hånda. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/0868beSK>
- Ruud, A.-G. (2016, 21.03). Kan ikke leve med valget av Sørbråten. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/l81pvsn8>
- Ruud, S., & Gjerde, R. (2016, 25.04). Vedtak på FrP-landsmøte. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/gpAmp1z1>
- Røed, K. (2014, 03.09). De sørgendes egen sorg. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/IFWez8qF>
- Sanner, J. T. (2017a, 21.07). Uriktig at Regjeringen forsinker minnesmerker. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/IA83cVr1>

- Sanner, J. T. (2017b, 06.07). Åpen prosess om minnesteder. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/tHSTSIIF>
- Schjetne, S. (2016, 09.11). Naboene avviser kompromiss. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/NN34aV29>
- Skjetne, S. G. M. o. O. L. (2014, 27.09). Sårene som ikke gror. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/MXHmblRG>
- Skårdalsmo, K. (2014a, 09.05). Nå er 22. juli-minnet fjernet. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/mWx6u3Fa>
- Skårdalsmo, K. (2014b, 09.05). Reagerer på fjerning av 22. juli-minnesmerke. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/hv9HZIB>
- Solheim, M. H., & Barøy, K. T. (2012, 23.06). Berørte glade for beslutning om minnesteder. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/Fg2317JP>
- Spigseth, R. (2014, 28.02). Binder 22. juli-minnene sammen. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/zAR1b5ZC>
- Steinkjer, M. (2014, 28.02). Et valg for evigheten. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/plDUlmP>
- Steinkjer, M. (2017, 14.06). Det er nok nå. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/57Plw7XG>
- Stiksrud, H. (2016, 21.09). Hvorfor Sørbråten, hva med Utøya? *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/YXvF8PCT>
- Storløyen, S. (2017, 15.09). Nå skal arbeidet starte. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/MIqfvDk4>
- Suvatne, S. S. (2015a, 27.07). Foreslår flytting av minnstedet. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/werkJ00v>
- Suvatne, S. S. (2015b, 23.07). Vil ta 22. juli-minnesmerke til retten. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/sD2Mx4AH>
- Tálos, P., Gøystdal, A. M., & Stenerud, D. (2016, 16.09). Utøya-naboer fastholder søksmål. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/ASYuF70e>
- Tandberg, S. (2014a, 23.09). Hole Høyre og Sørbråten. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/eGfPN1V>
- Tandberg, S. (2014b, 16.04). Kjære regjering, Ap og AUF. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/2GDuNlvm>
- Thune, G. H. (2016, 04.04). Utvika: Ingen skam å snu! *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/3SwfGQz3>

- Tronhus, I. D. (2017a, 07.04). Bør tillate oss et minnested der det skjedde. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/8knhfkvz>
- Tronhus, I. D. (2017b, 07.04). Forsonende møte om Utøya-minnesmerke. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/Tm3SnekK>
- Ullern, P. (2014, 05.04). Er minnesmerket kunst eller ren vandalisme? *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/yWfexOV>
- Ulstein, H. (2017a, 15.02). Aldri glemme. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/eYyIIINH>
- Ulstein, H. (2017b, 21.06). Minner og merker. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/xjVvNpfh>
- Utstranda, B. p. (2014, 06.03.). Bønn om forståelse. *Ringerikes blad*. Retrieved from <http://ret.nu/FNIp7Qe4>
- UTSTRANDA VEL, J., Wenche, Jørn, Ole Morten, Henrik og Anne Gry. (2014). Er kunsten viktigere enn menneskene? *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/tpvtWspJ>
- UtstrandaVel, Jeanette, Wenche, Jørn, Morten, O., Henrik, & Gry, A. (2014, 20.05). Åpent brev til ordføreren og folkevalgte i Hole. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/0bQ4e6JK>
- Veberg, A., & Aldridge, Ø. (2017, 22.06). Minnesmerket skal etableres på Utøya-kaia. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/2OkaN4hJ>
- Vestrum, A. (2016, 20.05). Vil ikke endre planene. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/CHjYJfdC>
- Vetlesen, A. J. (2014, 19.07). Et minnested - intet annet. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/oYUgLCiz>
- VG. (2016a, 16.09). Sørbråten-kunstner håper å få fullføre arbeidet. Retrieved from <http://ret.nu/X9XkGsG1>
- VG. (2016b, 27.09). Vi kan ikke svikte Utøya-ofrene nå! Retrieved from <http://ret.nu/2xLwVvXb>
- Ødegård, E. (2013, 11.10.). Vil utforme minnestedene. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/uWgbRE1L>
- Ødegård, E. (2014, 14.03<http://ret.nu/muP1Pc9m>). Bekymret for trafikken. *Ringerikes Blad*.
- Ødegård, E. (2016, 23.04). Ap vil ikke støtte velforeningen. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/FRmwNE6u>
- Østebø, E. A. (2014, 14.03). Et verdig og sterkt minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/XCOF0bxq>

Øverby, J. (2013, 11.04.). Sørbråten er feil sted. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/QEBHgcdo>

Vedlegg

Vedlegg 1: Egenerklæringskjema.

Vedlegg 2: Kildeliste med koder for kildehenvisning.

Vedlegg 1:

UNIVERSITETET I STAVANGER – FAKULTET FOR UTDANNINGSVITENSKAP OG HUMANIORA

Obligatorisk erklæring
(leveres som vedlegg til alle skriftlige innleveringer)

Jeg/vi erklærer herved at innlevert skriftlig arbeid i emne nr:

LMHIMAS-1 17H
emnenummer

Historiedidaktikk masteroppgave
emnenavn

1. ikke tidligere har vært brukt til skriftlige innleveringer ved Universitetet i Stavanger eller annet lærested.
2. ikke gjengir andres arbeid uten at dette er oppgitt ved litteraturhenvisning.
3. ikke gjengir eget tidligere arbeid uten at dette er oppgitt ved litteraturhenvisning.
4. oppgir alle referanser/kilder (også hentet fra Internett) i litteraturlisten.
5. markerer sitater med anførselstegn eller innrykk og anviser hvor sitatet er hentet.

Jeg/vi er kjent med at brudd på disse bestemmelsene er å betrakte som fusk. Fusk eller forsøk på fusk vil bli behandlet slik som beskrevet i Lov om universiteter og høyskoler, §§ 54, nr. 1 b og 42, nr. 3.

Jeg er villig til å la Universitetet i Stavanger få rett til å bruke denne besvarelsen i forsknings- og undervisningssammenheng: Sett ett kryss:

Ja: Nei:

Sted/dato: Stavanger, 15.05.18

Underskrift(er):

Charlotte Hansen Søyland

(tydelig signatur av studenten/alle gruppemedlemmene)

Vedlegg 2:

- RB01: (Jahren, 2013)
- RB02: (Lie, 2013)
- RB03: (Øverby, 2013)
- RB04: (Ødegård, 2013)
- RB05: (Lile, 2014b)
- RB06: (Lile, 2014f)
- RB07: (Lile, 2014g)
- RB08: (Lile, 2014j)
- RB09: (Utstranda, 2014)
- RB10: (Lile, 2014k)
- RB11: (Lile, 2014i)
- RB12: (Ringerikes Blad, 2014a)
- RB13: (Østebø, 2014)
- RB14: (A.-G. Ruud, 2014)
- RB15: (Falkheim, 2014)
- RB16: (Ødegård, 2014)
- RB17: (Lile, 2014h)
- RB18: (Lile, 2014d)
- RB19: (Lile, 2014c)
- RB20: (Ullern, 2014)
- RB21: (Lile, 2014e)

RB22: (UTSTRANDA VEL, 2014)
RB23: (Mannsverk, 2014d)
RB24: (Vestrum, 2016)
RB25: (Eriksen, 2014)
RB26: (UtstrandaVel et al., 2014)
RB27: (Ringerikes Blad, 2014b)
RB28: (Jensen, 2014)
RB29: (Mannsverk, 2014a)
RB30: (Mannsverk, 2014c)
RB31: (Mannsverk, 2014b)
RB32: (Bekkelund-Eriksen, 2014)
RB33: (Tandberg, 2014a)
RB34: (Haglund, 2014)
RB35: (Dolva, 2014)
RB36: (Lile, 2014a)
RB37: (Aursland, 2014)
RB38: (Hansen, 2015)
RB39: (Hansen, 2016)
RB40: (Ringerikes Blad, 2016b)
RB41: (A.-G. Ruud, 2016)
RB42: (Bekkelund-Eriksen, 2016)
RB43: (Ramsrud, 2016)
RB44: (Fossum, 2016)
RB45: (Morén, 2016a)
RB46: (Alexander, 2016)
RB47: (Berge, 2016)
RB48: (Eriksen, 2016b)
RB49: (Eriksen, 2016a)
RB50: (Ødegård, 2016)
RB51: (Johbraaten, 2016)
RB52: (Persson, 2016)
RB53: (Løland, 2016)
RB54: (Bentsen, 2016)
RB55: (Stiksrud, 2016)

RB56: (Ringerikes Blad, 2016a)
RB57: (Ringerikes Blad, 2016c)
RB58: (Mannsverk, 2016b)
RB59: (Mannsverk, 2016a)
RB60: (Lorentsen, 2016a)
RB61: (Johansen, 2017)
RB62: (Bekkelund-Eriksen, 2017)
RB63: (Haglund, 2017)
RB64: (Alfnes, 2017)
RB65: (Mauno, 2017a)
RB66: (Ringerikes Blad, 2017b)
RB67: (E. H. Iversen, 2017)
RB68: (Ringerikes Blad, 2017c)
RB69: (Tronhus, 2017b)
RB70: (Tronhus, 2017a)
RB71: (Pål. Tr. Mannsverk, 2017)
RB72: (Pål Tr. Mannsverk, 2017a)
RB73: (Pål Tr. Mannsverk, 2017b)
RB74: (Ringerikes Blad, 2017a)
RB75: (Pål Tr. Mannsverk, 2017c)
RB76: (M. O. o. NTB, 2017)
RB77: (Storløkken, 2017)
RB78: (Pål Tr. Mannsverk, 2017d)
RB79: (NTB, 2017)

AP01: (Andenæs, 2012)
AP02: (Henriksen, 2013)
AP03: (Henriksen, 2014)
AP04: (Rosa, 2014)
AP05: (Madsen, 2014)
AP06: (Christiansen, 2014)
AP07: (Tandberg, 2014b)
AP08: (Skårdalsmo, 2014a)
AP09: (Vetlesen, 2014)

AP10: (Røed, 2014)
AP11: (Bentzrød, Borud, & Andreassen, 2016)
AP12: (Morén, 2016b)
AP13: (S. Ruud & Gjerde, 2016)
AP14: (Hauge, 2016)
AP15: (Aftenposten, 20116)
AP16: (Madsen, 2017a)
AP17: (Aftenposten, 2017a)
AP18: (Aldridge, 2017)
AP19: (Madsen, 2017b)
AP20: (Aftenposten, 2017b)
AP21: (Klette, Knapstad, & Aldridge, 2017)
AP22: (Veberg & Aldridge, 2017)
AP23: (Henriksen & Aanstad, 2017b)
AP24: (Henriksen & Aanstad, 2017a)
AP25: (Sanner, 2017b)
AP26: (Sanner, 2017a)
AP27: (Leganger, Brekke, & Rønneberg, 2017)

DB01: (Hobbelstad, 2012)
DB02: (Ringheim, 2014)
DB03: (Rognlien, 2014)
DB04: (Dagbladet, 2014)
DB05: (Fjellberg, 2014)
DB06: (Skjetne, 2014)
DB07: (Suvatne, 2015b)
DB08: (Suvatne, 2015a)
DB09: (Ramnefjell, 2016)
DB10: (Thune, 2016)
DB11: (Graatrud, 2016b)
DB12: (Graatrud, 2016a)
DB13: (Lindblad, 2016)
DB14: (Graatrud, 2016c)
DB15: (Dagbladet, 2016)

DB16: (Dagbladet, 2017a)

DB17: (Grindem, 2017a)

DB18: (Dagbladet, 2017b)

DB19: (Grindem, 2017b)

DT01: (Drammens Tidende, 2014a)

DT02: (Drammens Tidende, 2014b)

DT03: (Drammens Tidende, 2016)

DT04: (Drammens Tidende, 2017a)

DT05: (Drammens Tidende, 2017b)

DT06: (Drammens Tidende, 2017c)

VG01: (Elton, 2014)

VG02: (Mikkelsen & Mjaaland, 2014)

VG03: (VG, 2016a)

VG04: (VG, 2016b)

DA01: (Solheim & Barøy, 2012)

DA02: (B. Iversen, 2013)

DA03: (Spigseth, 2014)

DA04: (Steinkjer, 2014)

DA05: (Gravklev, 2014a)

DA06: (Dagsavisen, 2014c)

DA07: (Skårdalsmo, 2014b)

DA08: (Dagsavisen, 2014b)

DA09: (Bromark, 2014)

DA10: (Dagsavisen, 2014a)

DA11: (Gravklev, 2014b)

DA12: (Dagsavisen, 2014d)

DA13: (Dagsavisen, 2015)

DA14: (Bjerve & Mikalsen, 2016)

DA15: (Dagsavisen, 2016a)

DA16: (Elton, 2016)

DA17: (Tálos, Gøystdal, & Stenerud, 2016)

DA18: (Mauno, 2016)
DA19: (Schjetne, 2016)
DA20: (Dagsavisen, 2016b)
DA21: (Lorentsen, 2016b)
DA22: (Hauge & Piene, 2017)
DA23: (Ulstein, 2017a)
DA24: (Mauno, 2017c)
DA25: (Mauno, 2017d)
DA26: (Dagsavisen, 2017b)
DA27: (Mauno, 2017b)
DA28: (Steinkjer, 2017)
DA29: (Dagsavisen, 2017a)
DA30: (Ulstein, 2017b)
DA31: (Prestegård, 2017)

Aftenposten. (2017a, 12.02). Et konstruktivt Utøya-utspill. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/sT7ZPJV>

Aftenposten. (2017b, 18.06). Vi ønsker et nasjonalt minnested ved Utøyakaia velkommen. Retrieved from <http://ret.nu/8KDIvM3>

Aftenposten. (20116, 10.11). Konflikten om Utøya-minnested opp for retten Retrieved from <http://ret.nu/Ye07XgvO>

Aldridge, Ø. (2017, 10.03). Foreløpig prislapp på 22. juli-minnestedene: 10,2 millioner kroner. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/uFtHZKFE>

Alexander, S. (2016, 18.04). Gå bort fra Sørbråten som minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/HxSvzwmO>

Alfnes, T. (2017, 25.02). Kortsiktig tenkning - fortsatt arroganse. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/ly35n6vS>

Andenæs, U. (2012, 27.04). Sted for et minnested. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/zKUOrkPc>

Aursland, P. H. o. K. (2014, 12.11). Støttegruppa etter 22. juli: Bør bli ferdig i 2016. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/ysh4Q4Vr>

- Bekkelund-Eriksen, E. (2014, 18.09). Hole Høyre må stoppe Sanner. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/hVC8rRkv>
- Bekkelund-Eriksen, E. (2016, 02.04). Ordføreren må stille opp for beboerne. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/RV6w5ykW>
- Bekkelund-Eriksen, E. (2017, 11.02). Beboerne på Utstranda må få fred. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/3eCELW6F>
- Bentsen, O. o. T. (2016, 27.07). Utøya - det rette minnestedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/IYpy8vz1>
- Bentzrød, S. B., Borud, H., & Andreassen, T. A. (2016, 17.03). Godt å få et minnested å gå til. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/hkP1ZNK>
- Berge, P.-E. (2016, 20.04). Skulle gjerne unnvært den medaljen. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/MOjPRIW>
- Bjerve, G. H., & Mikalsen, K. S. (2016, 17.03). Går til sak mot Utøya-minnesmerke. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/0tRBtCwX>
- Bromark, S. (2014, 31.05). Forsnakkelser og fornektelser. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/bxEOct7H>
- Christiansen, A. (2014, 10.04). Minnested neppe ferdig i 2015. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/kx1bowDz>
- Dagbladet. (2014, 30.04). Kvitret. Retrieved from <http://ret.nu/Tj4mteiU>
- Dagbladet. (2016, 19.09). Omkamp om monumentet. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/VBpuPbgA>
- Dagbladet. (2017a, 10.02). Meningsløst og respektløst. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/s2yL2QCV>
- Dagbladet. (2017b, 15.06). Uverdigg nabostrid. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/5hKZIn6o>
- Dagsavisen. (2014a, 05.08). Arbeidet med minnested i gang. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/3UlhJc2B>
- Dagsavisen. (2014b, 12.05). Behov for forsoning. Retrieved from <http://ret.nu/FOold2a1>
- Dagsavisen. (2014c, 11.04). Høyre-politiker tror minnested blir stanset. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/oyl4USnN>
- Dagsavisen. (2014d, 17.09). Håp om løsning. Retrieved from <http://ret.nu/BzXhfDyK>
- Dagsavisen. (2015, 18.07). Den vanskelige virkeligheten. Retrieved from <http://ret.nu/FV65iFZG>

Dagsavisen. (2016a, 31.03). Har snudd i synet på minnsted. Retrieved from <http://ret.nu/99MTHCE0>

Dagsavisen. (2016b, 10.11). Utøya-minnsted opp for retten. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/X66mSvdk>

Dagsavisen. (2017a, 16.06). Maner til ro om minnesmerke. Retrieved from <http://ret.nu/Qbcfoaxt>

Dagsavisen. (2017b, 22.03). Rettssak om 22. juli-minnsted utsatt. Retrieved from <http://ret.nu/3TKmPIUH>

Dolva, G. (2014, 31.10). Slaget er ikke tapt. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/04ZjpdwW>

Drammens Tidende. (2014a, 16.04). Flytt minnstedet. *Drammens Tidende*. Retrieved from <http://ret.nu/u6ghyyW7>

Drammens Tidende. (2014b, 05.08). Starter Utøya-undersøkelse. Retrieved from <http://ret.nu/uj4JR2UI>

Drammens Tidende. (2016, 21.09). Kan gå mot rettssak. Retrieved from <http://ret.nu/XQgtEvBv>

Drammens Tidende. (2017a, 10.02). Kritisk til nytt forslag. Retrieved from <http://ret.nu/hchQwBlj>

Drammens Tidende. (2017b, 22.06). Nasjonalt minnsted. Retrieved from <http://ret.nu/xF3tWcN7>

Drammens Tidende. (2017c, 14.06). Truer med rettssak. Retrieved from <http://ret.nu/SctBxDGx>

Elton, L. (2014, 28.02). Et minnsted for evigheten. *VG*. Retrieved from <http://ret.nu/xlpecQIK>

Elton, L. (2016, 01.04). Tiden det tar, tvilen vi har. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/mxoX8NTR>

Eriksen, M. (2014, 07.08). Støtter Sørbråten-forslag. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/tbo1B16l>

Eriksen, M. (2016a, 21.04). Laerskogen: - Må ikke støtte privat søksmål *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/vzP2hIdt>

Eriksen, M. (2016b, 20.04). Vil ikke gi innsyn i geologiske data. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/1N08W4Pl>

Falkheim, S. (2014, 14.03). Minnesmerke i Hole. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/ZvXcOThS>

- Fjellberg, A. (2014, 28.06). Landsdeleren. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/2SDhyDi>
- Fossum, H. I. (2016, 13.04). Utstranda-beboere trenger vår støtte. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/vyvi4rtf>
- Gravklev, B. R. (2014a, 05.04). Lyttet og roet gemyttene. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/QiqczydN>
- Gravklev, B. R. (2014b, 02.09). Vi må finne et felles fundament. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/qCoBveR5>
- Grindem, K. (2017a, 22.03). Stans i planlagt rettssak. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/aR1KyZYc>
- Grindem, K. (2017b, 22.06). Utøya-naboene vurderer søksmål. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/3OnvrXn2>
- Graatrud, G. (2016a, 18.06). Etterlatte protesterer. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/sqqchex>
- Graatrud, G. (2016b, 12.04). Kan være ulovlig. *Dagbladert*. Retrieved from <http://ret.nu/IRjInDLP>
- Graatrud, G. (2016c, 16.09). Utsetter bygging av minnesteedet. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/DbKfpRRc>
- Haglund, A. (2014, 28.10). Minnesteedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/e9JOcHf3>
- Haglund, A. (2017, 14.02). Nok er nok. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/h25lMQdR>
- Hansen, B. K. (2015, 15.07). Nok penger til rettssak. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/oZtt96EG>
- Hansen, B. K. (2016, 14.01). Vil ikke stå ferdig til 22. juli. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/6GK5c5G5>
- Hauge, L. R. (2016, 23.09). Oppfordrer til forlik om Sørbråten. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/aWmy9e9O>
- Hauge, L. R., & Piene, B. (2017, 10.02). Fortsatt Utøya-strid. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/u6TtytHd>
- Henriksen, A. (2013, 18.10). Her skal minnesmerkene plasseres. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/t8gdvPYU>
- Henriksen, A. (2014, 28.02). Slik skal vi minnes 22. juli. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/fZBfrOQe>

- Henriksen, A., & Aanstad, K. H. (2017a, 28.06). Kunstneren frykter myndighetene glemmer det bidraget kunsten kan gi. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/uVri6YAz>
- Henriksen, A., & Aanstad, K. H. (2017b, 28.06). Sanner ville skåne de pårørende. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/Lk5P62T2>
- Hobbelstad, I. M. (2012, 26.04). Sted for ettertanke. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/BBoflGpr>
- Iversen, B. (2013, 10.04). Valgte minnested som ligner Utøya. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/OMA0iLgB>
- Iversen, E. H. (2017, 15.03). Informerer om minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/oomDF06M>
- Jahren, A. K. (2013, 09.04). Har valgt minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/QNeDp6qI>
- Jensen, O. M. (2014, 14.08). Tilsvar til Hole Arbeiderparti om minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/6XSvymeN>
- Johansen, F. (2017, 10.02). Manglende involvering. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/fSHechDF>
- Johbraaten, B. (2016, 30.04). Skal leve med dette i generasjoner. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/9XLC0gD>
- Klette, E. T., Knapstad, M. L., & Aldridge, Ø. (2017, 18.06). Det er ikke vi som er ofrene etter 22. juli. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/uF885o6P>
- Leganger, S., Brekke, I., & Rønneberg, K. (2017, 22.07). Monumental krangling. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/aHYPPbHo>
- Lie, A. (2013, 10.04.2013). Minnes Utøya på Sørbråten. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/e0SBC0JW>
- Lile, A. (2014a, 11.11). Ampert på åpent møte. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/GNSShW7>
- Lile, A. (2014b, 28.02). Begeistres av valg av minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/sNrcf8ki>
- Lile, A. (2014c, 04.04). Flytt minnestedet hit. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/IWdOnECc>
- Lile, A. (2014d, 04.04.). Her vil naboene ha minnestedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/RtCd493J>
- Lile, A. (2014e, 10.04). Holeværingene ba om å bli hørt. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/0sTociQh>

- Lile, A. (2014f, 01.03). Ingen innvending. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/yzIzHDeY>
- Lile, A. (2014g, 01.03). Minnstedet blir helt fryktelig. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/ti5BFZay>
- Lile, A. (2014h, 18.03.). Mulig å få til, men det vil koste. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/TwzCVvC>
- Lile, A. (2014i, 11.03.). Starter byggingen til påske. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/jhQhle2r>
- Lile, A. (2014j, 04.03). Støttes av de pårørende. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/iIenrKza>
- Lile, A. (2014k, 07.03). Vi hadde ingen påvirkning. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/gsQP1M1u>
- Lindblad, K.-E. (2016, 28.06). Saksøker staten. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/egE11wPz>
- Lorentsen, A. (2016a, 02.12). Nei til forlik om minnsted. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/YGV3tq1M>
- Lorentsen, A. (2016b, 02.12). Sier nei til forlik om minnsted. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/KLQJOy5>
- Løland, O. J. (2016, 28.05). HELGETANKER Minnsted. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/W8LY3b6C>
- Madsen, P. A. (2014, 09.04). Det vonde minnstedet. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/hMXevKh>
- Madsen, P. A. (2017a, 10.02). Nå må Utøya-striden løses. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/Tyki9RXx>
- Madsen, P. A. (2017b, 07.04). Våpenhvile om 22. juli-minnsted. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/EEsLCwfn>
- Mannsverk, P. T. (2014a, 28.08). Berger har blitt dårlig behandlet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/mPkRr4qa>
- Mannsverk, P. T. (2014b, 16.09). Flytt minnstedet til E16. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/o4FGug7m>
- Mannsverk, P. T. (2014c, 16.09). Utøya-naboer ble hørt. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/cwOsRAm7>
- Mannsverk, P. T. (2014d, 29.04). Vet ikke om det blir nei fra Hole. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/oWWLVSwH>

- Mannsverk, P. T. (2016a, 25.11). Ble gitt på tynt grunnlag. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/EIk4AnBt>
- Mannsverk, P. T. (2016b, 17.11). Stoppet Sørbråten-behandling. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/nLgBPHyO>
- Mannsverk, P. T. (2017, 14.06). Chaffey: - Vi har ikke bestemt oss for minnestedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/aEi9XPVd>
- Mannsverk, P. T. (2017a, 14.06). HER er det beste minnestedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/XHwC8mJ8>
- Mannsverk, P. T. (2017b, 14.06). Naboene truer med rettssak for å stanse Utøykaia som minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/YI3rHLFI>
- Mannsverk, P. T. (2017c, 15.06). Nok er nok. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/RvIZnrnd>
- Mannsverk, P. T. (2017d, 12.12). Sørbråten-plan oppheves. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/wkTHchn>
- Mauno, H. (2016, 23.09). Utøya kommer til å være der. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/n5akI5P>
- Mauno, H. (2017a, 03.03). Framstilles som egoister. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/RYXXa4W9>
- Mauno, H. (2017b, 08.06). Kan bli Utøyarettssak uansett. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/8NoTDftz>
- Mauno, H. (2017c, 01.03). Sanner utreder AUFs forslag. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/pYklCsnG>
- Mauno, H. (2017d, 10.03). Staten vurderer Utøyakaia. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/6oIxfQ4b>
- Mikkelsen, M., & Mjaaland, O. (2014, 16.03). Et overgrep. *VG*. Retrieved from <http://ret.nu/WdzeBEYZ>
- Morén, A. (2016a, 15.04). Avmakt om minnestedet på Sørbråten. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/ZPdkYK9a>
- Morén, A. (2016b, 20.04). Avslutt den uverdige prosessen om Sørbråten. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/GBJqjru4>
- NTB. (2017, 20.12). Minnesmerkeregning på 13,8 millioner. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/oOzoAWuZ>
- NTB, M. O. o. (2017, 22.06). Minnested på Utøyakaia. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/36iTj7Z2>

- Persson, M. (2016, 09.05). Hensynet til bygda var viktig. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/7mPf9w9F>
- Prestegård, S. (2017, 22.06). Minnsted avgjort. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/3Zj2Q87>
- Ramnefjell, G. (2016, 18.03). Hold minnene sterke. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/wOf1xvf>
- Ramsrud, K. A. (2016, 12.04). Mitt bidrag til debatten. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/e5Z1mrk>
- Ringerikes Blad. (2014a, 13.03). Det kan være litt for tidlig. Retrieved from <http://ret.nu/C7PyaQP>
- Ringerikes Blad. (2014b). Utvider planområdet. Retrieved from <http://ret.nu/T511f23E>
- Ringerikes Blad. (2016a, 22.09). Kan sies opp. Retrieved from <http://ret.nu/IShKRquf>
- Ringerikes Blad. (2016b, 18.03). Minnstedet må på plass. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/2EoBgpwV>
- Ringerikes Blad. (2016c, 10.11). Rettssak om minnstedet på Sørbråten til våren. Retrieved from <http://ret.nu/h61g0892>
- Ringerikes Blad. (2017a, 15.06). Settes ofre opp mot ofre? *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/D39wwZ0w>
- Ringerikes Blad. (2017b, 09.03). Støre støtter Sanners nei. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/gR5Izpl8>
- Ringerikes Blad. (2017c, 29.03). Åpent møte om minnstedet. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/ZF0aOEDz>
- Ringheim, T. (2014, 05.04). «Et symbol for varmen som ble mobilisert». *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/LbN0wE4s>
- Rognlien, J. (2014, 24.04). Eierskap til sorg. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/yuyOwLZd>
- Rosa, A. C. o. I. D. (2014, 05.04). Prosessen har ikke vært god nok. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/z7zAWMPM>
- Ruud, A.-G. (2014, 14.03.). Kommunen med lua pent i hånda. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/0868beSK>
- Ruud, A.-G. (2016, 21.03). Kan ikke leve med valget av Sørbråten. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/l81pvsn8>
- Ruud, S., & Gjerde, R. (2016, 25.04). Vedtak på FrP-landsmøte. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/gpAmp1z1>

- Røed, K. (2014, 03.09). De sørgendes egen sorg. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/IFWez8qF>
- Sanner, J. T. (2017a, 21.07). Uriktig at Regjeringen forsinker minnesmerker. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/IA83cVr1>
- Sanner, J. T. (2017b, 06.07). Åpen prosess om minnesteder. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/tHSTSIIF>
- Schjetne, S. (2016, 09.11). Naboene avviser kompromiss. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/NN34aV29>
- Skjetne, S. G. M. o. O. L. (2014, 27.09). Sårene som ikke gror. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/MXHmblRG>
- Skårdalsmo, K. (2014a, 09.05). Nå er 22. juli-minnet fjernet. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/mWx6u3Fa>
- Skårdalsmo, K. (2014b, 09.05). Reagerer på fjerning av 22. juli-minnesmerke. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/hv9HZIB>
- Solheim, M. H., & Barøy, K. T. (2012, 23.06). Berørte glade for beslutning om minnesteder. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/Fg23I7JP>
- Spigseth, R. (2014, 28.02). Binder 22. juli-minnene sammen. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/zAR1b5ZC>
- Steinkjer, M. (2014, 28.02). Et valg for evigheten. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/plDUImP>
- Steinkjer, M. (2017, 14.06). Det er nok nå. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/57Plw7XG>
- Stiksrud, H. (2016, 21.09). Hvorfor Sørbråten, hva med Utøya? *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/YXvF8PCT>
- Storløyen, S. (2017, 15.09). Nå skal arbeidet starte. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/MIqfvDk4>
- Suvatne, S. S. (2015a, 27.07). Foreslår flytting av minnstedet. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/werkJ00v>
- Suvatne, S. S. (2015b, 23.07). Vil ta 22. juli-minnesmerke til retten. *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/sD2Mx4AH>
- Tálos, P., Gøystdal, A. M., & Stenerud, D. (2016, 16.09). Utøya-naboer fastholder søksmål. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/ASYuF70e>
- Tandberg, S. (2014a, 23.09). Hole Høyre og Sørbråten. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/eGfPN1V>

- Tandberg, S. (2014b, 16.04). Kjære regjering, Ap og AUF. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/2GDuNlvm>
- Thune, G. H. (2016, 04.04). Utvika: Ingen skam å snu! *Dagbladet*. Retrieved from <http://ret.nu/3SwfGQz3>
- Tronhus, I. D. (2017a, 07.04). Bør tillate oss et minneste der det skjedde. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/8knhfkvz>
- Tronhus, I. D. (2017b, 07.04). Forsonende møte om Utøya-minnesmerke. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/Tm3SnekK>
- Ullern, P. (2014, 05.04). Er minnesmerket kunst eller ren vandalisme? *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/yWfexOV>
- Ulstein, H. (2017a, 15.02). Aldri glemme. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/eYyIIIINH>
- Ulstein, H. (2017b, 21.06). Minner og merker. *Dagsavisen*. Retrieved from <http://ret.nu/xjVvNpfh>
- Utstranda, B. p. (2014, 06.03.). Bønn om forståelse. *Ringerikes blad*. Retrieved from <http://ret.nu/FNIp7Qe4>
- UTSTRANDA VEL, J., Wenche, Jørn, Ole Morten, Henrik og Anne Gry. (2014). Er kunsten viktigere enn menneskene? *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/tpvtWspJ>
- UtstrandaVel, Jeanette, Wenche, Jørn, Morten, O., Henrik, & Gry, A. (2014, 20.05). Åpent brev til ordføreren og folkevalgte i Hole. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/0bQ4e6JK>
- Veberg, A., & Aldridge, Ø. (2017, 22.06). Minnesmerket skal etableres på Utøya-kaia. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/2OkaN4hJ>
- Vestrum, A. (2016, 20.05). Vil ikke endre planene. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/CHjYJfdC>
- Vetlesen, A. J. (2014, 19.07). Et minneste - intet annet. *Aftenposten*. Retrieved from <http://ret.nu/oYUgLCiz>
- VG. (2016a, 16.09). Sørbråten-kunstner håper å få fullføre arbeidet. Retrieved from <http://ret.nu/X9XkGsG1>
- VG. (2016b, 27.09). Vi kan ikke svikte Utøya-ofrene nå! Retrieved from <http://ret.nu/2xLwVvXb>
- Ødegård, E. (2013, 11.10.). Vil utforme minnstedene. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/uWgbRE1L>
- Ødegård, E. (2014, 14.03<http://ret.nu/muP1Pc9m>). Bekymret for trafikken. *Ringerikes Blad*.

- Ødegård, E. (2016, 23.04). Ap vil ikke støtte velforeningen. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/FRmwNE6u>
- Østebø, E. A. (2014, 14.03). Et verdig og sterkt minnested. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/XCOf0bxq>
- Øverby, J. (2013, 11.04.). Sørbråten er feil sted. *Ringerikes Blad*. Retrieved from <http://ret.nu/QEBHgdo>